

ProDIGIOSA faVes sanCti ProCopii
IMago

Genil DepraMens prosperaCVictaVa
r. n. n. n.

Jaroslav
Kadlec

SVATÝ PROKOP

český strážce
odkazu
cyrilometodějského

Praha 2000

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Kadlec, Jaroslav

Svatý Prokop, český strážce odkazu
cyrilometodějského / Jaroslav Kadlec. — 2., pozměn. vyd. —
Praha : Benediktinské arcipatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty,
2000. — 179 s. — (Pietas benedictina ; seš. 2)
ISBN 80-902682-1-8
929*235.3*821.162.3.09*7.046.3*26/28

- * Prokop svatý, asi 997–1053
- * křesťanští světci — Česko — stol. 11.
- * křesťanští světci — kult — Česko
- * křesťanští světci — literární námět — Česko
- * křesťanští světci — umělecký námět — Česko
- * Česko — náboženské a kulturní poměry — stol. 11.—20.
- * studie

copyright © Jaroslav Kadlec, 2000

ISBN 80-902682-1-8

Obsah

Obsah / s. 7–8

Můžeš se prokopat... (P. S.) / s. 9

Úvod / s. 10–11

I. Odkaz slovanských věrozvěstů

svatých Konstantina-Cyrila

a Metoděje / s. 13–36

1. Počátky křesťanství u západních Slovanů / s. 13–16

2. Náboženské a kulturní dílo

svatých Konstantina-Cyrila a Metoděje / s. 16–26

3. Osudy slovanské bohoslužby v českých zemích

od smrti sv. Metoděje

do založení kláštera sázavského / s. 26–36

II. Svatý Prokop

a jeho slovanský klášter

na Sázavě / s. 37–74

1. Svatoprokopská legenda / s. 37–39

2. Mládí sv. Prokopa / s. 40–43

3. Svatý Prokop knězem a poustevníkem / s. 43–49

4. Založení kláštera na Sázavě / s. 49–56

5. Svatý Prokop opatem / s. 56–61

6. Kulturní dílo slovanského kláštera sázavského / s. 62–66

7. Zánik slovanské liturgie na Sázavě / s. 67–74

III. Svatoprokopská úcta / s. 75–135

1. Počátky úcty sv. Prokopa

a jeho kanonizace / s. 75–84

2. Vzdělání úcty sv. Prokopa

ve století 13. a 14. / s. 84–93

3. Úcta sv. Prokopa v době husitské,

její úpadek v době reformační

a obnova v posledních desetiletích
před bitvou bělohorskou / s. 94–103

4. Rozmach úcty sv. Prokopa
v době barokní / s. 104–123

5. Úpadek kultu sv. Prokopa
v době osvícenské / s. 123–126

6. Úcta sv. Prokopa od poloviny století 19.
do doby přítomné / s. 127–135

Poznámky k I. kapitole / s. 137–141

Poznámky k II. kapitole / s. 142–147

Poznámky k III. kapitole / s. 148–161

Některé použité zkratky / s. 162

Bibliografie / s. 162–177

a. Citované prameny (tisky do r. 1800) / s. 162–167

b. Literární prameny svatoprokopské úcty po r. 1800 / s. 167–168

c. Výběr citované sekundární literatury / s. 168–174

d. Bibliografie doplňková (E. B., F. V., V. P., O. K.) / s. 174–177

Vydavatelská poznámka (O. K.) / s. 178

Autor / s. 178–179

Výtvarná výzdoba / s. 179

*Můžeš se prokopat k lidskému srdci
a zemi zkypřit svou motykou,
ty, který hlídáš ďábla na řetěze,
ty, který ho z řetězu jako jiní nepouštíš,
země by to již neunesla.*

*Řeholí míru a lásky
chráníš život tolika lidí,
tvé je Posázaví,
země snad chudší,
ale lidí tvrdších,
žehnej jim,
a požehnej všem.*

Tyto verše arcipata Anastáze Opaska mě provázejí už mnoho let. Intenzivně mi připomínají duchovní odkaz světce, jehož jméno mi otec arcipat na počátku osmdesátých let svěřil jako životní úkol břevnovského mnicha. Denně mám před sebou v břevnovské bazilice Brandlův obraz svatého Prokopa – světce, který »hlídá ďábla na řetěze«. Tak ho známe z duchovních dějin našeho národa. Je to překonané poselství?

V minulých letech se mnoha milionů obyvatel naší planety dotkl dopis znásilněné bosenské novicky, která své generální představené v Římě mimo jiné píše: »Musí přece někdo začít lámat řetěz nenávisti, který tak byzdí naše země. A dítě, které přijde – přijde-li – budu učit jen a jen lásce. Ono pak, narozené z násilí, bude vedle mne svědčit, že člověk je velký jen jedním, a to odpuštěním.«

Síly zla je nutno i na prahu 21. století zapojit do služeb dobra. Ano, nad zlem se dá zvítězit. Nad zlem se musí zvítězit, jinak by to „země již neunesla“.

Ať je v tom všem čtenářům této knihy sázavský opat Prokop dobrým příkladem a přímluvcem.

*V Břevnově 25. března 2000
ve výroční den světceova úmrtí*

*P. PROKOP SIOSTRZONEK OSB
převor*

Úvod

SVATÝ PROKOP je vpravdě výrazný zjev v krásné řadě postav, jež zdobí české nebe. Je například velký rozdíl mezi ním a jeho dvěma bezprostředními předchůdci v galerii českých světců, svatým Václavem a svatým Vojtěchem. Svatý Václav, mučedník Kristův, byl zároveň významným knížetem. Svatý Vojtěch, druhý biskup pražský a rovněž mučedník, byl zároveň prvním Čechem evropského významu, prvním českým kosmopolitou, který pozoruhodným způsobem zasahoval do běhu dějin obecných i domácích. Životní dílo Prokopovo vyniká naproti tomu monumentální jednoznačností. Prokop jest jedině světec: »Pohrdl ničemnou marností tohoto světa« – píše o něm kronikář sázavského kláštera 12. století – »a odřeknuv se domu, manželky, polností, příbuzných a přátel, ba i sebe samého, dal výhost lstivému světu a jeho bídným nádherám.« A je to český světec, český světec par excellence. V sázavské samotě vykvetl jako nejkrásnější květ na baluzi, již na Moravě zaštípili slovanští věrozvěsti svatí Konstantin-Cyril a Metoděj.

Dílo svatých bratří soluňských bylo opravdovým darem nebes nejen v ohledu nadpřirozeném jako ukazatel cesty k pravému Bohu, nýbrž i v ohledu kulturním a politickém: položilo úhelné kameny k české vzdělanosti, k českému kulturnímu jazyku, k české literatuře a podstatně přispělo k tomu, že velmi exponovanou větev Slovanů českých a slovenských nestihl podobný osud jako jejich soukmenovce v Polabí. Z toho důvodu také je historik ušetřen zkoumání, zdali směřodatnou složkou českých dějin je myšlenka národní, či myšlenka náboženská. V českých zemích – na rozdíl od zemí, jež náležely výhradně do kulturní sféry západní – »byla národní myšlenka od počátku uznána a posvěcena náboženstvím a dána jemu do služby« (Roman Jakobson). Na svatém Prokopu, českém představiteli a strážci tradice cyrilometodějské, je to zvlášť jasně vidět. Svatý Prokop byl českým lidem uctíván jako velký světec-divotvůrce a zároveň se stal přímo krystalizačním bodem českého národního cítění.

Nyní již bude čtenáři jasné, co mu hodlám v tomto pojednání povědět. Především mu chci být nápomocen, aby si jasně uvědomil nesmír-

nou hodnotu díla soluňských věrozvěstů a poznal osudy cyrilometodějského odkazu v naší vlasti do sklonku 10. století, potom s ním zajdu do pustin sázavských, ahy se zamyslí nad osobou svatého poustevníka a opata Prokopa i nad dílem jeho slovanského kláštera, posléze pak naznačím, jak naši předkové v průběhu dlouhých devíti století svatého Prokopa ctili a hledali u něho záštitu proti nepřátelům své duše i svého jazyka.

I. Odkaz slovanských věrozvěstů svatých Konstantina-Cyrila a Metoděje

I. Počátky křesťanství u západních Slovanů

JAKO VŠECHNY OSTATNÍ EVROPSKÉ NÁRODY dostává se i náš národ do jasnějšího světla světových dějin teprve tehdy, když přijal křesťanskou víru a s ní i vyšší kulturu. Prvními hlasateli evangelia u slovanských kmenů na území dnešních republik České a Slovenské byli kněží z Bavor. V Bavorsku začalo křesťanství zapouštět kořeny již na počátku 7. století zásluhou mnichů iroskotských a v první polovině 8. století tam byla založena biskupství v Řezně, v Pasově, v Salcburku a ve Frísinkách, jež dříve či později rozvinula horlivou misionářskou činnost mezi sousedním obyvatelstvem slovanským.

V Čechách působila misie řezenská. Řezenská dómská kapitula u Sv. Emmerama (Jimrama) vynikala schopnými učiteli i bohatou knihovnou, a měla tedy předpoklady, aby připravila misionáře pro práci v slovanském sousedství. Tito misionáři hlásali evangelium samozřejmě v jazyku pohanského obyvatelstva, jež mělo být získáno pro křesťanství. Představa některých učenců, že bavorští misionáři hlásali v Čechách a na Moravě novou víru jazykem lidu nesrozumitelným, a že proto měli nevalný úspěch, je zcela nesprávná a neudržitelná. Znalost řeči obyvatelstva, jemuž se mělo kázat, byla pro každého misionáře nepostradatelná. U Sv. Emmerama přičiněním hlavně vynikajícího biskupa Baturicha bylo pěstováno i studium slovanského jazyka, jak dosvědčují nejstarší zachované rukopisy této kapituly.¹

První zprávu o proniknutí křesťanství z Bavor do Čech máme z r. 845, kdy podle *letopisů Fuldských* Ludvík Němec přijal čtrnáct boemanských vévodů, toužících přijmout křesťanské náboženství, i »s jejich lidmi« (družinou), a dal je (snad v Řezně) v oktávu Teo-

fanie, tj. 13. ledna, pokřtít.² Zpráva je sice sama o sobě jasná, ale příliš stručná, takže není divu, že historikové se v jejím hodnocení rozcházejí. Vůči J. Pekařovi, který ve své jubilejní práci o sv. Václavu s nadšením zdůrazňuje, že »bez boje, po dobrém, vlastní volbou a snad všechna knížata kmenů českých rozhodla se přijmouti (sto let později než Bavoři a padesát let později než Sasové) víru křesťanskou«, což je »skutečnost, jež [...] nemá příkladu v soudobé christianizaci národů pohanských«,³ má vážné výhrady K. Krofta:⁴ »Již názor, že tehdy přijali křest vévodové neb náčelníci všech tehdejších kmenů českých, docela odporuje zprávě *annálů Fuldských*, že z českých kmenů bylo jich pokřtěno 14, z čehož plyne, že nebyli pokřtěni všichni. Věřit, že mezi pokřtěnými byl také vladař vlastních Čechů z rodu Přemyslova, je těžko možné, víme-li, že skoro o třicet let později byl teprve pokřtěn pohanský kníže český Bořivoj, ledaže bychom chtěli předpokládat, že Přemyslovci po svém pokřtění roku 845 zase odpadli od křesťanství a vrátili se k pohanství.« Zdrženlivost Kroftova je jistě oprávněná.

Nejstarší pronikání křesťanství se velmi pravděpodobně netýkalo vlastního přemyslovského panství ve středních Čechách, nýbrž jiných českých území, kde Přemyslovci nevládli. Kosmas a jiné domácí prameny nevědí o řezenském křtu nic. U nich se totiž zachovala jen historická tradice česká (přemyslovská), nikoliv tradice jiného kmene (vévodského rodu), a tato česká tradice byla v době Kosmově († 1125) samozřejmě již rozšířena na celou zemi, jíž Přemyslovci vládli.⁵ Zpráva *letopisů Fuldských* v každém případě předpokládá, že bavorští misionáři v Čechách působili již před r. 845, neboť »stěží by bylo předpokládati, že na pouhý doslech a bez průpravy bylo najednou pokřtěno tolik vévodů.«⁶ Trvalé účinky však křest z r. 845 neměl. Boje, jež se r. 846 rozpoutaly mezi Čechy a Ludvíkem Němcem, asi úplně zmařily pokračování misijní práce, a tak křesťanství zakrátko opět zaniklo. Rozhodně má pravdu V. Chaloupecký, když tvrdí, že »Čechy až do příchodu mise Metodějovy zůstaly

převahou pohanské, tak jako pohanským zůstal i přední rod českých knížat, Přemyslovci.«⁷

Dříve a pevněji nežli v Čechách zapustilo křesťanství kořeny ve východní části našeho nynějšího státního území, na Moravě a na Slovensku. Pokřesťanění Moravy bylo umožněno tím, že Karel Veliký r. 791 při tažení proti Avarům zdolal avarské opevněné pásmo, které na severním břehu Dunaje dělilo Moravu od Bavor. Mezi osvobozenými Slovany Panonie a Moravy započala ihned intenzivní misijní činnost, neboť na rozhraní 8. a 9. století pozorujeme na tomto území náhlý přechod od pohřbívání žárového k pohřbívání do země, což lze nejpřijatelněji vyložit tím, že obyvatelstvo hromadně přijalo křest a zcela změnilo své názory o životě posmrtném.⁸ První pokřesťanění Slovenska je dílem misie salcburské. Salcburští misionáři pracovali nejdříve na území mezi Rábou a Dunajem. I v pozdější době se mezi nimi udrželo něco z ducha salcburského biskupa Virgila († 784), který jako četní jiní jeho krajané z lásky ke Kristu opustil r. 743 rodné Irsko, aby »kázáním slova Božího a milosrdenstvím našel v cizině nebeskou otčinu.«⁹ Když salcburská misie dospěla k ohbí Dunaje za Ostřihomem, obrátila se směrem severním. Někdy ve dvacátých letech 9. století posvětil salcburský arcibiskup Adalram (827–836) kostel v Nitře na panství knížete Pribiny.

Pokřesťanění Moravy a západního Slovenska bylo v podstatě dokončeno v polovině 9. století. Poselstvo vypravené moravským knížetem Rastislavem k byzantskému císaři Michalovi výslovně praví, že »náš lid se odřekl pohanství a drží se křesťanského zákona.«¹⁰ Také mohučská synoda konaná r. 852 mluví o křesťanství na Moravě jako o hotové skutečnosti. Bylo to ovšem křesťanství jen povrchní, protože přerod společnosti z pohanské v křesťanskou byl velmi obtížný a nedal se provést náraz. Jestliže všechny obtíže byly překonány poměrně brzy a jestliže moravský lid ke křesťanství upřímně přilnul, je to zásluha svatých Konstantina-Cyrila a Metoděje, kteří působili na Moravě od r. 863/4.¹¹ Zlatým klíčem k srdci moravských velmožů i moravského lidu byla

významná novota soluňských bratří, užívání slovanského jazyka v bohoslužbě. Lid si oblíbil slovanský bohoslužebný jazyk tolik, že na dřívější misionáře zcela zapomněl a za své vlastní věrozvěsty pokládal jen svaté Konstantina-Cyrila a Metoděje. Slovanský liturgický jazyk však nebyl jediným přínosem cyrilometodějské misie. Soluňští bratři vytvořili pro naše předky první slovanské písmo, dali jim křesťanský právní řád a svým překladem Písma sv. do slovanštiny položili základy slovanské vzdělanosti. Všech těchto věcí je třeba si všimnout podrobněji.

2. Náboženské a kulturní dílo svatých Konstantina-Cyrila a Metoděje

PŘEDPOKLADEM ÚSPĚŠNÉHO PŮSOBENÍ MEZI SLOVANY bylo vytvoření slovanského písma. Slované totiž ještě dlouho potom, co zaujali svá nynější sídla, vlastní písmo neměli. Ukázalo se správné tvrzení starobulharského spisovatele mnicha Chrabra, že »Slované dřív, pokud byli pohany, neměli písma, ale počítali a věštili črtami a zářczy«, a později, když již byli pokřtěni, »snažili se psát slovanskou řeč římskými a řeckými písmeny bez dodatečné úpravy.«¹² Situace se v základě změnila zásahem velkého apoštola Konstantina-Cyrila. Mnich Chrabr o něm vypravuje:¹³ »Otážeš-li se tedy řeckých literátů a řekneš: Kdo vám vytvořil písmena nebo přeložil knihy nebo v které době? – tu málokdo z nich to ví. Otážeš-li se však slovanských spisovatelů: Kdo vám vytvořil písmena nebo knihy přeložil? – tu všichni to vědí a odpovídajíce řeknou: Svatý Konstantin Filozof, řečený Cyril, ten nám i písmena vytvořil, i knihy přeložil, a jeho bratr Metoděj. Neboť jsou ještě živi ti, kteří je viděli. A otážeš-li se, v které době, i to vědí a řeknou, že v době Michaela, císaře řeckého, a Borise, knížete bulharského, a Rastice, knížete moravského, a Kocela, knížete blatenského hradu, v letech od stvoření světa šest tisíc tři sta šedesát tři.« Odečteme-li od to-

hoto letopočtu 5500 let podle tzv. éry alexandrijské, dospějeme k r. 863.

Také *Život Konstantina-Cyrila* potvrzuje, že tento světec je tvůrcem prvního slovanského písma. Po výše citované zprávě o císařově jednání s moravským poselstvem a pak s Konstantinem tam čteme:¹⁴ »Šel tedy Filozof, a jak bylo jeho dávným obyčejem, oddal se modlitbě i s jinými pomocníky. Krátce nato zjevil mu to Bůh, který slyší modlitby svých služebníků, a ihned složil písmena a začal psáti slova evangelia: Na počátku bylo Slovo, a Slovo bylo u Boha a Bůh byl Slovo, a tak dále.« Podobně, ale stručněji, vypravuje o vynálezu slovanského písma o něco mladší *Život Metodějův* (kap. 5).

Konstantin-Cyril tedy složil pro svou nastávající práci na Moravě první slovanské písmo, jež se nazývá hlaholice,¹⁵ a jal se hned překládat evangelia. Překládal je do nářečí jihomakedonského, jímž se mluvilo v okolí Soluně, rodišti našich věrozvěstů. Toto nářečí jihomakedonské se však mnoho nelišilo od slovanské řeči, jíž se mluvilo na Moravě; rozdíly mezi oběma byly daleko menší než mezi mnohými nynějšími nářečími slovanských jazyků.¹⁶ Ve své práci pokračoval Konstantin po příchodu na Moravu spolu s Metodějem. Než oba bratři odešli r. 869 do Říma, byl hotov překlad čtyř evangelií, tzv. Apoštol, tj. výbor čtení (lekci) ze Starého zákona, ze Skutků apoštolských a z novozákonních listů apoštolských, a překlad žaltáře. Potom nastala přestávka. Konstantin-Cyril v Římě zemřel a Metoděj musel podstoupit dlouhý boj se svými franskými odpůrci. Teprve na prahu stáří se vrátil k nedokončenému dílu, pořídil svod z toho, co bylo předtím za jeho vedení přeloženo, vybral si dva rychloписce a napsal s nimi, tj. patrně jim diktoval, úplný staroslověnský překlad Starého zákona (kromě knih Makabejských) i Nového zákona v době osmi měsíců, od března do 26. října r. 882, jak výslovně praví 15. kapitola *Života Metodějova*. Protože tento úplný překlad se nezachoval, bylo o zprávě *Života Metodějova* od dob Dobrovského až do vydání Jagićova díla *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*

(1900) pochybováno. Bylo sice uznáváno, že Nový zákon byl do staroslověnštiny přeložen celý (jen o Zjevení sv. Jana nebylo jistoty), ale nevěřilo se, že byl již tenkrát přeložen také Starý zákon, nanejvýš se připouštěl překlad jeho vybraných částí potřebných k účelům liturgickým (tzv. parimejník). Ale podrobnější rozbor textů starozákonních, zejména Proroků a Pentateuchu, výslovné svědectví *Života Metodějova*, svědectví Jana Exarchy, bulharského spisovatele z doby cara Symeona, a konečně záznam *Proložního života Konstantinova a Metodějova* ve středobulharském rukopise bělehradské Národní knihovny, kde je řeč o tom, že Metoděj přeložil 60 biblických knih, vedou k závěru, že do doby cyrilometodějské je oprávněné klást převážnou část překladu bible.¹⁷

Cyrilometodějský překlad biblických knih vyniká jako dílo geniální a ještě po téměř 1100 letech překvapující svou dokonalostí, ať o něm uvažujeme po kterékoliv stránce.¹⁸ Je to především skvělé dílo teologické učenosti a textové kritiky. Konstantin, je muž se dostalo čestného názvu »Filozof«, byl jeden z největších byzantských učenců své doby a na cestách si osvojil vynikající vědomosti jazykozpytné; také Metoděj měl vysoké vzdělání. Rozbor cyrilometodějského překladu ukazuje, že jeho tvůrci byli mužové hluboce zasvěcení do otázek dogmatických a do problémů textových, takže i v místech abstraktního obsahu, kde záleželo na vystižení jemných a nesnadných odstínů významových, překlad vyniká přesností a výstižností. Pozoruhodná je také jeho stránka jazyková. »Je až úžasné, zamyslíme-li se, co znamenalo použít dialektu makedonského selského a obchodního lidu bez vyšší kultury a zformovat tento venkovský dialekt tak, aby obstál v úkolu nejodpovědnějším tehdejšího křesťana a v soutěži s jazykem řeckým, vybroušeným literární tradicí půldruhého tisíciletí. A přece tato zkouška se podařila! Nenajdeme tam anakolutů, které by prozrazovaly neobratný zápas o slovo, ani otrockého překladu, ani grecizmů, které by kalily slovanský jazykový charakter.«¹⁹ Nadto však je cyrilometodějský překlad dílem velkého stylistického

umění. Zejména překlad žaltáře a evangelií je veledílo, které plně zhodnotilo teprve nejnovější bádání. Překladatelé dobře věděli, že texty jsou určeny k hlasitému recitování nebo zpívání a že musí také jazykově vyhovovati tomuto svému účelu. »I dnes, když nasloucháme jejich předčítání, uchvátí nás jejich krása rytmická a eufonická, která při tehdejších pohyblivém přízvuku a zpěvné intonaci byla ještě bohatší.«²⁰

Cyrilometodějský překlad Písma svatého byl dílo, jaké se v životě národů vyskytá jednou za několik století. Byl to vpravdě dar Boží, »dar větší a vzácnější nad všecko zlato a stříbro i drahé kamení a pomíjivé bohatství,« jak napsal byzantský císař knížeti Rastislavovi.²¹ Jím byly našim předkům zprostředkovány nejvyšší náboženské a kulturní hodnoty, slovanský jazyk byl vřazen mezi kulturní jazyky světa, a to jako jeden z prvních, hned po řečtině a latině.

Překlada evangelií sv. Konstantin-Cyryl předeslal předmluvu ve verších neboli *Proglas*, první báseň, jež zahajuje dějiny našeho písemnictví, a to nejen časově, nýbrž i hluboce symbolicky jako nadšený chvalozpěv na Písmo svaté srozumitelné slovanskému lidu:²²

Slyšte nyní svým rozumem,
slyšte všichni lidé slovanští,
slyšte Slovo, od Boha přišlo;
slovo, jež krmí lidské duše,
slovo, jež sílí srdce i rozum,
slovo to, jež vede k poznání Boha.

»Marně bychom hledali v jiných zemích středověké Evropy obdobu této průbojné básně, literární památku příbuzného obsahu,« praví R. Jakobson,²³ který v *Proglasu* spatřuje i první formulaci národní ideje v československých a vůbec slovanských dějinách.

Proglas klade zvláštní důraz na rozumění:²⁴

Abyste pro nerozum své mysli,
posloucháte-li slovo v cizím jazyku,
neslyšeli je jako hlas zvonce měděného.
Neb svatý Pavel učil a řekl toto:
Když konám svou modlitbu před Bohem,
chci raději pět slov říci
a svým rozumem vyložit,
aby i všichni bratři rozuměli,
než deset tisíc slov nesrozumitelných.

Ale i z čistě jazykového hlediska má *Proglas* velký význam, neboť pěkně ukazuje důležitost evangelia a vůbec Písma svatého pro spásu duše. V evangeliích je obsažen »zákon knižní«, »zákon zjevující ráj Boží«. Duše, jež neslyší slovo Boží, jest jakoby mrtva, podobá se tělu, jež je zbaveno náležité výživy a hnije a zamořuje všechno kolem sebe.

Soluňští apoštolové se snažili dát misijní práci na Moravě též pevnou strukturu církevněprávní svým dílem právnickým. Metoděj, který byl vynikajícím právníkem a osvědčil se jako správce jednoho slovanského knížectví v byzantské říši, přeložil *Nomokánon* a napsal řeč k soudcům-knížatům, Konstantin jest autorem tzv. *Zakona sudného ljudem*.

Nomokánon je sbírka církevních zákonů.²⁵ Zachoval se v několika redakcích. Metoděj užil sbírky byzantského patriarchy Jana Scholastika, zvané *Syntagma* a obsahující 50 titulů. Tuto řeckou předlohu však zkrátil, vynechal více než třetinu tam obsažených kánonů, ale ani zbylé kányony nepřekládal otrocky, dbaje spíše srozumitelnosti, a vytvořil tak nový velkomoravský typ *Nomokánonu*, odlišný od ostatní východní tradice.

Civilní složku *Nomokánonu* představuje tzv. *Zakon sudnyj ljudem*.²⁶ *Zakon sudnyj ljudem* se zachoval ve dvou redakcích, z nichž kratší obsahuje 32 článků, širší 77 článků. Větší význam má redakce kratší. Z jejích 32 článků je deset přeloženo doslova z řecké *Eklogy* (proslulého zákoníku vydaného za ikonoklastických císařů

Lva Isaurského a Konstantina Kopronyma, vyznačujícího se jasností a koncizností a – což je zvláště překvapující – založeného podle zjištění ruských byzantologů Vasiljevského a Uspenského v nejvýznamnějších partiích na zvykovém právu slovanském), dalších 19 článků jsou přepracované příslušné články *Eklogy* a jen zbývající tři články, jak zjistil Th. Saturník, jsou převzaty odjinud. Podle Saturníka slovanský překlad nebyl pořízen podle *Eklogy isaurské*, nýbrž podle její pozdější úpravy, známé pod jménem *Ecloga privata*. Slovanský překlad, jak ukázal N. S. Suvorov, obsahuje též prvky kanonického práva římského, mírnějšího než byzantská *Ekloga*;²⁷ toto právo proniklo na naše území již před příchodem slovanských věrozvěstů, kteří museli na ně vzít zřetel. Právě tyto prvky, cizí kodexu byzantskému, dodávají dílu Konstantinovu známku značné originality. *Zakon sudnyj* není ani systematický, ani úplný a představuje výpomocný zákoník k doplnění právního řádu již existujícího. Kromě trestů stanovených za těžké zločiny tu najdeme články týkající se soudních svědků, rozdělování válečné kořisti, práva azylu v kostelích a nerozlučitelnosti křesťanského manželství. Normy obsažené v *Zakonu sudném* měly tedy velký význam praktický a ovlivnily v značné míře veřejný i soukromý život našich předků.

Autorem *Zakona sudného* je mladší z obou bratří, Konstantin-Cyryl. Rádcem a pomocníkem byl mu při tom Metoděj, který pak jako moravský arcibiskup zavedl tento zákoník do soudní praxe a pojal jej jako civilní složku do svého *Nomokánonu*. Metoděj také napsal adhortaci k soudcům-knížatům, zachovanou v rukopise Clozově (Glagolita Clozianus), která přímo navazuje na *Zakon sudnyj* a výslovně se ho dovolává.²⁸

Vrcholným činem cyrilometodějské misie bylo zavedení slovanského jazyka do bohoslužby.²⁹

Pro sv. Konstantina-Cyrila a Metoděje byl překlad liturgie do lidového jazyka něčím samozřejmým, protože na Východě se bohoslužby všude konaly v tom jazyku, jakým mluvila křesťanská obec. Na Západě však se v liturgii stále více uplatňovala latina,

a to nejen u národů románských, nýbrž i u barbarských národů nově na víru obrácených. Proto na Moravě, kde již předtím působili misionáři vlašští a němečtí, byla slovanská liturgická řeč něčím neobvyklým. Je však třeba připomenout, že latinská uniformita nebyla nikterak v intencích Říma. Studie F. Dvorníka o národních církvích a o církvi univerzální ukázala přesvědčivě, že Řím v 9. století neměl zásadní námitky proti národnímu bohoslužebnému jazyku a že dokonce takovou novotu přijímal s porozuměním, pokud se dalo očekávat, že to bude na prospěch církevním zájmům.³⁰ Proto bylo od Svaté stolice dvakrát dosaženo výslovné povolení užívati slovanské řeči v bohoslužbě, ponějprv listem papeže Hadriána II. *Gloria in altissimis* r. 869, podruhé památnou bulou papeže Jana VIII. *Industriae tuae* r. 880.³¹

Jako příslušníci církve byzantské byli Konstantin-Cyril a Metoděj zvyklí na obřad byzantský, který byl po formální i jazykové stránce bohatší a vytríbenější než prostý obřad římský, a konali podle něho bohoslužby i na Moravě. Oblíbili si však i římský obřad a přeložili do slovanštiny i latinské bohoslužebné knihy a též sami občas sloužili mši svatou podle obřadu římského nebo užívali liturgie sv. Petra. Vedla je k tomu úcta k římským papežům (a později i vděčnost, že svou autoritou jejich dílo podepřeli a obhájili proti útokům nepřátel), ale i praktická potřeba, protože na moravském území zůstalo od dřívějšíka dosti kněžší zvyklých na obřad římský.³²

Ačkoliv římští papežové moravskou liturgickou novotu výslovně schválili a ačkoliv soluňští věrozvěsti římskou autoritu bezvýhradně uznávali, bavorští biskupové proti užívání slovanštiny v bohoslužbě neustále útočili. Vlastním důvodem útoků bavorského episkopátu byla ovšem otázka jurisdikční, omezení jejich pravomoci ve východních oblastech zřízením moravsko-panonské metropole pro Metoděje, ale slovanská liturgická řeč byla jim kromě jiných věcí vhodnou záminkou k boji. Svatí bratři však své dílo hájili, a pokud byli živi, uhájili. V zápase s latiníky si počínali velmi pozoruhodně hlásáním rovnosti všech lidí před

Bohem. Stačí vzpomenout disputace Konstantina-Cyrila v Benátkách:³³ »Zdaž nepadá déšť od Boha na všechny stejně? Nebo slunce také nesvítí na všechny? Nedýcháme na vzduchu všichni stejně? Jak se tedy vy nestydíte připomínat jen tři jazyky a chcete, aby všechny ostatní jazyky a národy byly slepé a hluché? Povězte mi, pokládáte Boha za bezmocného, jako by to nemohl dát, či za závistivého, jako by nechtěl? My přece známe mnoho národů, kteří mají své knihy a vzdávají Bohu slávu každý svým jazykem.«

Jazykové dílo slovanských apoštolů bylo od začátku spjato s úmysly obrannými – již v *Kyjevských listech* čteme tuto pozoruhodnou prosbu: »Na království naše, Hospodine, milosrdenstvím svým vzezři a nevydej našeho cizím a neobrat' nás v plen národům pohanským« – a tohoto cíle plně dosáhlo: zachránilo český národ před germanizací. Moderní filologové i historikové právě tuto skutečnost velmi zdůraznili a stojí za to, abychom se s jejich názory seznámili blíže. Význam slovanské bohoslužby pro vytvoření a upevnění českého národního vědomí vysoko hodnotí M. Weingart. Když vyložil ve své práci o první slovanské legendě o sv. Václavu, jak se u nás na začátku našich dějin vytvářela kultura slovanská, napsal:³⁴ »Právě touto jazykovou stránkou měl typ českocírkevněslovanské kultury nesmírný význam pro zachování nebo aspoň posilu národního charakteru. Jestliže staří Čechové nepodlehli germanizaci tak brzo a tak silně, jako to vidíme na stejné zeměpisné linii u jiných exponovaných Slovanů na Západě, kteří neméně podléhali latinsko-německé misionářské činnosti, totiž u Slovinců a u Lužických Srbů, pak v neposlední míře za to vděčíme právě rozkvětu českocírkevněslovanského písemnictví zrovna v těch stoletích, kdy rozdíl kulturní síly mezi nově pokřtěnými Slovany a jejich výhodněji položenými západními sousedy byl zvláště nebezpečný. Tato posila národního živlu vycházela z české církevní slovanštiny také proto, že právě její zásluhou se až do začátku XII. století pěstovaly živé kulturní vztahy mezi Čechy a Rusí a mezi Čechy a jihoslovanskými Chrvaty a tím se udržovalo povědomí o kmenovém příbuzenství těchto slovan-

ských zemí.« Ještě rozhodněji mluví R. Jakobson:³⁵ »Zásada národní a jazykové rovnoprávnosti je stěžejním bodem moravského odkazu a v X. století českolatinská legenda o pokřtění Moravy a Čech vkládá do úst Konstantinových tuto vyhraněnou otázku k papeži a jiným moudrým: „Má-li každý duch Hospodina chváliti, proč bráníte mi, vyvolení otcové, čísti mši po slovansku, an Bůh jazyk tento tak dobře stvořil jako jazyky ostatní?“ Z hesla rovnosti nutně plynulo vědomí nezcizitelné svrchovanosti národa vlastního, jeho jazyka a jeho církve, neboť národní jazyk a národní idea jsou tu od začátku uznány a posvěceny církví a dány jí do služeb: národ, jazyk a vrcholná hodnota středověké společnosti a kultury, totiž církev, splývají všechny tři v jeden nerozlučný celek. Zásada znárodněné církve poskytovala tedy ideologickou základnu pro zápas ohroženého národa proti veškerým agresivním choutkám sousedních mocí a povyšovala národní odboj na svatou obranu nejvyšších statků před úklady „odvěkého nepřitele, závidícího dobru a vzdorujícího pravdě“. Je to nedělitelný boj o záchranu všech těchto statků, v němž po půltřetím roce švábského věznění a po jiných ďábelských nástrahách Metoděj tklivě slibuje svému rodnému patronu Demetriovi Soluňskému vytrvat „k zahanbení lítých trojjazyčníků a kacířů“. Následovatelé moravské mise kladli ve své propagační literatuře rovnítko mezi rozvojem slovanského učení i uvědomění a vítězstvím země nad nepřáteli. Zároveň učili, že zrada na duchovním odkazu věrozvěstů nezbytně vede k národní pohromě, „poněvadž není spolku mezi světlem a tmou, ani mezi Kristem a Belialem“, jak praví Kristián o neblahém scestí Svatoplukově.«

Stejně soudí i historikové. V. Chaloupecký, který se otázkou slovanské bohoslužby zabýval zvláště důkladně, napsal:³⁶ »Z historie slovanské bohoslužby na naší půdě [...] čerpáme zcela jasně poznání, že byla tu snaha proti výbojně kultuře latinsko-německé postaviti kulturu slovanskou, jazykově našemu národu bližší, vybudovanou na kulturně vyspělejší základě byzantském, ale přizpůsobenou zájmům církve římské, jejíž autorita je u nás ne-

spornou skutečností. Ale také zájmům nově vznikající mocné říše německé, což se projevilo v uznání státoprávní svrchovanosti všekřesťanské říše římské i v našem včlenění se do církevní organizace Západu, ale tak, že naše kulturní odlišnost a svéráznost, jevící se právě ve skutečnosti vlastního kulturního jazyka, zůstala zachována. A že tak v dlouhém zápase mezi Východem a Západem, jenž zčásti se odehrál i na půdě naší vlasti, zápas, jenž veden byl netoliko o naši půdu, ale i naši duši, vytvořen byl západoslovanský typ křesťanské vzdělanosti, kulturní typ, který spojoval a smiřoval západoevropské zájmy církevní i politické s naší národní samostatností. Typ ten se stal pak i mostem spojujícím kulturně Slovanů západní s jejich soukmenovci na východě v Rusku i na jihovýchodě v Chorvatsku, udržuje tak i povědomí o kmenovém a jazykovém příbuzenství všech těchto zemí. Slovanské křesťanství, vytvořené kulturou cyrilometodějskou nejprve na Moravě a potom v Čechách století X., stalo se mocnou složkou křesťanské vzdělanosti u všech kmenů Slovanů západních a dodnes jsouc podkladem náboženské, církevní i státní terminologie, tvoří podstatný rys jazykové vzdělanosti netoliko u Čechů, Moravanů a Slováků, ale i Poláků, Srbů Lužických, ano i jiných kmenů slovanských. Jestliže právě tito Slované na rozdíl od jejich soukmenovců v Polabí zachovali si svoji národní svébytnost a nepodlehli germanizaci, zásluha o to náleží asi v první řadě slovanskému křesťanství; toto proces přerodu z pohanství do křesťanství jim podstatně usnadnilo a umožnilo jim včlenění se do západoevropské vzdělanosti, k níž svými geografickými sídly i svými sklony duševními byli předurčeni, bez vážné újmy jejich charakteru národního. Slovanská bohoslužba prokázala tak nejen Čechům, Moravanům a Slovákům, ale všem západním Slovanům služby vpravdě neocenitelné. A to i tak, když po čase a když již vykonala svůj zakladatelský, ochranný a tvůrčí úkol, ustoupila do pozadí. Slovanská bohoslužba z našich zemí byla sice odstraněna, ale kulturní hodnoty, které vytvořila, zejména kulturní jazyk a základ našeho národního povědomí, zůstaly trvalou složkou naší

národní bytosti a daly do značné míry ráz a povahu celému západnímu Slovanstvu.« Tento názor potvrdil i německý historik H. Weidhaas, který napsal, že slovanský bohoslužebný jazyk a první kulturní poznatky, jež Moravanům jeho prostřednictvím přicházely, učinily jejich národní vědomí pevnější, než bylo např. dynasticko-kmenové národní vědomí Poláků ještě v 11. a 12. století.³⁷

3. Osudy slovanské bohoslužby v českých zemích od smrti sv. Metoděje do založení kláštera sázavského

BOJE O SLOVANSKOU BOHOSLUŽBU neutuchly po celou dobu Metodějova arcibiskupství a zejména v posledních letech Metodějova života byly vedeny s velkou roztrpčeností, když se k nepřátelům slovanské bohoslužby, vedeným nitranským biskupem Wichingem, přidal i kníže Svatopluk. Moravský arcibiskup sáhl posléze k nejtvrděšímu opatření a uvrhl na své odpůrce církevní klatbu. Ani tento trest však nezabránil tomu, aby protivníci slovanské liturgie přece jen nenabyli převahy, když Metoděj r. 885 zemřel. Papež Štěpán V., zpracovaný patrně Wichingem, zapověděl sloužit mši po slovansku a brzy potom došlo k pronásledování Metodějových žáků. Tyto nepříznivé okolnosti ovšem dílo soluňských věrozvěstů velmi vážně ohrozily, ale přece jenom je nezničily. Vypuzení Metodějovi žáci byli vlídně přijati bulharským knížetem Borisem a slovanská bohoslužba se zanedlouho v Bulharsku obecně ujala, dala skvělé plody literární a koncem 10. století pronikla i do Ruska. Dostala se také na české území, jak o tom svědčí slovanský klášter sv. Prokopa na Sázavě. Sázavský klášter však byl založen až půldruhého století po smrti sv. Metoděje. Proto je třeba nejdříve odpovědět na stále aktuální otázku: je slovanská liturgie pěstovaná v sázavském klášteře organickým pokračováním slovanského křesťanství zaštípeného v Čechách v do-

bě cyrilometodějské, nebo byla zavedena na Sázavu odjinud z ciziny?

Odpověď odborníků není jednoznačná. Slavisté, poukazující na stále rostoucí počet církevněslovanských památek obsahujících nesporné bohemizmy, se stavějí k otázce kontinuity slovanské liturgie a slovanského písemnictví vesměs kladně (M. Wein-gart, J. Vašca, R. Večerka); jen O. Králík klade původ těchto památek až do doby sv. Vojtěcha a naznačuje, že se do Čech dostaly z oblasti bulharské nebo chorvátské.³⁸ K slavistickým obháj-cům kontinuity se připojil historik V. Chaloupecký, podle něhož v Čechách 9. a 11. století žily vedle sebe jako rovnocenné a rov-noprávné složky liturgie latinská i slovanská, stejně jako písem-nictví latinské a slovanské, a složka slovanská měla před zřízením pražského biskupství dokonce převahu.³⁹ Opačného názoru jsou historikové novější doby. F. M. Bartoš, který chce tak jít ve šlépě-jích J. Dobrovského, soudí, že slovanská liturgie byla do Čech uvedena až za knížete Břetislava (1034–1055). Břetislav prý jako údělný kníže moravský poznal její politický a kulturní význam v sousedním Polsku nebo se s ní seznámil na své výpravě do Pol-ska a v sázavském opatu Prokopovi našel schopného organizáto-ra, který přídil slovanské bohoslužebné knihy a naučil sebe i své druhy v nich číst a zpívat.⁴⁰ Poté se kontinuitou slovanské liturgie v přemyslovských Čechách zabývali F. Graus a Z. Fiala.⁴¹ Graus jednak vyslovil metodické pochybnosti, je-li vůbec možno zjistit, zdali určitý církevněslovanský text v Čechách nebo na Moravě vznikl a existuje-li nějaké kritérium, které by umožnilo rozlišit bohemizm 9., 10. a 11. století,⁴² jednak rozhodně popřel, že by mezi Sázavu a dobou cyrilometodějskou byla nějaká souvislost, třebaš připuští, že stopy slovanské liturgie v Čechách z počátku 10. století se zachovaly. Svůj negativní postoj odůvodňuje tím, že před polovinou 14. století nelze v českých zemích doložit kult slovanských věrozvěstů, že Kristián se ani slovem nezmiňuje o tom, že by slovanská bohoslužba byla v jeho době v Čechách v užívání, konečně že v sázavském klášteře není ani stopy po

nějakém povědomí souvislosti se slovanským obdobím Čech. Otázku, odkud byla na Sázavu slovanská liturgie zavedena, neřeší, nýbrž jen podotýká, že většina historiků se kloní k názoru, že Prokop vstoupil do nějakého kláštera v Uhrách. Graus uvádí i některé »technické« potíže, na něž naráží předpoklad o nepřetržitém trvání slovanské bohoslužby v Čechách, totiž nedostatek světitelů slovanského duchovenstva i center slovanského písemnictví. O něco méně pesimistické stanovisko zaujal Z. Fiala, který je ochoten uznat, že v 10. století vedle liturgie latinské existovala v Čechách, třebaš jaksi »ilegálně«, liturgie slovanská, ale zdůrazňuje proti Chaloupeckému převahu liturgie latinské.

V otázce kontinuity slovanské liturgie v Čechách stojí tedy proti sobě odlišná a vyhraněná stanoviska a je otázka, jak se dobrat pravdy. Důmyslný výklad, jak protichůdná hlediska usmířit, podal J. Hrabák.⁴³ Podle staré zásady »qui bene distinguit, bene docet« rozlišuje staroslověnštinu jako jazyk liturgický a jako jazyk kulturní. Jak již bylo pověděno dříve, šlo o jazyk, který se nelišil gramaticky a slovním základem nijak podstatně od jazyka, kterým se tenkrát mluvilo na Moravě. Ve funkci kulturního jazyka se proto mohla staroslověnština udržet i tehdy, kdy pole bohoslužby ovládla latina, protože čeština nebyla pro funkci kulturního jazyka dosud vyzrálá, zejména neměla dostatečnou terminologii, kterou si staroslověnština již vytvořila, a ani syntakticky nebyla dosud vypracována. V staroslověnském jazyku bylo v Čechách napsáno více literárních památek, z nichž do 10. století náleží *Život sv. Václava* (tzv. *První staroslověnská legenda o sv. Václavu*), *Život sv. Ludmily* (dochovaný v pozdějším výtahu, tzv. prologu) a *liturgické zpěvy o sv. Václavu*, do století následujícího pak patří *Knihla o rodu a utrpení sv. knížete Václava* (tzv. *Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu*), *Život sv. Benedikta*, *Besědy na evangelia* (homilie papeže Řehoře Velikého) a jiné.

Jsou však vážné důvody, že staroslověnština žila v Čechách 10. a 11. století nejen jako jazyk kulturní, nýbrž jako jazyk liturgický, jinými slovy že mezi obdobím cyrilometodějským a Sázavou je nepřetržitá souvislost.

Nepřipustíme-li kontinuitu slovanské bohoslužby v Čechách, budeme především těžko hledat oblast, odkud později byla slovanská liturgie do Čech zavedena. V Polsku existovala opravdu slovanská liturgie od období cyrilometodějského,⁴⁴ ale v době českého knížete Břetislava byla již v úpadku. Mimoto v Bartošově pojetí slovanská liturgie na Sázavě byla něčím umělým, cfeмерním a v latinském moři ojedinělým. Proti tomu lze poukázat na církevněslovanský penitenciál českého původu (tzv. *Někotoraja zapověď*), pocházející bezpečně z 11. století.⁴⁵ Je to praktická příručka pro zpovědníky, přizpůsobená soudobým českým poměrům. Laikům neměla se vůbec dostat do rukou. Musela tu tedy být početnější vrstva slovanských kněží, pro něž dílo bylo napsáno, a je zcela vyloučeno spatřovat v *Někotoré zapovědi* jen literární zábavu několika sázavských mnichů. V úvahu nepřipadá ani domněnka, že slovanská liturgie přišla do Čech odněkud z Uher. Jak zjistil již V. Chaloupecký, v Uhrách nevíme pro tu dobu o žádném klášteře nebo literárním středisku, kde by se slovanská liturgie mohla pěstovat.⁴⁶ Teprve klášter na uherském Vyšehradě v diecézi vesprímské byl slovanský, ale ten byl založen až za krále Ondřeje I. (1046–1060). Král Ondřej žil v mládí se dvěma svými bratry nějaký čas v Čechách a pak v Rusku, kde se nejen dal pokřtít, nýbrž se stal i zetěm velkoknížete Jaroslava a tak vstoupil k slovanské bohoslužbě v přímý poměr, který zůstal jistě aspoň v prvních letech jeho vlády vroucí.⁴⁷ Můžeme tedy důvodně předpokládati, že na Vyšehrad byli povoláni ruští mniši.⁴⁸ Na vztah Vyšehradu k Rusku ukazuje i zasvěcení kláštera sv. Ondřeji, ochránci Ruska.

Domněnka, že slovanská liturgie přišla do Čech z některého kulturního centra bulharského, naráží na překážky nejen rázu geografického, ale i jazykového (po bulharizmech není v česko-církevněslovanských památkách ani stopy) a církevního a politického. Jestliže papežové slovanskou liturgii na Moravě povolili, vedla je k tomu snaha o zachování církevní jednoty při hrozícím schismatu a obava, že římský patriarchát ztratí celé Illyrikum,

když právě tehdy východní jeho část, Bulharsko, museli latinští kněží opustit.⁴⁹ Kromě toho na Moravě, kde byla slovanská liturgie zavedena, se nemohl uplatňovat vliv latinských biskupů bavorských, protože Morava byla samostatným politickým útvarem. Čechy století 10. však byly již článkem církevní organizace západní a je těžko si představit, že by mohučský metropolita připustil, aby do jeho sufragánního biskupství byla zavedena slovanská liturgická řeč z byzantského Bulharska.

Nejméně námitek má předpoklad, že ohniskem, z něhož do Čech slovanská liturgie pronikla, bylo Charvátsko, které náleželo do zájmové sféry církve západní a kde nebylo námitek, jaké platí pro Bulharsko. Charvátské benediktiny, zvané glagoláše, mohl uvést do Čech sv. Vojtěch, sám též člen benediktinského řádu. Podle názoru filologů však proti charvátské provenienci slovanské liturgie v Čechách mluví byzantská orientace staroslovanských památek českého původu – např. *Kánon ke cti sv. Václava*, modlitby k obřadu postřížin v *První staroslověnské legendě o sv. Václavu*⁵⁰ – a nedostatek kroatizmů v českocírkevněslovanských památkách i starobylý duktus hlaholice *Pražských zlomků*. Připustíme-li však přímou kontinuitu staroslovanské kulturní tradice české s velkomoravskou, všechny potíže zmizí. O této přímé kontinuitě, jak upozorňuje R. Večerka, svědčí i celé kulturní a ideové ovzduší staroslovanské literární tvorby, pro něž je charakteristická vedle oné linie »byzantské« ještě druhá, paralelní linie »římská«, projevující se četnými překlady z latiny (*Besedy Řehoře Velikého*, *Život sv. Víta*, *Život sv. Benedikta*, apokryfní *Evangelium Nikodémovo* atd.). »Tuto těsnou symbiozu, vzájemné prolínání, svéráznou podvojnost kulturněideologického typu církevněslovanské tvorby české lze také nejsnáze odvodit z tradic sahajících přímo do velkomoravské epochy, kde je máme nad jiné jasně dokumentovány překladem dvou řad liturgických textů – na jedné straně textů orientace byzantské, zastoupené rukopisně třeba *Liturgiáriem sinajským* a zčásti i *Euchologiem sinajským*, a na druhé straně textů ritu západního, reprezentovaných *Kyjevskými listy*,

Hlaholskými zlomky vídeňskými, kánonem misálu (zachovaným v charvátsko-hlaholských rukopisech) a některými prefacemi mešního řádu (zachovaného rovněž v pozdějších opisech charvátsko-hlaholských).«⁵¹

Namítá-li F. Graus, že v našich zemích nelze doložit liturgickou úctu soluňských věrozvěstů před polovinou 14. století, má pravdu. Někteří spisovatelé, např. Kristián a Lev z Ostie, jim sice dávají tituly »sanctus«, »beatus« apod., ale církevně dosud za svaté uznáni nebyli. Je sice pravda, že sv. Konstantin-Cyril byl od Římanů uctíván v kostele sv. Klimenta hned po smrti, ale ani jeho, ani bratrovu úctu dosud žádný papež neschválil. Jak podrážděná nálada panovala na samém papežském dvoře, ukazuje nejlépe list papeže Jana X. charvátskému arcibiskupu Janovi a knížatům Romislavovi a Michalovi z r. 924, v němž zavrhuje služby Boží konané »v cizí, barbarské, slovanské řeči« a vytýká slovanským věřícím, že »nedbají evangelního učení a kanonických knih a předpisů a utíkají se k učení Metoděje, jehož papež v žádné knize mezi svatými nenašel.«⁵²

A sv. Konstantin-Cyril? Za úpadku papežské moci a rozvrácených poměrů v Římě v 10. století úcta sv. Cyrila dávno poklesla. Proto ani v našich zemích nebyli slovanští apoštolové liturgicky uctíváni. To ovšem není žádný argument proti existenci slovanské bohoslužby v českých zemích, protože slovanská bohoslužba a liturgické uctívání sv. Konstantina-Cyrila a Metoděje není jedno a totéž. Naopak lze poukázati na úctu sv. Klimenta jako doklad nepřetržité existence slovanské liturgie v Čechách a na Moravě. I když byl sv. Kliment uctíván i na jiných místech, jak dokládá F. Graus, jisto je, že tento světec byl patronem cyrilometodějské misie a že kostely sv. Klimentu u nás zasvěcené lze nejpravděpodobněji uvést ve vztah k této misii. Z 27 kostelů sv. Klimenta, o nichž se dochovala paměť, je 23 starého založení. Osm z nich zaniklo již v románském nebo gotickém období našich dějin (Lipůvky u Brna, Osvětimany, Dřín, Kouřim, Litomyšl, Mury a Vyšehrad). Je to známkou jejich

vysokého stáří, stejně jako to, že vznikaly na hradištích při zemských stezkách.⁵³

Ve prospěch existence slovanské liturgie v Čechách mluví česká historická tradice. Nejen Kristiánova legenda, nýbrž i takový odpůrce slovanské liturgie, jako byl první český kronikář Kosmas, mluví o přijetí křesťanství z Moravy. Tuto tradici je možné, jak praví Z. Fiala, vysvětlit jen tak, že v době Svatoplukovy nadvlády nad Čechami (v letech 882–894) nebo těsně před tím přijal křesťanství z Moravy tehdejší český (= přemyslovský) vévoda.⁵⁴ Byl to Bořivoj. Bořivoje následoval do Čech kněz Kaich, který se usadil na Levém Hradci. Nadšenou vyznavačkou slovanského křesťanství se stala Bořivojova manželka Ludmila, z jejíhož popudu se její vnuk Václav učil i slovansky. O tom i o Václavových postřižinách, vykonaných asi podle východního ritu, se zmiňuje *První staroslověnská legenda o sv. Václavu*, sepsaná brzy po Václavově smrti. Tato fakta uznávají i odpůrci kontinuity slovanské bohoslužby v Čechách.⁵⁵ Po Svatoplukově smrti (894) se čeští kmenoví vůdcové ovšem vytrhli ze závislosti na Moravě a uznali v červenci r. 895 v Řezně za svého pána Arnulfa a tím podřídili Čechy i církevně pravomoci řezenského biskupa, takže přímé spojení s moravským liturgickým centrem slovanským trvalo jen krátkou dobu. Krátkost období nemusí však býti rozhodující pro sílu a účinnost slovanské liturgie v Čechách – také husitské revoluční hnutí, jak vhodně upozorňuje J. Hrabák,⁵⁶ bylo jen kratičké, a přece znamenalo celý pozdější vývoj. Máme ostatně i z druhé poloviny 10. století zprávy, z nichž lze usuzovat, že slovanská liturgie v Čechách byla stále živá.

Když se jednalo o zřízení pražského biskupství, přinesla Přemyslovna Mlada knížeti Boleslavovi I. z Říma list papeže Jana XIII., jímž papež dává k církevnímu osamostatnění Čech zásadní souhlas, ale klade podmínku, aby nové biskupství bylo »non secundum ritum aut sectam Bulgariae gentis vel Ruzie, aut Sclavonice lingue«,⁵⁷ (tj. »nikoli podle obřadů neb obyčeje⁵⁸ bulharského národa nebo ruského, anebo slovanského jazyka«). His-

torikové pokládají tento list, zachovaný v *Kronice* Kosmově většinou za falzum, ale ne zcela právem. Slova »vel Ruzic« jsou ovšem nepochybně pozdější vsuvkou, neboť v polovině 10. století křesťanství v byzantské formě do Ruska ještě neproniklo, ale jinak formulace »non secundum ritum aut sectam Bulgariae gentis, aut Sclavonice lingue« vystihuje dobře situaci slovanského křesťanství v 10. století. Jednak tu byla bulharská jeho forma, kterou na jihu v Bulharsku vytvořili žáci slovanských věrozvěstů, totiž byzantská liturgie v jazyku slovanském, jednak forma »Sclavonice lingue« podle západního, římského ritu. Obě formy jsou písemnými památkami zastoupeny i v Čechách; formu »Sclavonice lingue« reprezentují *Kyjevské listy*, formu bulharskou *Kánon ke cti sv. Václava*.⁵⁹ Nezávisle na Kosmovi zachoval děkan metropolitní kapitoly pražské Hilarius Litoměřický v spise o disputaci s Janem Rokycanou úryvek erekční listiny pražského biskupství, vydané papežem Janem XIII.: »Mittimus ad vota tua episcopum et ecclesiam Pragensem in cathedralem erigimus, mandantes, ut non secundum ritum Graecorum, sed secundum ritum Romanae ecclesiae divina officia celebrentur.«⁶⁰ (»Posíláme na tvou žádost biskupa a povyšujeme pražský kostel na katedrální s příkazem, aby bohoslužby byly konány nikoliv podle obřadu Řeků, nýbrž podle ritu církve římské.«) Nepřeje-li si papež v Praze bohoslužby podle obřadu Řeků, může míti na mysli pouze slovanské věrozvěsty sv. Konstantina-Cyrila a Metoděje a tedy slovanskou liturgii.

Na konci 10. století se hlásí »nejstarší kronika česká«, jak J. Pekař nazval Kristiánův latinský spis *Vita et passio sancti Venceslai et Ludmilae, aviae eius* (*Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*). Ač sám latiník, Kristián projevuje slovanské liturgii neskryvané sympatie, reprodukuje její obranu sv. Konstantinem-Cyrilem v Benátkách a mluví i o jejím pastoračním významu v současné době: »quod et usque hodie in partibus Sclavorum a pluribus agitur, maxime in Bulgariis, multaeque ex hoc anime Christo domino acquiruntur.«⁶¹ Na námitku, že o Čechách

se tu Kristián nezmiňuje ani slůvkem a že tedy v té době slovan-
ská liturgie v Čechách nebyla v užívání, odpověděl již před lety
J. Pekař:⁶² »Kristián praví přece: „quod et usque hodie in partibus
Sclavorum a pluribus agitur...“ To mi znamená: *i mezi českými
a moravskými Slovany*. Vždyť víme [...], že Kristián zná Sclavi Bo-
hemie, Moravu zná jako „regio Sclavorum“, Pšovsko jako „provin-
cia Sclavorum“, Stodory jako zemi Slovanů pohaných – u něho
krátce vystupuje vědomí o slovanství Čechů, Pšovanů, Stodoranů,
Moravanů, Bulharů... způsobem, jenž rozhodně nehodí se do sto-
letí 12.–14.« Tímto výkladem chce Pekař brániti Kristiánovu le-
gendu jako památku 10. století. Dnes, kdy J. Ludvíkovský Kristiá-
novu legendu definitivně zařadil mezi písemné památky 10. stole-
tí,⁶³ můžeme jíti dále a s O. Králíkem (který Kristiána ztotožňuje
s bratrem sv. Vojtěcha Radimem) můžeme říci, že Kristiánova
legenda »je živým dokumentem velké kulturní syntézy ve Vojtě-
chových Čechách, sloučení latinské kultury přicházející ze Zápa-
du a východní kultury slovansko-řecké. Samo Radimovo dílo
svědčí, že vzniklo v bilingvním prostředí, jeho autor musil znát
stejně dobře staroslověnské jako latinské písemnictví, neboť na
jedné straně použil legendy Crescente a Gumpolda, na druhé
Života Konstantinova a I. stsl. legendy václavské. Slovanská kul-
tura nebyla za Vojtěcha a Radima trpěna, nýbrž [...] byla v rozma-
chu a rozkvětu. Tehdejší kulturní politikové určitě se neomezo-
vali na konstatování, že se slovanské liturgii daří v Bulharsku,
nýbrž sami se snažili v praxi těžit z přitažlivosti staroslověnšti-
ny.«⁶⁴

Jestliže je Kristián totožný s Radimem, vrhalo by to jiné světlo
na sv. Vojtěcha, o němž je rozšířeno mínění, že to byl člověk od-
chovaný německou školou magdeburskou a celým svým založe-
ním a životem západník.⁶⁵ Tento názor je podle O. Králíka snad
správný pro první dobu Vojtěchova episkopátu, ale rozhodně
neplatí pro jeho druhý episkopát. Do kyjevské Rusi vstoupil prá-
vě tehdy řecký klérus, byzantská princezna otvírala dvěře byzant-
ským vlivům i do Uher a Řím musel této nebezpečné situaci čelit.

Vojtěch se tedy r. 992 vrátil do Prahy, aby se pokusil »získat český národ, získat jej pro politiku vyššího stylu, směřující k ovládnutí Východu z Říma.«⁶⁶ Významným prostředkem k tomu měla být slovanská liturgická řeč. Teprve později, praví dále O. Králík, když latinská církev udělala z Vojtěcha světce čistě západnického a z jeho podobizny zcela vymazala rysy velké syntézy byzantsko-slovansko-latinské, pravoslavné prostředí vytvořilo protivojtěšský pamflet nazývaný *Skazanije o slavjanskoj pismennosti*, v němž sv. Vojtěch vystupuje jako zuřivý nepřítel slovanského křesťanství.⁶⁷

Tento názor zasluhuje pozornosti. Jistě je totiž významné, že sv. Vojtěch jest uveden v *Motlitvě o světěj Troice*, staré církevněslovanské památce z doby před církevním rozkolem, jako přední orodovník u Boha,⁶⁸ a nikoliv bezdůvodně stará tradice i novější poznatky vědecké připisují Vojtěchovi neb aspoň jeho škole složení významné duchovní písně českocírkevněslovanské *Hospodine, pomiluj ny*.⁶⁹

Můžeme-li doložit životnost slovanské liturgie v Čechách od křtu Bořivojova, slovanského kruhu svatoludmilského a *První staroslověnské legendy o sv. Václavu* přes písemnosti z doby založení pražského biskupství k sv. Vojtěchu a Kristiánovi a odtud dále do 11. století k *Někotoré zapovědi*, budeme se moci vyrovnati i s námitkami »technického« rázu. Centra slovanského písemnictví pro nedostatek zpráv určit nemůžeme, ale existovat musela, jestliže po nich zbyly písemné památky. Pozdější legenda svatoprokopská (*Vita maior*) praví, že za Prokopova mládí na Vyšehradě kvetla »pověstná škola jazyka slovanského«.⁷⁰ R. Urbánek soudí, že tato zpráva, třebaš je pozdější interpolací, nějaký základ mít musela, a uvádí některé důvody, že na Vyšehradě při kostele sv. Klimenta *mohli* žít kněží, kteří pěstovali písemnictví i liturgii v slovanském jazyku.⁷¹ Z toho ovšem nelze činit žádné závěry, protože »a posse ad esse non datur conclusio«. Namítá-li se, že slovanská liturgie po vymření Metodějových žáků by byla musela v Čechách vyhytnout, protože tu nebyl nikdo, kdo by slovanské kněze světil, můžeme poukázat na analogii z doby husitské. Ani husité neměli

vlastní hierarchie, uctívali památku kněze Jana Husa, odsouzeného kostnickým sněmem jako kacíře, a lpěli na podávání podobojí i laikům, ačkoliv církev obecná tento zvyk již opustila, a přece měli po celé 15. století dostatek řádně svěceného vlastního kléru. Proč by se tedy neměli udržet kněží slovanští. Vždyť jak již V. Chaloupecký upozornil,⁷² »slovanští kněží v Čechách byli stejně římské jako kněží latinské. Byla tu jedna církevní obediencia, jedno dogma, jedna církevní autorita a v podstatě i jeden ritus. A jedině při bohoslužbě se tolerovalo užívání slovanského jazyka.« Tento církevní bilingvismus byl ostatně dědictvím po staré Moravě, odkud máme svědectví, že při pohřbu sv. Metoděje jeho učedníci »smuteční obřady vykonali latinsky, řecky a slovansky«.⁷³ Řezenský biskup neposílal do Čech samé misionáře, nýbrž připravoval pro přijetí kněžského úřadu i domácí dorost. A pro české kněze vzdělané v latině nebylo problémem konat bohoslužbu také slovansky, právě tak jako pro duchovenstvo přítomné doby není problémem, má-li při bohoslužbě místo latiny užívat lidového jazyka.

Po tomto výkladu můžeme již přistoupit k vlastnímu tématu a zabývat se českým strážcem cyrilometodějského odkazu, sv. Prokopem.

II. Svatý Prokop a jeho slovanský klášter na Sázavě

I. Svatoprokopská legenda

LOGICKÝ POSTUP VYŽADUJE, abychom především pověděli, odkud čerpáme své vědomosti o sázavském světcí a o jeho klášteře. Hlavním pramenem, který nás zpravuje o životě Prokopově a o osudech slovanské bohoslužby v Čechách v 11. století, je jeho legenda. Kdežto všechny jiné literární památky této doby vzaly záměrným ničením zasvě a zlomkovitě se zachovaly toliko na Rusi nebo v Charvátsku, legenda o sv. Prokopu zůstala zachována a byla vlastně jediným pramenem, z něhož se český národ dovídal aspoň něco ze své slovanské minulosti. Je snad zbytečné upozorňovat, že by bylo nesprávné slovo legenda ztotožňovat s výmyslem. Legenda znamená doslova »to, co má býti čteno« o světcově životě ve výroční den jeho svátku. Běží tedy v zásadě o světcův životopis, jak je obsažen v druhém nokturnu breviářových čtení. Je sice pravda, že málo kritický středověk často opřádal život svých hrdinů příkrasami, jež neodpovídají skutečnosti a že původní stručné vyprávění postupně všelijak rozšiřoval a doplňoval, promítaje do něho hlediska a poměry měnící se doby, ale historická kritika dovede již od tohoto nánosu rozlišiti, co postižitelné skutečnosti odpovídá nebo odpovídati může, a vyloupnouti tak zdravé, historické jádro. To platí i o legendě svatoprokopské. I v ní zjistíme po kritickém přezkoumání mnoho nesporných historických skutečností. Kromě toho je třeba mít na zřeteli, že se nesluší hledět na legendu svatoprokopskou jako na literaturu povýtce církevní, třebaž z kruhů církevních vzešla a byla v první řadě pro kruhy církevní psána. Středověká legenda svatoprokopská, jak praví V. Chaloupecký, je vpravdě středověký román nebo aspoň novela, v níž se uplatňuje literární projev

české duše této doby, jež se vyžívá svými tvůrčími sklony a hrou své fantazie zejména při líčení rozmanitých zázračných příhod a často rozkošných epizod ze života světcova.¹ Z tohoto hlediska si povšimneme svatoprokopské legendy v následující kapitole, kde budeme líčit vývoj svatoprokopského kultu. Zde pro informaci čtenáře věci blíže neznalého podáváme v přehledu dnešní stav kritického zkoumání svatoprokopské legendy.

Sv. Prokop patřil k nejoblíbenějším českým světcům. To se projevilo i hojným opisováním jeho životopisu, zejména v době Karla IV. a v době husitské. Právě tato bohatost rukopisného dochování byla však asi příčinou, že o literárním vývoji svatoprokopské legendy vládly od doby Gelasia Dobnera a Josefa Dobrovského názory dosti neujasněné.² Teprve bádání nejnovější doby a zejména velká práce V. Chaloupeckého a B. Ryby *Středověké legendy prokopské* (Praha, 1953), nám umožňuje, abychom si učinili o vývojových fázích svatoprokopské legendy přesnější představu.

Podle názoru četných badatelů (patří k nim zejména J. Pekař, V. Novotný, V. Flajšhans, po počátečním váhání i V. Chaloupecký, nejnověji O. Králík) byl život sv. Prokopa sepsán nejdříve v jazyku staroslovanském, a to v klášteře sázavském za vlády opata Víta, nedlouho po návratu sázavských mnichů z uherského vyhnanství, tedy někdy v letech 1061–1067, a měl již také prolog, adresovaný biskupu Šebířovi.³

Tento původní *Život sv. Prokopa* se sice nezachoval, ale ještě před zánikem slovanského kláštera na Sázavě, tedy před rokem 1097 byl přeložen do latiny a zachoval se v rukopisech 13. a 14. století. V připojeném prologu k čtenářům čteme přísčzné ujištění, že běží o překlad porízený ze slovanštiny. Je to tzv. *Vita minor*, *Menší legenda* o sv. Prokopu, jinak zvaná (podle J. Pekaře) legenda P, o níž B. Ryba přesvědčivě dokázal, že to je nejstarší latinská redakce svatoprokopské legendy.⁴ Tento latinský *Život sv. Prokopa* má několik částí. Vlastní životopis světcův obsahuje jen jeho první část,⁵ pokračování tvoří sedm Prokopových zázraků (*liber miraculorum*),⁶ připojených ještě v 11. století.⁷ V této podobě zů-

stala legenda až do světcovy kanonizace r. 1204, po níž asi dosti brzy připojen zázrak kanonizační a časem ještě další zázraky.⁸

Menší legendu o sv. Prokopu, zejména v jejích historických zprávách, pojal do své kroniky sázavský letopisec zvaný obvykle Mnichem sázavským, který byl jedním z pokračovatelů v letopise Kosmově a psal svou kroniku nedlouho před rokem 1177. Tak vznikla ona část letopisu sázavského jednající o založení kláštera (historie, »qualiter coenobium Zazavense divinae dispositionis gratia exordium sumpserit«), kterou B. Bretholz pokládal za samostatný spis a vydal s názvem *Gründung des Klosters Sazawa* jako doplněk k svému vydání kroniky Kosmovy.⁹ V této »historii« jsou pominuty mlčením zázraky Prokopovy (liber miraculorum) s výjimkou příběhu o vypuzení opata vetřelce mrtvým Prokopem, zato však je vsunuto do textu falzum o darování zboží milobuzského sázavskému klášteru knížetem Oldřichem. Dobrovský – a po něm i jiní – pokládal vyprávění Mnicha sázavského za nejstarší sepsání svatoprokopské legendy.

Krácením *Menší legendy* svatoprokopské vznikla tzv. legenda F (podle prvního vydavatele J. Fejfalika). Její rytmičné klauzule, totiž užívání tzv. cursus velox, nezvratně dosvědčují (jak ukázal B. Ryba), že nemohla vzniknouti před koncem 13. století. Ještě V. Chaloupecký ji pokládal za nejstarší latinskou redakci svatoprokopské legendy a dal jí název *Vita antiqua*.¹⁰

Menší legenda svatoprokopská se stala základem dalších svatoprokopských textů, pořízených v století 14. Když byl za Karla IV. sestavován český *Pasionál*, byla do něho pojata i česká prozaická legenda o sv. Prokopu, volně přeložená podle *Menší legendy* latinské.¹¹ *Větší latinská legenda svatoprokopská*, *Vita maior*, zpracovaná rovněž v době karlovské, je proti *Menší legendě* rozšířena v svých partiích úvodních (De nomine s. Procopii) i v kapitolách líčících zázraky po Prokopově kanonizaci.¹² Tato legenda, připomínající v lecčems legendu o sv. Oldřichovi, byla na konci 14. století zpracována také česky ve veršované legendě o sv. Prokopu, zachované v rukopise Hradeckém.¹³

2. **Mládí sv. Prokopa**

UVAŽUJEME-LI O OSOBĚ SV. PROKOPA, zaujme nás především jeho jméno. Světcův životopis v své rozšířené gotické podobě (*Vita maior*) vysvětluje etymologii jména Prokop takto:¹⁴ »Prokopius podle kmenných součástí jest, jako by se řeklo „procus pius“, svatý námluvčí, jakož v následujícím vidno ze skutků jeho života. Bylť vroucností lásky své svatým námluvčím, maje v řeči pravdy horlivost o duše pro toho, jehož miloval. Pojme-li se však jméno jeho slovansky, mění se výklad jeho, neboť znamenalo „prokopávající“. A souhlasí i toto s jeho ději a činy, poněvadž ještěry spřáhal, kopaje v skrytostech srdce, a mohl-li v nich jakékoliv dobré dílo zasíti, vyprošoval si pokorně rosy Ducha svatého na zavlažení, aby ze semene potomkům mohla vzklíčiti úroda, a potom pomoc Boží sobě i všem k přispění nakloňoval, a jak přibývalo hodin a dní, tak nepřetržitě vzrůst víry příklady svými i jiných potvrzoval, což nyní jest zjevno i bude těm, kteří cestou spravedlnosti se ubírají, i těm, kteří později žíti budou, skrze jeho následníky. Onť kope lada tvrdá, neboť viděti jest, jak srdce tvrdá horlivou láskou Boží milosti se křísí, a tamtéž zdraví, nemocní, mládenci a panny se sbíhají. A není konce ni počtu těch, kteří se k hrobu jeho hrnou, jakož vidí na své oči ti, kteří tam přicházejí, aby od zárodků zlých neduhů byli vysvobozeni. Tím se objasňuje výklad onoho jména, že nejdříve se dotkl tvrdých srdcí lidí nynějších, oblomil je bez bolesti ran, prorazil a prokopál, aby všickni pomocí Boží laskavosti tak byli vyhojeni, by dorážením ďáblovým z nějaké části nebyli porušeni.« Skutečnost ovšem nemá s tímto výkladem nic společného. Jméno Prokop je původu řeckého a znamená doslova muž pokrok v práci činícího, prospěšného.¹⁵ Podle M. Weingarta se k nám dostalo z církevněslovanské liturgie a pozdější sázavský opat je obdržel při křtu.¹⁶ Hojněji se však u nás vyskytuje v století 14.,¹⁷ což nasvědčuje tomu, že teprve po Prokopově kanonizaci naši předkové začali jeho jména pravidelně užívat jako jména křestního. Jméno Prokop nabylo tehdy značné obliby a bylo mu i česky rozuměno.¹⁸

O Prokopově rodišti se dovídáme ponejprv od Mnicha sázavského, který hned na počátku své kroniky píše, že Prokop byl rodem Čech a pocházel ze vsi Chotouně.¹⁹ Není důvodu, proč bychom této zprávě nevěřili, a proto si Chotouň prohlédneme podrobněji. Je to osada ležící na východ od Českého Brodu, koncem šedesátých let měla kolem 100 popisných čísel a přes 300 obyvatel (v r. 1982 160). Přicházíme-li k Chotouni od východu, přijdeme nejdříve k hřbitovu a k bývalému farnímu kostelu, po němž však nezbylo téměř ani stopy. Kostel byl zbořen r. 1814, protože byl zcela sešlý a hrozil sesutím, a věž, která zůstala zachována, sdílela osud kostela r. 1900. Od bývalého kostela přijdeme na úpravnou náves, kde je studánka sv. Prokopa, vyhlášená svou dobrou vodou. Nad kamennou nádržkou stojí socha světcova z r. 1708. Voda ze studánky byla v dřívějších dobách vedena do nedalekého lázeňského domu. Lázeňská budova sice dosud stojí, ale již dávno neslouží svému účelu. Na jižní straně obce stojí »svatoprokopský dvorec«, prý rodný statek světcův. Ukazuje se tam i místnost, dnes sloužící za kuchyni, kde se sv. Prokop narodil. Vedle dvora stojí kostelík zasvěcený sv. Prokopu, z větší části dílo proslulého architekta Giovanniho Santiniho (1708). Je zbudován, mimo presbytář, na osmiúhelníkové základně a sklenut kopulí. Nad východem je tesaný znak Berků z Dubé. V presbytáři visí obraz sv. Prokopa v opatském rouchu od J. V. Hellicha. V lodi jsou dva menší oltáře. Na stěnách visí šest obrazů znázorňujících výjevy ze života sv. Prokopa; jejich autorem je rovněž Hellich. Ke kostelu byla r. 1900 přistavěna věž, když byla rozebrána stará zvonice. Na jihovýchod od Chotouně je velká, okrouhlá, asi tři metry vysoká mohyla, jejíž vrchol je ozdoben kamenným křížem. Nedaleko ní stával vysoký dub. Odtud se táhne roklinatá průlina, zvaná Čertova brázda, jež se dá (s trochou fantazie) stopovati od Chotouně až k Sázavě. K tomuto místu se pojí lidová pověst, zaznamenaná již J. Beckovským:²⁰ »Když sv. Prokop v své sázavské jeskyni zlého ducha do rádlu zapráhl, s ním od té jeskyně skrze lesy, skrze roviny, pahrbky, také doliny přímo

přes silnici neb vozovou cestu, kterou se chodí i jede z Prahy do Kolína, až k Chotounu vesnici voral a na tom přívrší chotounském toho zlého ducha přinutil bláto neb zem mastnou z toho rádla oškrabati, z které země ten vršek tehdáž byl udělán...« Onen dub pak prý vypučel z otky, kterou sv. Prokop tam zarazil do země, když dokonál svou neobyčejnou orbu. Chotounští obyvatelé oslavují rok co rok okázale památku svého velkého rodáka. V předvečer pouti hraje na návsi hudba a je vypálen ohňostroj, druhého dne pak jsou slavné služby Boží.

Rok narození sv. Prokopa neznáme. Jediné bezpečné datum z jeho života je datum jeho smrti 1053. Vzhledem k tomu však, že před odchodem do samoty (1009)²¹ sv. Prokop žil nějaký čas jako světský kněz a že kněžství bylo zpravidla udíleno v třicátém roce věku, není nepravděpodobné, že se sv. Prokop narodil r. 970, jak tomu chce pozdější tradice.

Gotická úprava svatoprokopské legendy (*Vita maior*) dovede povědět i leckterou podrobnost z Prokopova mládí: »Blažený tedy Prokop, rodem Čech, byl zplozen z rodičů ušlechtilých, a jak vlemoudrý onen Šalomoun si přeje, ani bohatstvím, ani chudobou netrpících, ale skromně a řádně žijících a Boha milujících [...] Od nejútlejšího dětství žízně po Bohu, zdroji života, a vším pomíjejícím pohrdaje, počal vynikati znamenitými zásluhami a mnoha ctnostmi se bystře snažil zářiti. Začínalť již tehdy mezi vrstevníky obcovati s mírností, bázeň Boží jeviti, úctu rodičům prokazovati, bujnosti se vystříhati, a jak na tak útlý ještě věk bylo možno, tělem, pohyby, chováním, chůzí navenek ukazovati, jaký stav se řízením Božím utvářel v jeho nitru.« V původním *Životě sv. Prokopa* (*Vita minor*) je pouze zdůrazněno, že byl »rodem Čech« a že »v slovanském písmě, od nejsvětějšího biskupa Cyrila někdy vynalezeném a od církve kanonicky schváleném, byl dokonale vzdělán.« Tato stručná, ale událostem bližší zpráva má přirozeně pro historika mnohem větší cenu, ale přece není nutno, abychom předem odmítali všechny podrobnosti, jež se dovídáme z *Vita maior*. Dobré styky Prokopovy s panovnickým dvorem dovolují

usuzovati na jeho urozený a svobodný původ a pozornosti zaslouží také zpráva o Prokopově vzdělání v slovanském písmu. Vzhledem k tomu, co jsme v předcházející kapitole pověděli o rozšíření slovanské bohoslužby v Čechách na sklonku 10. století, není a priori důvodů, abychom Prokopovu slovanskou školu hledali někde v cizině. V Čechách bylo stále dosti příležitosti, aby se tam Prokop naučil slovanskému písmu. Nabyl-li však Prokop vzdělání na Vyšehradě, »kde tehdy kvetla pověstná škola jazyka slovanského,« jak to tvrdí *Vita maior*, nedá se dokázat.²²

3. Svatý Prokop knězem a poustevníkem

DALŠÍ ŽIVOT SV. PROKOPA líčí *Vita minor* velmi lakonicky. Práví pouze, že Prokop byl »zdatným knězem světským, života počestného a cudného, jsa oddán službě Boží«. *Vita maior* je mnohemmluvnější. Když se zmínila o Prokopově vzdělání na Vyšehradě, praví: »Tam také denně sbíral výborné ovoce z výkladů mistrů, an to, co v svatých knihách četl, ihned s pomocí Boží v skutky obracel. V tomto tedy chvalitebném obcování vidouce choditi blaženého Prokopa, kanovníci toho hradu ho zvolili, ač z veliké pokory se vzpíral, kanovníkem chrámu sv. Petra, knížete apoštolského, a udělili mu ordinaci. V ten úřad tedy byv uveden, takovou dokonalost na sobě jevil, že by dlouho trvalo, kdybychom o tom chtěli zevrubně vyprávěti. Nehledatť, jako jiní kanovníci, svého prospěchu, ale z chrámu ve dne v noci neodcházel. Již po stupních ctností kráčeje, dostupoval vrcholu onoho žebře Jakobova, když postupně dospěl důstojenství kněžského. Když byl na kněze posvěcen, jak se ponižoval, jak se chvalitebně spravoval a jak jeho život byl počestný, toho, myslíme, žádný jazyk by nevypověděl. Neb všickni ostatní kněží za mnicha ho měli, a ne za kanovníka; jižť Pána napodobil, již slyšel Spasitele, v ucho srdce mu řkoucího: Jdi a prodej všechno, co máš, a dej chudým a pojď, následuj mne.«

Právě citovaný úryvek ukazuje, že jeho obsah i formulace je 11. století zcela cizí a může pocházet až z doby, kdy se rozlišovali kanovníci řeholní a světští. Kanovníci světští si zachovali pouze společný chór, bydlili však samostatně a měli značné důchody. Byli to vysocí církevní hodnostáři a dostat se do jejich středu znamenalo velkou čest i velké štěstí. Proto upravovatel *Vita maior* učinil i svého hrdinu vyšehradským kanovníkem. Nynější kolegiální kapitula při kostele sv. Petra a Pavla na Vyšehradě byla však založena až po Prokopově smrti r. 1070, a proto historikové Prokopův vyšehradský kanonikát svorně odmítají. Kdo by ovšem připustil, že za Prokopova mládí žili na Vyšehradě slovanští kněží (samozřejmě při kostele sv. Klimenta), nebude vylučovat možnost, že tito kněží vedli pospolitý, kanonický život a že přijali do svého středu i sv. Prokopa.²³

U českých kněží bylo až do 12. století pravidlem, že žili v manželství. Také Kosmas, děkan pražské kapituly a první český kronikář († 1125), byl ženat. Nejinak tomu bylo u sv. Prokopa. I on žil v manželství, a jak nejstarší jeho životopis ukazuje, měl syna Jimrama, který se stal později mnichem v sázavském klášteře.²⁴ Teprve k r. 1143 poznamenává Mnich sázavský, že papežský legát, vyslaný do Čech, »odloučil kněze od jejich manželek«,²⁵ tj. prosadil v zásadě kněžský celibát. Kněží bývali ovšem ženatí i potom, ale pak se takové manželství již pokládalo za provinění proti církevní kázni, čehož dříve nebývalo. Za takových okolností by se byla v životopise Prokopově divně vyjímalá zmínka o jeho manželství. Proto překladatel *Menší legendy svatoprokopské* do češtiny (*Pasionál*) v 1. kapitole vynechal místo, kde se praví, že Prokop byl ženat, a také v 11. kapitole, kde se vykládá, jak první sázavský opat před smrtí k sobě povolává syna Jimrama, je záměrně přeloženo: »[...] pozvav k sobě [...] milého u Božě syna Emerama« i synovce Víta a zjevil jim prorocky budoucnost řka: »Syny má milá« atd. Tím bylo obratně zastřeno, že sv. Prokop byl ženat a měl tělesného syna, jak se píše v starších textech latinských.²⁶

Kde se sv. Prokop zdržoval jako světský kněz, románská verze

jeho legendy neříká. V. Chaloupecký má za to, že Prokop po vysvěcení působil jako hradský kněz na hradě Kouřimi v starém Zlicku.²⁷ Při malém počtu tehdy existujících kostelů a farností (»hradské fary«) nemáme jistě velký výběr v dohadách, ale přesto nelze s V. Chaloupeckým souhlasit, protože v té době právě naopak byli kněží zhusta činní daleko od rodiště a mimoto kouřimský hrad ležel nejpozději od r. 995 v sutinách.²⁸

Trvale však Prokop ve světě nezůstal, nýbrž »ozdoben jsa mitrou mnišského řádu bez otřesu trávil život sám s jediným Bohem v závazku víry«. Tato stručná věta obsahuje v sobě celou řadu problémů, s nimiž je třeba se vyrovnati.

Především si musíme položit otázku, kde byl sv. Prokop ozdoben »mitrou mnišského řádu«. Mezi domácími mužskými kláštery velký výběr nemáme. Kromě svatovojtěšského kláštera břevnovského, založeného r. 993, existoval tehdy pouze klášter ostrovský, jež na přelomu 1. a 2. tisíciletí založil Boleslav III. Kdežto o vztazích sv. Prokopa k Ostrovu není nikde nejmenší zmínky, domácí tradice břevnovská se hlásí k sv. Prokopu jakožto svému příslušníku. Podle *kroniky Pulkavovy*, o břevnovských záležitostech dobře informované,²⁹ přijal Prokopa na Břevnov nástupce prvního opata Anastáze Jaromír, jinak zvaný Dobromír (996–1011). Pro vztahy Prokopovy k Břevnovu mluví i ta okolnost, že břevnovský klášter měl statky také na Kouřimsku.³⁰ Sv. Prokop je samozřejmě uváděn i v břevnovských nekrologiích a s jeho postavou se častěji setkáváme i v barokní výzdobě břevnovského kláštera.

Vyhovoval však slovanskému knězi Prokopovi latinský klášter břevnovský? Prokopovi běželo především o dokonalý život, a tu se musel spokojit prostředky, jež se mu naskýtal. Kromě toho víme, že již v době cyrilometodějské slovanští kněží ovládali latinu. Tím samozřejmější byla pro ně znalost latiny na počátku 11. století. Hlavně však je třeba zdůrazniti, že výlučný latinský charakter břevnovského kláštera není tak zcela jistý. Do břevnovského kláštera uvedl sv. Vojtěch mnichy z římského kláštera P. Marie, sv. Bonifáce a sv. Alexia na hoře aventinské, kde se sám

předtím zdržoval. Znalec evropských poměrů 10. století R. Holinka popisuje aventinský klášter takto:³¹ »Vedle starého kostela a diakonie byl zde již v dávných dobách klášter, který však jen živořil. Teprve za papeže Bonifáce VII. byl obnoven, kdy: jeho správou pověřen (r. 997) řecký metropolita Sergius, který před Araby opustil své biskupství v Damašku. Obnovený klášter nepochybně dostal tehdy *Řeholi* sv. Benedikta, ale zdá se, že to bylo původně založení řecké (obvod jeho sluje i později „Blacherné“) a vedle latiníků žili tam i baziliáni. Na řecké prostředí ukazují jména světců kláštera: sv. Bonifacius, který zemřel v Tarsu a sv. Alexius (jeho rodiče sluli Euphemianus a Aglae), který by Řek. V nejbližším okolí byly ostatně řecké kostely a kláštery, sv. Jiří in Velabro, Panny Marie in Cosmedin (Schola Graeca) a sv. Sávy. Po smrti Sergiově (r. 981) stal se opatem Lev, za něhož byl klášter střediskem znamenitých lidí a zůstal i nadále útočištěm řeckých baziliánských mnichů. A tak se v aventinském klášteře prolínalo reformní snažení clunyjské, podporované papežem Benediktem VII., s asketickým hnutím mnišským vycházejícím z jihoitalských klášterů řeckých – Západ s Východem – a vytvářelo se v pozoruhodné syntéze ovzduší velmi citlivé na různé podněty směřující k naplnění života monastického, jenž byl ideálem a smyslem doby.« Kromě toho musíme přihlédnouti i k úmyslům papežů Jana XV. a sv. Vojtěcha při zakládání břevnovského kláštera:³² »Jeklameli nás vše, pak myšlenka zřízení kláštera v Čechách má ilubší pozadí a není bez důležitých souvislostí. Zdá se, že papež Jan XV. a Vojtěch byli ve svých úvahách vedeni nejen okamžitým zájmem biskupovým a potřebami české církve, nýbrž i motivem mnohem větších výhledů, představíme-li si postavení Čech na pokraji oné širé oblasti slovanské – „Sclavinia“ –, do níž zahrnovaly se i podunajské državy maďarského plemene a která byla ještě bíd' vůbec pohanská, nebo teprve v slabých počátcích christianizace, jak tomu bylo např. v Polsku. Byla nasnadě myšlenka udělat z kláštera nejen tiché středisko benediktinského života mnišského v Čechách, nýbrž i výchovný ústav hlasatelů víry mezi Slovany Ma-

ďary.« Proto jistě nestačilo, aby se mniši příchozí z Itálie učili slovanskému jazyku, nýbrž bylo účelné zalidniti klášter domácím, slovanským živlem. Pak ovšem i slovanský kněz Prokop mohl v Břevnově dojíti laskavého přijetí a splnění své touhy po dokonalém životě. Ani Břevnov se však nestal definitivním sídlem Prokopovým. V oněch dobách bývalo zvykem, že klášterní představení dávali mnichům příležitost k životu ještě odříkavějšímu, než tomu bylo v klášterní komunitě, budující jim příbytky v lesních samotách. Říkalo se jim celly (klášterce). Celly byly expozitury kláštera a postupem doby se měnily v střediska duchovní správy, někdy i v samostatné kláštery.³³ Taková cella se stala kolem r. 1009³⁴ příbytkem kněze Prokopa: »S plamenným zanícením svého srdce pohrdl totiž z lásky k Ježíši Kristovi marností tohoto ničemného světa, odřekl se domova, manželky, statků, příbuzných i přátel a zapřev se sám sobě, odvrátil se ode lstného světa i jeho ubohé nádhery. Prchaje z jeho zmateného víření, zatoužil po odlehlosti pustiny, a vyzbrojen jsa nebeskými zbraněmi, usadil se pod klenbou jedné opuštěné jeskyně, kterou obývalo tisíc ďáblů; ohradiv se tu na svou ochranu hrázemi ctností proti dorážení neřestí, útokům duchovních nepravostí a šípům pokušení, počal mužně bojovati, modlitbami, bděním a posty přirážaje své myšlenky ke skále, jež jest Kristus. Připomenutá jeskyně je vzdálena dvě míle od hradu Kouřimě a dostala své pojmenování od řeky Sázavy, která tam pod ní teče.«

Legenda tu podává zajímavý obraz české země pokryté rozsáhlými pralesy, o nichž máme zprávy i v jiných pramenech. Tak v listině z r. 1146–1148 se připomíná hvozd, který leží mezi krajem čáslavským a brněnským,³⁵ tedy pomezí hvozd na hranicích česko-moravských. Rozsáhlé a husté lesy byly i mezi krajem kouřimským a jihočeským krajem bechyňským. Sázavská cella byla tedy téměř na samém okraji obydlené oblasti středočeské. Hustěji osídlen byl totiž jen dolní tok Sázavy, střední tok byl již méně lidnatý,³⁶ horní tok pak ležel v pralese. Krajina kolem sázavského sídla Prokopova je dodnes hodně romantická. Řeka Sázava si tam

jen s největší námahou prorvala cestu v rulovém a žulovém terénu, znovu a znovu musela měnit směr a vytvořila tak malebnou vlnovku, lemovanou různotvarými vrchy s malými planinami, oddělenými od sebe pestrými údolími horských potůčků. Mnohem divočejší byla tato krajina na počátku století 11., kdy se v ní usadil sv. Prokop, aby »bezpečen jsa před vlnobitím světského zmítání a ukryt před lidmi po dlouhý čas neúnavně působil jako zápasník Boží«. Jeskyně, v níž sv. Prokop přebýval, se dnes s jistotou určití nedá. Rozhodně příbytkem sv. Prokopa nebyla krypta pod presbytářem sázavského kostela, neboť tato krypta byla vyhloubena až později.

V sázavské samotě měl poustevník Prokop dosti příležitosti k modlitbě a rozjímání, ale také ke kajícím skutkům a k tuhé tělesné práci, jako bylo jmenovitě mýcení lesa a vzdělávání půdy. Ani odříkavý samotář se totiž nemohl obejít bez nejnutnějších životních prostředků a ty si musel opatřovat prací vlastních rukou. Jistě nikoliv bez důvodu se nejvíce vtiskl do paměti lidu Prokop oráč a jistě nikoliv bez důvodu se právě k oráčskému zaměstnání Prokopovu připjalo tolik lidových pověstí, zejména pověst o orbě sv. Prokopa s čertem.³⁷

Přes všechny příznivé okolnosti, jako bylo řídké osídlení země a hustota lesů, nezůstal zbožný poustevník dlouho utajen před lidmi: »Dobrotivý úradek Boží si nepřál, aby místo na hoře ležící zůstalo utajeno a aby svíce byla skryta pod nádobou, chtěje, aby k chvále a slávě jeho jména svítila veřejně a byla příkladem hojným věřícím.« Pověst o zbožném muži v sázavské samotě se šířila víc a více a lidé k němu přicházeli v počtu stále větším, aby se poroučeli jeho modlitbám a vyprosili si jeho radu a poučení. A Prokop, »jsa pln plamenné lásky, vlídně nadán pohostinností, půvabně ozdoben svatou rozvážností, čistý bezúhonností [...] a zanícený hojnou náboženskou horlivostí, jako déšť jarní, v pravý čas vylitý, svlažoval mluvou svatých kázání srdce svých posluchačů a rádem svého poučování napravoval velmi vítaně jejich myslí«. Ani na časný prospěch posluchačů nezapomínal: ujímal se

chudých a »staral se o ně s tak odhodlanou a radostnou starostlivou obětavostí, jako kdyby tu zcela zřejmě byl sám Kristus. A tak jeho péčí došli obživy všichni otrhanci a sirotci toho kraje«. Prokop pomáhal i jako lidový lékař; proto byl později hojně uctíván jako divotvorný pomocník v tělesných neduzích.

4. Založení kláštera na Sázavě

K SÁZAVSKÉMU POUSTEVNÍKOVI přicházeli i lidé, kteří »v srdci svém si přáli dáti výhost ziskům tohoto světa a zůstat s ním až do konce«, tj. takoví, kteří toužili po dokonalosti a chtěli jí dosáhnouti jako Prokop tím, že se trvale uchýlili do samoty. Prokop tyto návštěvníky »dobrotivě přijímal a opatroval je jako slepice kuřátka pod křídly svými«, ale zároveň je také bedlivě zkoušel, a trvale ponechal u sebe jen ty, o nichž poznal, že jsou opravdu »zbožní v životě a v mravech«. Tito »bratři« Prokopovi byli přirozeně jako on sám stejného smýšlení a hlásili se k obřadu slovan-skému. Částečně to byli Prokopovi příbuzní. Z nich podle jména známe Prokopova synovce Víta a syna Jimrama, kteří se později stali postupně sázavskými opaty. Tak povstala nedaleko jeskyně Prokopovy a pod Prokopovým vedením poustevnická osada, jakých bývalo v křesťanském starověku, zejména na Východě, velmi mnoho.

Zmínka sázavského letopisu o Milobuzech, po jejichž existenci v okolí Sázavy dnes marně pátráme, dala J. Kurkovi podnět k výkladu, že se tak jmenovala ona poustevnická osada (Milobudi, Milobuz), nebo že poustevníci tak nazývali sami sebe (milobudi). Patrně prý jim tanula na mysli slova, která pronesl apoštol Petr při proměnění Páně (Mt 17,4): »Panc, dobře (tj. milo) jest nám zde býti; chceš-li, udělejme tu tři stánky« (tj. zůstaňme zde trvale, do hluku světa se již nevracejme); přirovnávali se prý k Petrovi, Janovi a Jakubovi, a proto sebe i svou osadu jmenovali »milobu-

di«. ³⁸ To je ovšem etymologie poněkud lidová. Přece však je třeba uvážit, že pod sázavským klášterem leží nyní osada Budy s významným přívlastkem Černé. A. Profous vysvětluje Milobuzy rovněž z osobního jména Milobud (přivlastňovací příponou -jb vzniklo Milobuz; srovnej polské Milobądz). ³⁹ Výklad V. Chaloupěckého, že název Milobuz vznikl z »Mille daemonia« – »mille bozi«, ⁴⁰ je příliš strojený a nepravděpodobný.

Poustevnu a tím spíše poustevnickou osadu si nelze představit bez posvátného místa určeného k bohoslužbě i k zbožnému rozjímání. *Život sv. Prokopa* skutečně obsahuje zprávu, že náš poustevník si vystavěl »chrámec ke cti svaté Boží rodičky Marie a svatého Jana Křtitele«. Byl to nepochybně malý dřevěný kostelík, který se pak stal jádrem budoucího kláštera. ⁴¹

Pověst o Prokopově svatosti se posléze dostala k sluchu českého knížete Břetislava, který sám poustevníka vyhledal a velmi si ho oblíbil. Tento kníže také, »velkomyslně a rozšafně se poradiv s prozíravou a opatrnou bystrostí svých starších, rozhodl, že má býti Prokop slavnostně povýšen na opata; zároveň některé nezbytnosti k životu klášternímu slušně opatřil, jiné přislíbil a konečně také slušně splnil. Onen se však strachoval míti přednost před ostatními a s nejvyšším úsilím mírnosti a pokory všemožně se zdráhal, dokládaje, že je muž nezkušený a nehodný a že není schopen poddaným ukládati povinnost poslušnosti; za svědka svého nejvnitřnějšího poznání se dovolával Pána Boha, který je jediným bezpečným znalcem všech tajemství srdce. Konečně však ustoupil oblomujícím prosbám a všelikým laskavým i vlídným domluvám velmožů. A tak byl proti své vůli uveden v důstojství opatské muž, na němž potom co nejvhodněji spočinula milost Ducha svatého.« Toto vypravuje o založení sázavského kláštera nejstarší životopis sv. Prokopa, *Vita minor*.

Průměrný znalec českých dějin bude tímto líčením jistě překvapen. Vždyť ve škole slýchal o založení sázavského kláštera něco docela jiného. Skutečně již Mnich sázavský uvádí počátky tohoto kláštera ve spojitost s knížetem Oldřichem, nepřerušená

tradice pak znovu a znovu mluví o tom, jak se kníže Oldřich setkal se svatým poustevníkem v sázavské pustině, do níž zabloudil, když na honu stíhal jelena, a rozhodl se založiti na tom místě klášter. Starší generace znají dobře tuto scénu ze známé básně Xavera Dvořáka. Mnich sázavský líčí tuto událost takto:^{41a} »Když si ten kníže [Oldřich] kdysi, jako obyčejně, zašel na to místo, které si zvláště vybral k lovu, a zabaven jsa honbou stíhal jednoho jelena ze stáda, prchajícího do odlehlejších pustin, až k vrcholu řečené jeskyně, našel tam v chatrné chýši Prokopa, muže, jenž tam v mnišském šatě trávil poustevnický život. Zprvu byl tím zjevem překvapen a poustoupiv ze vznešenosti knížecí, vyptával se popořádku s čilou myslí a s líbeznou přívětivostí hovoru na každou věc, kdo jest a z kterých končin přišel a proč se on, muž takový a tak vzácný, odhodlal bydleti v těch samotách. Na jeho otázky Prokop stručně a pokorně odpovídaje, vyložil mu pořadem celou pravdu, jak se věc měla, a nakonec dodal, že z lásky k Bohu a v naději na odplatu v nebesích dal světu nadobro výhost a že chce v té poušti, bude-li se to Bohu líbiti, až do konce setrvati. Kníže tedy, moudrý v Hospodinu, divě se tak vážnému předsevzetí toho muže a hledě na tvář obestřenou milostí svaté zbožnosti, obě ruce pozdvihl k nebi a slzami polit, Boha chválil, potom velmi snažně poroučel sebe jeho modlitbám, za duchovního otce si ho přijal, a poskytнув mu štědrrou rukou podpory, pln radosti se vrátil k stanovišti svých bojovníků.« Týž pramen vypravuje pak skoro totéž, co říká *Vita minor* o Břetislavovi: Kníže Oldřich si sázavského poustevníka oblíbil tak, že po poradě se svými rádci rozhodl, aby byl povýšen na opata, a opatřil též některé věci ke klášterní potřebě, jiné pak přislíbil a později též náležitě doplnil. Prokop se však vzpíral přijmouti hodnost představeného. Teprve syn a nástupce Oldřichův Břetislav přiměl Prokopa, aby dal k povýšení souhlas (»mocí byl vysvěcen na opata«), potvrdil darování, jež Oldřich klášteru učinil, a sám je ještě rozmnožil.

Mezi obojím vypravováním je tedy určitý rozpor. Podobný rozpor se objeví, když se dotážeme pramenů, kdy došlo k založení

sázavského kláštera. O tom se z *Menší legendy* ani z letopisu Mnicha sázavského nedozvíme ničeho. Tři rukopisy kroniky Kosmovy (kapitulní z 1. poloviny 14. století, roudnický a donaueschinský ze století 15.) uvádějí rok 1032, podobně i Pulkava; Kosmův rukopis břevnovský má letopočet 1033, stejně i Neplach; konečně v jednom rukopise kroniky Kosmovy (z konce 14. století nebo z počátku 15. století) čteme, že »anno dominice incarnationis M^oIX^o cenobium sancti Procopii fundatum est«, což opakuje i vokounský text Neplacha. Novější spisovatelé (Pitr, Fabricius, Pubitschka, Bienenberg a také Palacký) vyslovili názor, že r. 1009 začal sv. Prokop poustevnický život na poušti.⁴² To potvrzuje také *Chronicon regni Bohemiae*, kde se praví:⁴³ »Anno Domini M^oIX^o sanctus Procopius heremum intravit.« Pro založení kláštera zbývají tedy data 1032 a 1033. Z nich je pravděpodobnější rok 1032, který udává kronika Pulkavova, založená na dosti spolehlivém materiálu břevnovském. Také učený františkán Mikuláš Glassberger († 1508), který druhou recenzi Pulkavovu rozhojnil některými pozoruhodnými doplňky, čerpanými zpravidla z dobrých pramenů, píše k r. 1032:⁴⁴ »Eodem anno initium Sazaviensis monasterii.« Tehdy však v Čechách vládl kníže Oldřich († 9. listopadu 1034).

Jak za takových okolností máme vyložití a uvéstí v soulad, co o založení sázavského kláštera vyprávějí *Vita minor* a Mnich sázavský? Oba tyto prameny tvrdí, že sv. Prokop se stal opatem na naléhání knížete Břetislava. Ustanovení za opata a založení kláštera jsou však dvě rozdílné věci, jež mohou i časově být od sebe hodně vzdálené. Měl-li Břetislav přímou účast na povýšení Prokopově za opata, nemusel ji mítí hned v začátcích Prokopova kláštera, ačkoliv není třeba to vylučovati; podle výkladu F. M. Bartoše Břetislav se ujal Prokopa ještě jako údělný kníže moravský a vymohl na Oldřichovi obdarování pro sázavský klášter.⁴⁵ V žádném případě by však nebylo správné vylučovati jakoukoli spojitost knížete Oldřicha se sv. Prokopem. Ani ono jejich setkání, jak o něm vypravuje letopis sázavský, není nepravděpodobné. Tako-

vétu setkání je sice častým námětem legend, ale máme-li na mysli přírodní poměry raného středověku, není ani ničím překvapujícím. V našem případě pak, jak podotýká V. Novotný, je legendární ráz této náhody vyvážen vnitřní pravděpodobností vypravování.⁴⁶ Pravděpodobnost setkání knížete Oldřicha s Prokopem ještě zvyšuje zpráva *kroniky Dalimilovy*, jež podle nějakého staršího a spolehlivého pramene, nám blíže neznámého, vypravuje, že kníže Oldřich byl původně údělným knížetem zlickým, kteréžto knížectví bylo od jeho časů (snad po založení nového hradu v Kouřimi) zváno Kouřimskem.⁴⁷ Zprávu Dalimilovu ověřuje skutečnost, že na Kouřimsku byl starý hrad Oldříš (proti ústí Cidliny do Labe), založený nepochybně knížetem Oldřichem, když byl údělným knížetem kouřimským.⁴⁸

Jaké bylo věno sázavského kláštera, píše teprve Mnich sázavský. Práví, že kníže Břetislav po Prokopově povýšení na opata »nejprve z knížecí moci potvrdil darování, jež jeho otec učinil témuž otcí Prokopovi ještě před přijetím opatství, totiž řeku, tekoucí od Milobuze až k jeskyni Zakolnici s lukami a s lesem vůkol. Když se potom na toto darování táhli dědicové a usilovali bezprávně si je přivlastnit, nechtě rušit otcovské nařízení, postavil se proti tomu, spor rozsoudil a otcí Prokopovi opět daroval všechnen užitek z vody a z lesa v řečených mezích, vykoupil pole a louky, ležící po obou stranách řeky, za svědectví svého syna Vratislava a svých velmožů za šest set peněz a postoupil je písemně a před právními svědky zpět opatu Prokopovi. Konečně též z vlastní štědrosti odevzdal okolní zemi až k lesu Strnovníku, též ves Skramníky, jeden rybník a slup k lovení ryb, koupenou za sto peněz, témuž opatu a jeho nástupcům pro spásu své duše k věčnému držení.«^{48a} Ještě G. Friedrich pokládá tento záznam za pravý,⁴⁹ ale je to zřejmě padělek, dosti neobratně vsunutý do ostatního vypravování, a to padělek spíše formální než věcný, jehož účelem bylo zajistiti klášteru pokojné držení statků.

Když po vyhnání slovanských mnichů přišel r. 1097 na Sázavu latinský opat Děthart, »nalezl tam po úplném zániku klášterního

hospodářství takový nedostatek, že by nebyl mohl ze zásob, jež tam našel, žíti s bratřími ani měsíc, kdyby mu nebyl řečený kníže [Břetislav II.] poskytl podpory ze své vlastní komory.«⁵⁰ Děthart se proto staral nejen o duchovní, nýbrž i o hmotné zabezpečení kláštera:⁵¹ »Nadání, získaná zásluhou svých předchůdců, pojistil navždy tím, že je dal stvrditi nařízeními a nezvratnými rozhodnutími knížat země; rovněž tak nadání, jež sám rozmnožil, totiž usedlosti statky, nevolníky, výhostem propuštěné, dobrovolně upsané, sluhy a služby, země i vinice, lesy s horami i rovinami, s vodami a strouhami i s rybníky.« Kromě zboží, jež Děthart získal sám, měl tedy klášter i starší darování zemských knížat a Děthart vyvinul všechno úsilí, aby někdejší majetek byl klášteru vrácen. Při tom se asi, nemaje listin ani jiných písemných záznamů, odvolával na starší pamětníky, popřípadě považoval z hlediska doby za zvláště průkazné, když si listinné svědectví o klášterním majetku opatřil vlastním přičiněním a vložil je pak jako stará svědectví do vypravování o životě sv. Prokopa.⁵² Od smrti prvního sázavského opata neuplynulo ještě tolik let, aby se nemohlo dochovati, co klášter v různých dobách získal. Proto lze falzum po stránce věcné přijmouti v podstatě za věrohodné.

K nejstaršímu majetku sázavského kláštera náležela především stejnojmenná řeka. Darování »řeky«, s níž se v pramenech setkáváme častěji, neznamená snad jenom darování pouhého řečiště s právem rybaření, nýbrž darování celého údolí i se stráněmi po obou březích, ano celého vodního svahu, pokud totiž voda dešťová a menší potůčky do »řeky« spadají, tedy celého újezdu, což ostatně sám letopisec vysvětluje slovy »s lukami a lesem vůkol«.

Darování nějaké »řeky«, tj. újezdu, se v listinách obyčejně popisuje po proudu. Jestliže Milobuz je nynější osada Černé Budy, jeskyně Zakolnica musí býti někde níže na řece Sázavě. Od Stříbrné Skalice se táhne směrem k řece Sázavě hluboké údolí, jímž protéká potok, ústící pod Pyskočely do Sázavy. K tomuto potoku sahalo území, jež před válkami husitskými náleželo sázavskému

klášteru. Je tedy pravděpodobné, že jeskyně Zakolnica (spelunca Zakolnica) je ono údolí. Dnes je údolí ovšem volné, ale když jeho dno a dosti strmé stráně pokrýval prales, mohlo snadno vypadat jako opravdová »spelunca«; vždyť totéž údolí nad Skalicí se dodnes jmenuje »Propast«. Zakolnica bylo však spíše jméno potoka, po němž se údolí jmenovalo. V hořejším toku se tento potok ve 14. století jmenoval Vislovicce, na něm ležela ves stejného jména, dnešní Vyžlovka. Za zmínku stojí také, že letopisec v českých slovech nerad klade tři samohlásky »a« za sebou. Místo »Zazaua« píše obyčejně »Zazoa«. Držel-li se onoho zvyku také zde, měl vlastně místo »Zakolnica« napsat »Zakalnica«, což by se na potok lépe hodilo.

Naznačení hranic nějakého újezdu podle »řcky« je velmi neurčité, a proto se jím dokořán otvírají spory o hranice. Tak tomu bylo i na Sázavě. K různým částem darovaného území se hlásili různí nápadníci a Břetislav učinil hádkám konec tím způsobem, že sporné území vykoupil a klášteru znovu daroval. Kdo byli oni nápadníci neboli dědici, jak je letopisec jmenuje, nevíme. Snad příbuzní poustevníků, kteří určité úseky panenské půdy vzdělali.⁵³ Z letopiscova líčení též poznáváme, jak hluboko do sázavských lesů pokročilo již v době Prokopově vzdělávání neplodné dosud půdy.

Břetislav zároveň klášteru daroval okolní zemi až k lesu Strnovníku. Protože dříve darovaný újezd se táhl po proudu, Břetislav daroval zemi směrem opačným. V 14. století sahalo klášterní území v tomto směru až k mezím panství talmberského, ratajského a šternberského. Konečně kníže daroval ves Skramníky a jeden rybník. Tento rybník je třeba hledati někde v okolí Skramníků. Na rybník uměle postavený lze sotva myslet. Spíše běží o nějaké přírodní jezírko, jež rovněž odpovídá latinskému označení stagnum. Východně od Skramníků a jižně od Tatců je nížina, nyní louka, a v jejím středu zbahnělé místo, z něhož vyvěrá vydatný pramen. Tomuto místu říkají »jezírka«. Vzhledem k tomu, že ještě ve 14. století ves Tatce patřila klášteru,⁵⁴

lze tamní »jezírko« ztotožnit s rybníkem (stagnum) darovací listiny.

Závěrem je třeba dodat, že knížecí »darování« pozemků sázavskému klášteru nebylo tak nezištné, jak by se na první pohled zdálo. Neběželo totiž o dar, jak mu dnes rozumíme my. »Darované« pozemky zůstávaly majetkem dárcovým, který z nich i nadále dostával značnou část výnosu,⁵⁵ a dárcce měl rozhodující vliv na jejich správu a uplatňoval svou vůli i ve vnitřních záležitostech kláštera. Pravomoc diecézního biskupa byla, jak všechno nasvědčuje, omezena na úkony vyplývající z jeho moci ordinární (benedikce opata, svěcení kněží, kostela apod.).

5. Svatý Prokop opatem

JAK SI VEDL SV. PROKOP JAKO OPAT sázavského monastýru, jeho životopis mnoho nevypravuje. Přece však nám dává klíč k vytvoření určité představy o poměrech sázavských, když říká, že Prokop ještě jako poustevník svým bratřím »ustanovil [...] mnišská pravidla a posvátnou službu Boží podle vzoru požehnaného Otce Benedikta«. Sázavský klášter se tedy řídil *Řeholí* sv. Benedikta, a právě podle této *Řehole* můžeme aspoň zhruba usuzovati, jaký život tam vládl.⁵⁶

Proti starším řeholím měla *Řehole* benediktinská mnoho předností. K nim lze počítati požadavek doživotního pobytu v klášteře (stabilitas loci), zavedení slibů ve formě ústní i písemné, vzácnou přizpůsobivost nejrozmanitějším poměrům místním, časovým a kulturním, ale zvláště harmonické spojení materiální, duchovní a náboženské životní úlohy mnichů.

Sv. Benedikt zavazoval své bratry k denní ruční práci, protože »zahálka je nepřítelem duší« a protože bratří jsou teprve »tehdy [...] skutečnými mnichy, když žijí z práce svých rukou jako naši otcové a apoštolové« (RB 48,8). Byla to zpravidla práce polní, jíž

se bratři sv. Benedikta v určité denní době věnovali. Dvojnásob nutná byla taková práce v počátcích kláštera, kdy bylo třeba kácet les a namáhavě jej proměňovat v úrodnou půdu. Do sklonku doby předhusitské získal klášter na padesát osad, vybudovaných vnitřní kolonizací.⁵⁷ Hospodářské středisko bylo v Mnichovicích, vzniknuvších z mýta v lese; farní kostel sv. Michala založil opat Silvestr (1134–1161).⁵⁸ Také řemeslnická práce byla ovšem nutná, neboť klášter měl tvořit ve všem soběstačnou jednotku. Přebytky, získané prací, bylo dovoleno prodati, ale »o něco laciněji, než mohou nabízet lidé ve světě, aby tak byl ve všem oslavován Bůh« (RB 57,8–9).

Druhou povinností mnichů byla zbožná četba, jež se měla v určitých hodinách střídat s ruční prací. Touto četbou se rozumí nejen četba Písma svatého, nýbrž také studium žalmů, četba životů Otců nebo jiné poučné knihy. V době postní měl každý mnich dostat z knihovny knihu a tu přečíst celou od začátku pod dohledem starších bratrů; neposlušný měl být podroben takovému řeholnímu trestu, jehož by se ostatní báli (RB 48,20). Kromě toho nařizoval sv. Benedikt, aby se při vigiliích četly nejen knihy Starého a Nového zákona, nýbrž i výklady, jež k nim napsali významní a pravověrní katoličtí Otcové (RB 9,9). V zimní době, tj. od 1. listopadu do Velikonoc, měli bratři využití času, jenž zbýval po vigiliích, k studiu žalmů a lekcí (RB 8,3). Konečně četba neměla chybět ani při jídle. Nesměl však číst kdokoliv, nýbrž pouze týdenní předčítatel, vybíraný z počtu těch, kteří dovedli posluchače vzdělati (RB 38,12). Z těchto předpisů je zřejmé, že sv. Benedikt nikterak nepodceňoval duchovní práci, třebaž na druhé straně nechtěl ze svých laických bratrů dělat učené teology. *Řehole* má ostatně na mysli především začátečníky, jimž nelze předpisovati vyšší duchovní výkony. Kromě toho třeba uvážit, že učení teologové nepovstávají na rozkaz. Na druhé straně však je jisté, že svými ustanoveními sv. Benedikt položil základní kámen k honosné vědecké stavbě, již benediktinský řád vybudoval v pozdějších staletích.

Ani Sázava nečinila výjimku a zapsala se do kulturních dějin pozoruhodnými výkony, o nichž se ještě zmíníme.

Nejvyšší životní úloha bratří sv. Benedikta byla ovšem johaný náboženské. Bratři měli celým způsobem života usilovat o osobní posvěcení a zároveň oslavovat Boha liturgickými funkcemi. Ideál opravdového náboženského života vykreslil sv. Benedikt v 4 kapitole své *Řehole*. Zvláštní důraz kladl na poslušnost (RB 5), zachovávaní mlčení (RB 6), cvičení se v pokoře (RB 7), chudobu (RB 33) a sebezápor (RB 49). O mši sv. a o sv. přijímání mluví *Řehole* jen příležitostně z toho důvodu, že má na zřeteli především bratry laiky. Tím obšírněji mluví o modlitbě v chóru, již popisuje do všech podrobností (RB 8–20). Předpisuje osn společných hodinek. První a nejdelší se konají v druhé polovině noci (matutinum), ostatních sedm ve dne podle slova Prorokova (Žl 118,164) »Sedmkrát za den tě chválím« (laudy při ranním úsvitu, prima, tercie, sexta, nona, nešpory a kompletář). Denní hodinky byly kratší; rozčleňovaly však den a přenášely vškeru tělesnou i duševní práci mnichů do atmosféry modlitby. Iromě společné modlitby v chóru byla předepsána též modlitba soukromá v oratoriu, ať již ve spojitosti s modlitbou v chóru či v kteroukoliv jinou denní dobu podle vlastní volby (RB 20 a 52).

Liturgickými předpisy benediktinské *Řehole* se řídili i sázavští mniši. Bohoslužby se konaly za života Prokopova slovanskypodle západního, římského ritu. V svatoprokopské legendě tonu nasvědčuje vyprávění o zázračném přepravení člověka jnnem Menna přes Sázavu na prosebný průvod »v době mezi Velkonoce a Letnicemi, kdy se podle římského obyčeje zákonitým obřadem slaví litanie s třídním postem«. Že v sázavském klášteře byla uznávána toliko autorita Říma, svědčí i zpráva letopisu sázavského, že prohřešivší se opat Božetěch konal kajícínou pout do Říma.⁵⁹

Z harmonického spojení tří jmenovaných životních úklu benediktinských mnichů vyplynulo krásné životní heslo »ora et labora – modli se a pracuj.« Tato slova sice doslova v *Řeholi* sv. Be-

nedikta nestojí, ale výstižně vyjadřují jejího ducha. Praktické uskutečňování zásady »ora et labora« záviselo ovšem v značné míře na klášterním představenstvu. Benediktinský řád má ústavu přísně monarchickou a záleží tedy především na opatovi, jaký duch v klášteře vládne. Proto také sv. Benedikt věnoval zvláštní péči oněm kapitolám, kde se mluví o opatovi (RB 2 a 64). Poslyšme aspoň v zkratce kapitolu 64: »Ustanovený opat musí mít stále na mysli, jaké břemeno na sebe vzal a komu bude ze svého správcovství skládat účty. Ať si je vědom, že má spíš pomáhat než předsedat. Proto má být vzdělán v Božím zákoně, aby měl znalost a mohl z ní vynášet věci nové i staré. Ať je čistý, střídmy, milosrdný. Ať vždycky dává přednost milosrdenství před soudem, aby sám došel milosrdenství. Ať nenávidí špatnosti, miluje bratry. I při trestání musí postupovat moudře a nepřehánět, aby nádobu, z níž chce příliš seškrabávat rez, nerozbil. Ať stále počítá se svou vlastní křehkostí a pamatuje na to, že nalomenou třtinu nesmí dolomit. Tím nechceme říci, aby nechal bujet špatnosti, ale aby je vytrhával moudře a s láskou, jak to podle něho komu prospívá [...] A má se snažit být více milován než obáván, aby spíš byl milován než obáván. Ať není prudký ani úzkostlivý, ať nepřehání a není neústupný, ať není žárlivý a příliš podezřívavý, protože by nikdy nespočinul v pokoji. Ve svých rozkazech má být prozíravý a rozvážný. Ať už rozhoduje o věcech Božích, nebo světských, co poroučí, v tom musí rozlišovat a musí to řídit s myšlenkou na rozlišování svatého Jakuba, jenž řekl: „Budu-li svá stáda hnát příliš, za den mi všechna pohynou.“ Opat si tedy osvojí tento výrok i jiné příklady rozlišování, matky ctností, a řídí vše tak, aby silní měli, po čem touží, a slabí aby neutekli. Hlavně však musí ve všem zachovávat tuto Řeholi, aby po dobré službě slyšel od Pána to co dobrý služebník, který svým druhům dával pšenici v pravý čas: „Amen, pravím vám, ustanoví ho nad vším svým majetkem.“«

Takový je ideál benediktinského opata. Do jaké míry se mu přiblížil opat Prokop, říká jeho životopis těmito slovy: »Tento muž potom, zakotven jsa na pevném základě svých ctností

a upevněn jsa trvalou předností své pokory i lásky, stal se pastýřem tak radostně vlídným a laskavě dobrotivým, že ho poddaní více milovali, než se ho obávali; vytrvale jim udílel, hromadně i jednotlivě spásná napomenutí a bohatá poučování, zpestřená příklady z minulosti. Za jeho času jim nechyběla hojnost všeho; při tom on sám se živil prací rukou svých, mírnil nouzi chudých a ulehčoval starostem všech zarmoucených, osvěžuje je otcovskou útěchou, jakou občerstvuje nemocné lékem rozvážný lékař. Trávě tedy život tak blažený a skvělý, zářil znameními ctností v chrámu Božím jako slunce až do skonání svého života.«

Jinak nevíme o opatu Prokopovi nic bližšího. Můžeme však předpokládat, že se zúčastnil slavného přenesení ostatků sv. Vojtěcha a sv. Pěti bratří do Prahy. Podle vyprávění Kosmova kníže s biskupem »nesli na ramenou sladké bříme mučedníka Kristova Vojtěcha. Za nimi opatové společně nesli ostatky Pěti bratří«.⁶⁰ Je těžko si představit, že by mezi nimi sázavský opat chyběl, když šlo o slavnost tak významnou. S knížetem Břetislavem žil Prokop v trvalém přátelství a také jeho poměr k pražskému biskupovi Šebířovi byl velmi dobrý. Když 25. března 1053 zemřel, biskup Šebíř ho přijel pohřbít.

Umírající opat byl asi trápen starostmi o své bratry i o celé své dílo. Jeho životopisec vyjádřil tyto starosti proroctvím, jež prý Prokop před odchodem na věčnost pronesl. Je to zřejmá vaticinatio ex eventu, ale pozoruhodná svou formou: »Podle zjevení Boží milosti předpověděl také dva dny napřed konec svého pozemského života. Povolav k sobě muže řádného, synovce svého Víta, a bohabojného syna svého Jimrama, jednomu i druhému jim vyložil budoucí události, jak je potom skutečný běh dění potvrdil. S hlasitým štkáním je výmluvně oslovil takto: „Nejdražší synáčkové moji, kteréž jsem vychoval jako slepice kuřátka, vězte, že nadchází čas odchodu mého: třetí den se z pokynu Páně jistojistě odeberu z tohoto příbytku tělesného, poroučeje vás Bohu. Ale obezřelosti vaší uvádím na vědomost, že po mém odchodu budete zmítáni útočnou směsicí rozčeřených pomluv i zhoubným vlnobi-

tím pronásledování, že se po šest let stanete vyhnanci v cizí zemi a že toto vaše bydliště vydá vladařská moc knížecí v užívání lidem cizím. Vy však, nejmilejší synáčkové, neztroskotejte proto ve víře, utvrzujte své spolubratry, Boha ze svých sil chvalte, ve štěstí mu blahorečte, v neštěstí ho vzývejte, ve chvílích radostných vzdávejte mu díky, ve smutných pro milého Boha pokorně trpte, neboť ta hodina přijde, v níž vás blahovůlí své lásky utěší Hospodin. Vždyť po šesti letech slituje se Hospodin nad vaším vyhnanstvím a obnoví vám stav původního klidu, pomluvače vaše po zásluze stihne pomstou a vás dovede zpět do přístavu útěchy. Neboť po skonu nynějšího knížete, zbožného Břetislava, nastoupí Spytihněv, který vás bude pronásledovati, avšak po jeho smrti ujme se knížecího stolec v Čechách Vratislav, muž vážený a dobrotivý. Ten vás povolá zpět z vašeho vyhnanství a Pán náš Ježíš Kristus poskytne vám v tomto bydlišti klid a bezpečnost po všechny dny života vašeho, amen.“ Na druhý den přistoupil k němu jeden sirotek, kterého celý týden podle svého zvyku dobrotivě u sebe živil, zmírňuje tak jeho nouzi, a žádal, aby směl odejít domů. Svatý otec, nemaje nic, čím by ho z lásky obdaroval, řekl mu s veselou tváří: „Buď tak laskav, nejdražší, a pobuď ještě, prosím; zítra totiž bude den Páně, jehož příchodu očekávám, a po mém skonu ti bude dána má suknice.“ Vskutku pak následujícího dne, když po kanonické službě nešporní a po kompletoři usedl na lože, byl zachvácen prudkou nevolností. Ač byl v posledním tažení a dýchal ze zbytku sil, přece neustával s paží mužně napjatou odrážeti dýkou své modlitby starého nepřítele, ďábla. Náhle povolav k sobě bratry, otcovsky útěšným poučováním je posílil v jejich bolestném žalu a bezútěšném nářku, sdělil jim přání o pohřbení svého těla a pětadvacátého dne měsíce března léta od vtělení Páně tisícího třiapadesátého odebral se z vlnobití tohoto světa k Pánu, z otroctví ke království, z námahy do pokoje, ze smrti do života věčného, podle vůle Pána našeho Ježíše Krista, jenž v dokonalé Trojici živ jest v slávě jakožto jeden Bůh po nekonečné věky věkův, amen.« Pohřben byl v kostele P. Marie, který sám zbudoval.

6. Kulturní dílo slovanského kláštera sázavského

KDYŽ ZEMŘEL SV. PROKOP a za dvě léta po něm kníže Břetislav, nastaly sázavskému klášteru zlé časy. Břetislavův syn a nástupce Spytihněv II. (1055–1061) brzy po nastoupení na trůn slovanské mnichy ze Sázavy vyhnal a usadil tam opata Němce a bratry jemu podobné. Příčinami tohoto násilného zásahu se budeme zabývatí později; zatím věnujeme pozornost sázavským vyhnancům a jejich dalšímu osudu a činnosti. Svatoprokopská legenda praví, že »opat Vít spolu se svými bratry, které sdružila jednota lásky, odešel pryč do země uherské«. Není důvodů, proč této zprávě nevěřit, a není ani nesnadné se domnívat, proč synové sv. Prokopa zamířili právě do Uher. Do této země uprchl před hněvem staršího svého bratra i úředný kníže moravský Vratislav, který lnul k sázavskému klášteru »celým srdcem svým«, a tak je přirozené, že vyhnanci spěchali za svým ochráncem. Vratislav se uchýlil k uherskému králi Ondřejovi I. (1046–1060), který ho podle vyprávění Kosmova »vlídně přijal a čestně ho po celou dobu pobytu u sebe choval«.⁶¹ Uherským královským sídlem byl tehdy ponejvíce Ostřihom. Chtěli-li tedy čeští krajané zůstat ve Vratislavově blízkosti, museli si vyhledat útulek v některém blízkém klášteře. Mohl to být nejspíše klášter na Vyšehradě, který je Ostřihomu nejblíže a vyhnancům vyhovoval i z toho důvodu, že byl obsazen slovanskými mnichy. Vyšehradští řeholníci však zachovávali východní ritus řecko-byzantský a symbióza obou ritů byla těžko proveditelná. Proto se museli sázavští vyhnanci svým hostitelům v ritu přizpůsobit. Tato změna jim patrně vyhovovala, takže se k západnímu ritu nevrátili ani později.

Vyhnanství sázavské klášterní družiny trvalo do r. 1061. Tehdy zemřel Spytihněv II. a jeho nástupce hned po nastoupení na trůn vypravil »posly ke králi uherskému a se ctí povolal zpět z vyhnanství opata Víta i jeho bratry a důstojně je navrátil jejich klášteru«. Na Sázavě se znovu rozproudil čilý život v duchu

velikého zakladatele kláštera a vydal skvělé plody literární i výtvarné.

Kronikář Kosmas praví, že latinský opat Děthart, který počátkem r. 1097 přišel do Sázavy z Břevnova, »nenalezl v klášteře jemu svěřeném knihy kromě slovanských«.⁶² Tážeme-li se však, jakého druhu ty knihy byly a zdali některé z nich obsahovaly původní, sázavskými mnichy sepsaná díla, zůstáváme bez odpovědi, protože slovanské knihy byly r. 1097 »nadobro zničeny a rozptýleny«.⁶³ Není ani třeba předpokládat, že nový latinský opat provedl reformu s takovou krutou přísností, abychom si vysvětlili zánik slovanské literatury na Sázavě. Knihy, jichž nebylo již užíváno a jimž později nikdo ani nerozuměl, protože byly psány nesrozumitelným písmem, upadly v nevážnost, byly všelikams odhozeny a během doby vzaly zasně úplně.

Jediný původní spis, o němž víme s určitostí, že v slovanském klášteře sázavském vznikl, je svatoprokopská legenda. Zachovala se, jak již bylo pověděno dříve, ve znění latinském (*Vita minor*), ale původně byla velmi pravděpodobně napsána v jazyku staroslověnském. Svatoprokopská legenda byla psána podle slovanského *Života sv. Benedikta*, s nímž se tu a tam shoduje i slovně. Proto je možné, že na Sázavě vznikl i slovanský překlad *Života sv. Benedikta*, který se zachoval v rukopisech ze 14. století v Rusku.⁶⁴ Sázavští opati Vít a jmenovitě Božetěch bývají častěji uváděni v listinách Vratislavových. Snad byli činní i jako knížecí kaplani v dvorské české kanceláři. To by mohlo svědčit pro jejich literární vzdělání a způsobilost k samostatné literární činnosti. R. Urbánek skutečně připisuje opatovi Božetěchovi několik samostatných prací.⁶⁵ O. Králík počítá k literárnímu odkazu svatoprokopského kláštera některé legendy o sv. Václavu a sv. Ludmile.⁶⁶ U obou těchto autorů jde však o více nebo méně pravděpodobné hypotézy.⁶⁷

Ke kulturnímu rozkvětu českých zemí přispěla Sázava nejen původní literární tvorbou, nýbrž i tím, že zprostředkovala výměnu kulturních hodnot se zeměmi sousedními, jmenovitě s Kyjevskou Rusí. O stycích sázavského kláštera s Kyjevskou Rusí má-

me zajímavý doklad ze samého konce slovanského období kláštera. Když v říjnu r. 1095 biskup Kosmas světil na Sázavě nové oltáře, vložil do jednoho z nich ostatky ruských prvomučedníků sv. Borise a Glěba, synů kyjevského velkoknížete sv. Vladimíra, kteří byli r. 1015 zavražděni svým bratrem Svjatopolkem. Oba kyjevští mučedníci zemřeli tedy stejným způsobem jako náš sv. Václav, a proto bylo také jejich jmen na Rusi v legendách vzájemně vzpomínáno.⁶⁸

Tážeme-li se, zdali se dosud zachovala nějaká literární památka, jež se k nám dostala z ciziny prostřednictvím sázavského kláštera, nemůžeme dát odpověď zcela určitou. Je však pravděpodobné, že Sázava byla ve spojitosti s tzv. *Pražskými zlomky blaholskými* a s *Remešským evangeliářem*.

Roku 1855 našel prof. K. Höfler v knihovně metropolitní kapituly pražské na deskách latinského rukopisu z 11. století přilepené dva listy staroslovanské liturgické knihy, psané písmem blaholským. Vzácná tato památka je známa pode jménem *Pražských blaholských zlomků* a je uložena v metropolitní knihovně. Na jednom zlomku je napsána část pašijových zpěvů na den Velkého pátku, na druhém pak deset tzv. světilen neboli krátkých hymnů na neděle a svátky. O původu *Pražských zlomků* bylo proneseno mnoho názorů vzájemně si odporujících. Podle Marešova rozboru hláskoslovného a lexikálního je archetyp původu cyrilometodějského, opis se dostal do Bulharska (Makedonie), pak do Ruska a odtud do Čech, kde byly snad světilny doplněny, zejména světilna svátku Všech svatých.⁶⁹

Jinou upomínkou na styky sázavského kláštera se zeměmi východními je snad také *Remešský evangeliář*.⁷⁰ Karel IV. blahé paměti daroval slovanskému klášteru emauzskému, který r. 1347 založil, starobylý slovanský rukopis, o němž se tehdy myslelo, že jej psal sám sv. Prokop. Rukopis, čítající šestnáct listů, je psán na pergamenu mladším slovanským písmem, cyrilicí, a obsahuje evangelijní čtení na jednotlivé svátky. Emauzští řeholníci si této vzácné památky velmi vážili. Protože však sami cyrilice neužívali,

dali k domnělému rukopisu sv. Prokopa přivázati rovněž na pergamenu napsanou sbírku evangelií a epištol písmem hlaholským. Desky obou rukopisů v jedno svázaných dali ozdobiti zlatem, drahokamy a ostatky svatých. Z této skvostné knihy zpívali pak epištolu a evangelium o velkých svátcích, »když opat pod korunú mši slúží«, jak se praví v přípisku na konci knihy. V bouřích husitských, když byl zpustošen i klášter emauzský, padla tato vzácná památka do rukou plenitelů a později se dostala na Východ. Remešský arcibiskup kardinál Karel Lotrinský ji koupil někde v Konstantinopoli nebo v Itálii a před smrtí (1574) ji daroval katedrále remešské, kde se nyní chová a je známa pod názvem korunovačního evangeliáře, protože podle zpráv z 18. století francouzští králové – alespoň dva poslední – se dotýkali tohoto evangeliáře při korunovaci. Cyrilskou část evangeliáře kladou někteří do století 12., podle jiných vznikla již v století 11. Stará tradice, připisující cyrilskou část *Remešského evangeliáře* sv. Prokopu, může býti správná aspoň potud, že rukopis kdysi náležel klášteru sázavskému.

Ani druhá, hlaholská jeho část, ač vznikla až r. 1395, není bezc všeho vztahu k sv. Prokopu. Obsahuje pěknou miniaturu znázorňující sázavského opata v hnědém rouše, s bílou mitrou na hlavě a se zlatou berlou v ruce.

Přes rozdílnost písma mají obě památky, *Pražské zlomky hlaholské* i cyrilská část *Remešského evangeliáře*, shodný ráz liturgický. Obě náležejí obřadu řecko-byzantskému a zesilují domněnku, že obřad řecko-byzantský po návratu mnichů z uherského vyhnanství na Sázavě převládl.

Sázavský klášter však z Východu nejen přijímal, nýbrž měl i čistou účast při seznamování Východu s domácími kulturními hodnotami. V posledním století filologická věda ruská (Vostokov, Sobolevskij, Nikolskij) objevila celé množství církevněslovanšských spisů českého původu, po nichž v českých zemích nezůstala ani stopa a jež se zachránily jenom díky tomu, že byly vyvezeny na Kyjevskou Rus, kde se zachovaly v opisech. Jsou to obě

slovanské legendy o sv. Václavu, legenda o sv. Ludmile a o sv. Vítu, *Besědy na evangelia* papeže Řehoře Velikého, apokryfní *Evangelium Nikodémovo*, modlitba ke sv. Trojici, modlitba proti ďáblu, církevněslovanský penitenciál *Někotoraja zapověď*, *Život sv. Benedikta*, *Umučení sv. Apolináře*, *Umučení sv. Štěpána* a snad i některé jiné.⁷¹ Jako důležité středisko slovanské bohoslužby měla Sázava při tomto exportu literárních památek jistě nemalou účast.

Sázavský klášter se zapsal také do dějin českého umění výtvarného. Původní kostelní stavba z doby sv. Prokopa byla ovšem dřevěná. Ale po návratu z vyhnanství věnovali mniši výstavbě svého sídla značnou péči. Počátek v tom učinil opat Vít. Za jeho vlády, 28. června 1070, posvětil biskup Jaromír na Sázavě kostel sv. Kříže a vložil při té příležitosti do oltáře ostatky sv. kříže a některé jiné ostatky. Se zvýšeným úsilím pokračoval v budování kostela i kláštera opat Božetěch. Letopis sázavský vypravuje, že tento opat rozšířil kostel »do délky, šířky i výšky překrásně« a že v říjnu 1095 dlel na Sázavě biskup Kosmas, který tam posvětil »dům modlitby« a oltáře.⁷²

Opat Božetěch byla osobnost velmi pozoruhodná. Byl sice poněkud ctižádostivý a nedůtklivý, ale pro svou výmluvnost a zejména pro svou štedrost obecně oblíbený. A jestliže obliba, již se těšil především u panovníka, přispěla k tomu, že zaujal téměř první místo mezi českými opaty, Božetěch sám se zase všemi silami přičiňoval, aby klášter jemu svěřený se vyšinul aspoň uměleckou výzdobou na první místo. Kostel nejenom rozšířil, nýbrž i opatřil látkami, zvony, kříži a jinými potřebnými věcmi a celý klášter zvelebil stavbami na všech stranách. Jako znamenitý sochař a řezbář, který stejně dovedně uměl zpracovávat kámen, dřevo i kost, se sám činně účastnil výzdoby kláštera. Nemáme sice možnost učinit si vlastní názor o Božetěchovi jako umělci, protože ani jedno dílo jeho nebo jeho školy není zachováno, ale není proč nevěriti současníku, který sázavský klášter z autopsie znal a na něhož jeho výzdoba činila mocný dojem.⁷³ Není vyloučeno, že sázavský klášter byl tehdy také sídlem významné dílny malířské.⁷⁴

7. Zánik slovanské liturgie na Sázavě

SLOVANSKÉMU OPATSTVÍ SÁZAVSKÉMU nebyl souzen ani po jeho obnovení knížetem Vratislavem pokojný a dlouhý život. Na sklonku r. 1096 museli sázavští mniši odejít znovu do vyhnanství, tentokráte již navždy.⁷⁵ V té době se obrodné hnutí v západní církvi horlivě zasazovalo o sjednocení liturgie a dalo podnět k revizi všech liturgických knih, pokud se odchylovaly od římského ritu a nebyly psány latinským písmem a jazykem, aby se snad pod rouškou jiné řeči nebo písma nevloudil do katolické nauky nějaký blud. Tyto širší souvislosti je třeba mít na zřeteli, abychom snad nepodlehli dojmu, že církevní autorita jednala z nějakého záští proti slovanskému jazyku nebo dokonce proti slovanskému klášteru na Sázavě.

V církevním starověku a v raném středověku nebyla na Západě taková jednotnost jako nyní. Kromě liturgie římské existovaly tam ještě mnohé liturgie jiné. Svůj vlastní obřad měly církevní obce v Africe, ve Španělsku, v Galii, v Miláně, v Akvileji a na ostrovech britských.⁷⁶ Obřad africký vzal za své spolu s africkou církví výboji Vandalů a Arabů. Obřad galikánský byl nahrazen liturgií římskou z příkazu Karla Velikého a v téže době byla aspoň v podstatě provedena stejná změna i na ostrovech britských. Ostatní liturgie se držely dále a teprve v 2. polovině 11. století se daly vážné pokusy o jejich odstranění. Tentokráte to byli sami papežové, kteří se snažili tyto liturgie odstranit a nahradit liturgií římskou. Dá se to snadno vysvětlit. Ve století 10. a v 1. polovině století 11. papežství prodělávalo těžkou krizi. Potom však bylo strženo reformním hnutím, jež vzešlo z kláštera clunyjského, a samo se postavilo v čelo reformního úsilí. Vypovědělo neúprosný boj zlořádům v církvi, jmenovitě nikolaitizmu (nezdrženlivost duchovenstva) a simonii. Ale také nejednotnost v obřadech byla nyní považována za zlořád, a proto papežové vyvinuli veliké úsilí, aby i po této stránce dosáhli nápravy podle svých představ, zvláš-

tě tam, kde bylo podezření, že domácí obřad je pláštíkem kryjícím blud.

Protože biskup Felix z Urgel a arcibiskup Elipandus z Toleda v 8. století odůvodňovali svou adopcianistickou christologii modlitbami obsaženými v španělské liturgii, vzbudila španělská neboli mozarabská liturgie podezření, že není pravověrná. Za papeže Jana X. (914–928) byla mozarabská liturgie zkoumána, ale nebylo na ní shledáno nic pohoršlivého nebo heretického, a směla proto zůstat i nadále v užívání i s vlastním jazykem, jenom konsekrační slova měla býti stejná jako v misálu římském. Za papeže Mikuláše II. (1058–1061), jehož pravou rukou byl arcijáhen Hildebrand, začalo nové tažení proti mozarabské liturgii. Synoda v Jacee v Aragonii r. 1060 ustanovila, patrně na podnět reformní synody lateránské z r. 1059, aby kněží konali bohoslužby po způsobu římském, ale španělští biskupové protestovali a r. 1064 předložili otázku mozarabské liturgie koncilu v Mantově. Papež Alexandr II. (1061–1073) pak rozhodl, aby se nic neměnilo, a dokonce zapověděl každý pokus mozarabskou liturgii potlačovat. Když se později ozvaly nové stížnosti, poslal též papež do Španělska kardinála Hugona Candida, který mozarabskou liturgii zreformoval. Ani tím však nebyla záležitost vyřízena. Když arcijáhen Hildebrand nastoupil jako Řehoř VII. (1073–1085) na papežský trůn, naléhal na úplné odstranění mozarabské liturgie. Přitom se opíral o historickou fikci, podle níž byla ve Španělsku původně v užívání liturgie římská, ale později byla vytlačena herezí priscilianistickou a ariánskou, a odvolával se na známý list papeže Inocence I. (401–407) Victriciovi z Rouenu z r. 404, podle něhož rozhodnutí o závažnějších věcech (*causae maiores*) přísluší Římu, a na dekret papeže Hormisdya z r. 519. Z papežova popudu koncil v Burgosu r. 1085 národní liturgii zapověděl a předepsal pro Kastilii ritus římský, když již předtím král Sancho Ramirez učinil r. 1071 podobné opatření v Aragonii. Klérus a lid se však postavili na odpor a aspoň ve ztenčené míře mozarabský obřad uhájili.

Stejný, ale ještě méně úspěšný nápor podnikli papežové Mi-

kuláš II. a Řehoř VII. a reformátor Petr Damiani proti ambroziánské liturgii milánské.

Svébytný ritus akvilejský se postupem doby připodobnil liturgii římské.

Za papeže Mikuláše II. byl učiněn také pokus o odstranění slovanské bohoslužby v Charvátsku.⁷⁷ Vlastním a hlavním důvodem toho byly i v tomto případě reformní a uniformistické snahy Svaté stolice, a nikoliv byzantské schizma z r. 1054, jak se často tvrdí. Spory mezi starým a novým Římem se vlekly již celá staletí a během nich bývalo spojení mezi oběma církvemi přerušováno často i na delší dobu. Jak vypočítal R. Janin, v období 506 let od úmrtí Konstantina Velikého (337) do skončení bojů ikonoklastických (843) byla byzantská církev 232 let, tedy téměř polovinu tohoto období, od Říma odloučena.⁷⁸ Jistě tedy ani r. 1054 nebrali na Západě schizma tak tragicky. Ostatně kardinál Humbert tehdy neexkomunikoval byzantskou církev, nýbrž pouze jejího patriarchu Michaela Kerularia, a to ještě neplatně, protože v době, kdy tak učinil (16. července 1054), byl papež Lev IX., jehož jménem jednal, již tři měsíce mrtev.⁷⁹ Pokud pak se týče Kyjevské Rusi, ta byla do schismatu zavlčena jenom pozvolna přičiněním byzantské hierarchie působící v Rusku, i jinými nepříznivými okolnostmi až ve 12. a 13. století. Pro otázky, jimiž se tu zabýváme, je rozhodující stav v 2. polovině 11. století. Tu je jistě charakteristická již ta okolnost, že papežští legáti se vrátili r. 1054 z Byzance přes Kyjev. Ještě na konci 11. století v Kyjevě zařadili do kalendáře a společně se západní církví slavili přenesení ostatků sv. Mikuláše z Myry do Bari, ačkoliv Byzance tuto translaci neuznala. Kyjevský kníže Izjaslav uznal v exilu dokonce svou vazalskou závislost na římském papežském stolci a jeho bratr Vsevolod (1077–1093) se přiklonil na stranu římsko-saské koalice, což se projevilo zevně též sňatkem jeho dcery Jevpraksije se saským markrabětem Jindřichem.⁸⁰

Podle usnesení reformní synody lateránské z r. 1059 vyslal papež Mikuláš II. i do Charvátska svého legáta, který na synodě

splitské, konané koncem r. 1059 nebo začátkem r. 1060, vystoupil i proti slovanské bohoslužbě. Obšírnou, avšak tendenční zprávu o průběhu splitské synody máme od splitského arcijáhna Tomáše. Naštěstí se však zachoval též list papeže Alexandra II. obsahující potvrzení splitských usnesení na synodě lateránské r. 1063 a doplňující a opravující zaujatého zpravodaje Tomáše. Podle arcijáhna Tomáše byl na zmíněné synodě vydán výslovný zákaz slovanské liturgie, neboť bylo nařízeno, »ut nullus de cactero in lingua sclavonica praesumeret divina mysteria celebrare«; mše sv. se měla nadále sloužit jen latinsky nebo řecky a žádný kandidát slovanského bohoslužebného jazyka neměl býti svěcen. Zajímavé je i odůvodnění této záповědi: gótské písmo, tj. hlaholici, vymyslíl nějaký kacír Metoděj, který prý pro své lživé učení byl postižen náhlou smrtí.⁸¹ Projevuje se tu naprostá neznalost historických událostí 9. století a zároveň hlaholice je ztotožňována s písmem gótským, jako mnozí Tomášovi vrstevníci ve Splitu a v Dalmácii ztotožňovali Charváty a vůbec Slovany s Góty. Proto hlaholici musel potkat stejný osud jako mozarabský obřad ve Španělsku, užívající písmen gótských. List papeže Alexandra II. je poněkud mírnější: »Sclavos, nisi latinas litteras didicerint, ad sacros ordines promoveri, et clericum, cuiuscunque gradus sit, laicali servituti vel mundiali fisco [světské dani] amodo [od nynějška!] subjugari sub excommunicationis vinculo omni modo prohibemus.« Tu se vlastně zakazuje jen svěcení těch Slovanů, kteří se nenaučili číst a psát latinsky, což byl jistě požadavek mírný a samým glagolášům prospěšný. Tato mírnější formulace byla asi vydána po nepokojích, k nimž v Charvátsku po splitské synodě došlo a které skončily r. 1063 zjetím hlavních vůdců odboje. Nová synoda, konaná počátkem r. 1064, obnovila kánony z r. 1060. Tehdejší král Petr Kresimír IV. (1038–1074) stál v těchto bojích na straně reformistů (měl za ženu dceru benátského dóžete Orseola). Když po jeho smrti vypukly nové nepokoje, utlumil je na popud papeže Řehoře VII. normanský kníže Amik z Giovinazza. Pak se r. 1075 konala další synoda ve Splitu, jež opět prohlásila reformní káno-

ny z r. 1060, zakázala slovanskou liturgii a obnovila biskupství ninské, zrušené r. 928. Přes všechny zákazy synod se však slovanská liturgie udržovala dále zásluhou lidu, který k ní přilnul. Skvělý důkaz toho podala návštěva papeže Alexandra III. (1158 až 1181) v Zadru r. 1171. Lid prý přivítal papeže s nevýslovným nadšením a provázel ho na cestě do kostela sv. Anastasia zvuknými chvalozpěvy v jazyce slovanském. Zákonitého oprávnění se dostalo slovanské liturgii až r. 1248, kdy papež Inocenc IV. na žádost senjského biskupa Filipa schválil obřad slovanský, kde byl obvyklý, podle knih hlaholských,⁸² s pamětihodným odůvodněním, »quod sermo rei et non res est sermoni subjecta«.

Když toto všechno uvážíme, nebude nám již divné, že slovanská liturgie byla zakazována v 2. polovině 11. století také u nás. Ponejprv došlo k vypuzení sázavských mnichů r. 1056. Žádný domácí pramen neříká, že se to stalo z příkazu papežského, a nic tomu nenasvědčuje kromě toho, že ruské prameny se s odsouzením zmiňují o jakémsi vyhnání mnichů z Polska, přibližně současném se Spytihněvovým vypuzením slovanských mnichů ze Sázavy.⁸³ Proto V. Novotný hledá jiné vysvětlení tohoto násilného činu a připouští, že tu mohl působit rozpor dvojího majetkového práva na klášter sázavský:⁸⁴ »Kníže jako spolumajetník kláštera činil si práva [...] i na obsazování hodnosti opatské v novém klášteře, jichž ovšem ani příbuzenstvo druhého zakladatele nemínilo se zříci. Po smrti Prokopově r. 1053 jednosvornou volbou k hodnosti opatské povznesen jeho bratřec Vít. Jistě ani o tomto faktu, jež náš zpravodaj tolik zdůrazňuje, nelze pochybovati. Ale právě tento nápadný důraz, který jistě jest úmyslný, zvyšuje význam toho, co beztoho ve zprávě samé jest obsaženo, že totiž tenkrát součinnosti druhého ze zakladatelů úplně bylo opomenuto. A snad právě to urychlilo rozhodnutí. Spytihněv nepochybně brzo po nastoupení, necítě se vázán žádnými ohledy, když při předcházející volbě knížecího souhlasu nebylo dbáno, užil práva, které mu jakožto spolumajetníku názor tehdy platný poskytoval, a vyhnal slovanské mnichy z jejich kláštera asi

r. 1055–1056. Konvent spolu s opatem Vítem uchýlil se – do Uher.«

Nehledě k nesprávnosti tvrzení o dvojím majetkovém právu tento výklad nemá ani stín pravděpodobnosti, protože opat Vít byl zvolen již r. 1053 a Břetislav, kdyby nebyl s jeho zvolením souhlasil, měl plné dva roky čas, aby volbu zvrátil. Uvážíme-li dále, že Kosmas velebí Spytihněva jako »velmi zbožného nuže«, »otce duchovních« a rozhodného nepřítele Němců,⁸⁵ neznáme důvodů k domněnce, že kníže vyhnal mnichy z vlastní iniciativy. Proto nezbývá než přijmout doslova to, co vypravuje klášterní letopisec sázavský:^{85a} »Za doby, kdy [opat Vít] prospěšně spravoval své opatství, kníže Břetislav se rozloučil se světem a po něm se ujal kormidla vlády Spytihněv. Toho času se naplnil pořad předpovědi svatého otce Prokopa. Neboť poštváni neřávností ďáblou, jali se mnozí sokové Vítovi, nahromadivše ječovaté smyšlenky pomluv, strojit osidla úštěpků na dvoře knížecím proti opatovi a jeho bratřím, a ohlušující sluch knížete lahodič vymyšlenými lžemi, rozmanitými hanami je ostouzeli, říkajíc totiž, že se zřejmě zapletli slovanským písmem do kacířství a pokytecství a že jsou vůbec neznabozi; proto usilovně dokazovali, žeby se vůbec slušelo vypudit je a na jejich místo dosadit opata a bratří latinského vzdělání.« Byli to tedy domácí nepřátelé slovanské bohoslužby, kteří zavinili vyhnanství sázavských mnichů.

Po obnově slovanského kláštera sázavského r. 1061 byl slovanské bohoslužbě popřáno ještě pětatřicet let života. Bylo to však období velmi pohnuté. Jak již bylo pověděno dříve, sázavští mniši se přiklonili ve vyhnanství k obřadu řecko-byzantskému a Sázava se stala jakousi východní oázou. Tím se ovšem ocitla v rozporu se starší tradicí české církve, která se v slovanské bohoslužbě přidržovala ritu římského. Uvážíme-li, že Sázava proša též změnou písma (od starší hlaholice k obvyklejší cyrilici), víme, že bylo v Čechách dosti příčin k vnitřním nepokojům. Přesto však církevní strana slovanská byla stále mocným činitelem v českém životě. Nejlepším dokladem toho je skutečnost, že před r. 1061

1080 kníže Vratislav podal papeži Řehoři VII. žádost o povolení slovanské liturgie pro celou oblast pražské diecéze. Řehoř VII. však zůstal věrný svým reformním zásadám, usilujícím o uniformitu v liturgii, a 2. ledna 1080 poslal Vratislavovi odpověď zamítavou:⁸⁶ »Protože tvá Vznešenost žádala, abychom dali souhlas k zavedení služeb Božích u vás v jazyce slovanském, věz, že této tvé žádosti nikterak nemůžeme vyhověti. Kdo o té věci často uvažuje, tomu je jasné, že se nikoli bez důvodu všemohoucímu Bohu zlíbilo, aby Písmo sv. na některých místech zůstalo skryté, aby totiž, kdyby všem bylo zcela srozumitelné, nezevšednělo a neupadlo v nevážnost, nebo dokonce aby – jsouc nesprávně chápáno lidmi méně učenými – je neuvádělo do bludu. Tu nemůže býti ani omluvou tvrzení, že někteří nábožní mužové shovívavě trpěli a bez opravy ponechali, co si lid ve své prostotě přeje, neboť církev ve svých počátcích přehlížela mnohé věci, které později, když se křesťanství upevnilo a víra se rozmohla, byly potom od svatých Otců po přísnějším přezkoumání opraveny. Proto autoritou svatého Petra zapovídáme, aby se dělo, co si váš lid nerozumně žádá, a tobě ukládáme, aby ses pro čest všemohoucího Boha této prázdné počestlosti postavil na odpor.«

Nemůže býti pochybnosti, že tu běželo pouze o slovanskou liturgii západního obřadu a že zákaz nevyplynul snad z nějakého zaujetí proti slovanské bohoslužbě jako takové, nýbrž z důvodů zásadních a obecné povahy. Sázavy přímo se zákaz ani netýkal, zvláště pokud šlo o východní, byzantský obřad.⁸⁷ Vratislav patrně přes papežský příkaz proti slovanské liturgii nic nepodnikl a ke klášteru sázavskému a zvláště k opatovi Božetěchovi se choval velmi přátelsky.

Brzy potom však dostala slovanská liturgie na Sázavě smrtící ránu. Vratislavův nástupce Břetislav II. (1093–1100) pokládal za účelné, aby v duchu příkazů papeže Řehoře VII. provedl v české církvi potřebné reformy. Jeho horlivost zasáhla i klášter sázavský. Na sklonku roku 1096 byl Božetěch zbaven opatství a musel se svými řeholníky klášter opustit. Na jejich místo nastoupili 3. led-

na 1097 latinští mniši z Břevnova v čele s opatem Děthartem.⁸⁸ Slovanští mniši tentokrát vlast neopustili, nýbrž po Čechách »bloudili zas a zas, toulajíce se z místa na místo, až nakonec někteří se srdcem zkroušeným, byvše s bídou [zpět] do svého vlastního kláštera přijati, do toho kláštera se nehodíce, skončili život.«⁸⁹

III. Svatoprokopská úcta

1. Počátky úcty sv. Prokopa a jeho kanonizace

STOLETÍ 12. bylo nikoli nevhodně nazváno léty hubenými.¹ Český stát se dostal do osudné závislosti na německých císařích a posléze byl velmi vážně ohrožen, když r. 1182 rozhodnutím Fridricha Barbarossy byla Morava prohlášena za nezávislé markrabství, podřízené přímo říši. Ruku v ruce s tímto ponížením šel vyhlazující boj proti cyrilometodějskému odkazu. Všechno, co v domácí církevní tradici neodpovídalo novému, západnickému kurzu, bylo záměrně vyhlazováno, a nechyběly ani pokusy potlačit památku světců, kteří byli spjati se slovanskou bohoslužbou. V kostele svatojiřském byli v litaniích vzýváni o přímluvu různí světci bavorští a vůbec němečtí, jako svatí Bonifác, Jimram, Gothard, Willibald, Kilián, Korbinián, Wolfgang, svatá Odila a Walpurgis, ale nikde nebylo nejmenší zmínky o sv. Metodějovi, z jehož rukou přijala křest sv. Ludmila, odpočívající v oltáři svatojiřského kostela.² Ba i úctu sv. Ludmily bylo třeba obhajovati, jak o tom svědčí homilie *Factum est*, napsaná za tím účelem někdy na rozhraní 11. a 12. století.³ Nejdále šel v odporu ke slovanské liturgii děkan pražské kapituly Kosmas, který záměrným mlčením pominul netoliko sv. Konstantina-Cyrila, sv. Metoda a Rastislava, ale i sv. Ludmilu, sv. Prokopa a jeho sázavský klášter. Byla to ovšem marná snaha, neboť lid si své světce vzít nedal.⁴ Ani Kosmas sám se neubráníl tomu, aby nepřijal rázná hesla obranného nacionalismu, a tak bezděčně pokračoval v šlépějích latinské literatury cyrilometodějské. Kosmův nacionalismus je dokonce velmi náruživý, ale »přízemnější«, jak jej charakterizuje R. Jakobson:⁵ »Ztrácí na ideovém obsahu a odpoutává se od znaků nejvyšších – od kulturních nároků národního jazyka a od slovanské církve, která vyhraňovala a posvěcovala národní sounáležitost.« Příznačná je

řeč, kterou Kosmas vkládá do úst dvorskému kmetu Kojatovi, varujícímu knížete před volbou cizozemského kněze Lance za pražského biskupa:⁶ »Proč se ti zdá sprostým duchovenstvo z našinců, nemálo čtené a stejně učené jako tenhle Němec? Kéž bys měl jen tolik biskupství, kolik vidíš kaplanů, rodáků naší země, hodných biskupství! Či myslíš, že by nás mohl cizozemec více milovat a lépe této zemi přát nežli domorodec? Přece je v povaze lidské, že každý, ať odkudkoli na světě, nejen miluje více národ svůj nežli cizí, ale i cizí řeky, kdyby mohl, obrátil by do své vlasti. To chceme raději, věru raději, aby psí ocas nebo oslí hovno bylo posazeno na svatý stolec nežli Lanc. Tvůj bratr blahoslavené paměti Spytihněv měl dobrý rozum, že v jediném dni vypudil všechny Němce z naší země.« Kosmas se tedy brání velmi energicky proti zásahům německého kněžstva do českého života. Ale proč to musí dělat? Proto, že »zrušením slovanské církve takové zásahy byly usnadněny a dveře náročnému cizáctví se dokořán otevřely.«⁷

Slovanská liturgie byla u nás vyhubena dokonale. Jenom píseň *Hospodine, pomiluj ny* zněla ve 12. století dále v českých kostelích a kněží vykládali »neznalým« evangelium církevněslovansky, jak svědčí pomůcky k takovému výkladu, jež se zachovaly z rozhraní 11. a 12. století. Jsou to tzv. *glosy Pražské*, jež našel r. 1878 A. Patera v knihovně metropolitní kapituly pražské v rukopise *Dialogů* papeže Řehoře Velikého, náležejícím kdysi benediktinskému klášteru na Ostrově u Davle, a *glosy Vídeňské*, jež r. 1894 vydal Vatroslav Jagić z rukopisu bible francouzského původu, který se dostal nějakým způsobem do Čech a nyní je uložen ve Vídni.⁸ V těchto glosách se projevuje soumrak církevněslovanské kultury i tím, že živel český v nich již převládá nad církevněslovanským.

Snadnější však bylo odstranit cyrilometodějskou liturgii než odstranit cyrilometodějskou ideologii. Myšlenky, jež zaseli soluňští věrozvěsti, padly do půdy příliš příhodné, než aby bylo možno je rázem udusiti. Vzpomínka na odkaz sv. Konstantina-Cyrila a sv.

Metoděje se ozývá v polovině 12. století v letopisech moravského benediktinského kláštera hradištského, kde se dočítáme, že »Cyril a Metoděj vynalezli písmo bulharské a kázali slovo Boží Moravanům«,⁹ zvláště důrazně pak se hlásí potlačená ideologie cyrilometodějská k slovu v sedmdesátých letech 12. století v kronice Mnicha sázavského. I tu se znovu ozývají ostrá slova odsouzení pomlouvačů slovanské bohoslužby:¹⁰ »Ó závisti, ó zlostná horlivosti, z níž úniku není, ó závisti prokletá, všelikou zlobou zavilá, ohni neuhasitelný!« A sv. Prokop je veleben jako strážce domácího živlu a zápasník s cizotou. To mělo své pozadí.¹¹

V té době začaly pronikat do českých zemí nové, moderní řehole (cisterciáci, premonstráti, johanité), a to i na úkor jediného tu zakotvivšího řádu benediktinského, neboť fundátoři pokládali za své právo vyměnit klášterní osazenstvo za jiné, třebaš i z jiného řádu. Také v benediktinském klášteře želivském došlo r. 1048 k takové výměně. Dosavadní konvent s opatem Reginhartem (Regnardem) musel odtud odejít a klášter byl odevzdán premonstrátům. Dobře informovaný Mnich sázavský¹² činí za to zodpovědným pražského biskupa Daniela, který prý tak chtěl »dopomoci k onomu místu některým řeholníkům augustiniánům,¹³ přivolaným z cizích národů«. Želivský případ se opakoval i na jiných místech (Litomyšl, Hradisko u Olomouce), proto ani sázavští benediktini nebyli bez obav o svůj osud. A tak není divu, že pojali sympatie k zakladateli svého kláštera a prvnímu jeho slovanskému opatovi Prokopovi, o němž mohli v jeho legendě číst, jak energicky zakročil proti opatovi vetřelci, dosazenému r. 1056 Spytihněvem II. místo Prokopova nástupce Víta. Pozoruhodné místo svatoprokopské legendy zní takto:¹⁴

»Když se tam [na Sázavě] první noc po svém příchodu na cestě k jitřní pobožnosti latinský opat přiblížil ke dveřím kostelním, zjevila se mu postava svatého Prokopa, zespodu se opírajícího o dveře oratoře a promlouvajícího slova: „Od koho ty máš v tomto klášteře moc vlásti? Co tu pohledáváš?“ On však odpověděl: „Mocná ruka nejvznešenějšího vévody a neotřesitelná vznešenost

jeho předních velmožů odevzdala tento klášter mně, abych jím až do konce svého života mocně vládl.“ Jemu řekl svatý otec: „Beze studu z pohanění svého vzdal se odtud co nejrychleji! Neučiníš-li to, pomsta z nebes dolehne na tě!“ A s těmito slovy zmizel. Latinský opat však, domnívaje se, že je to mámení satanovo, zcela nic na to nedbal. A když i následující i třetí noci nijak nedbal jeho výhružného napomenutí, čtvrté noci na cestě k jitřní zjevil se mu svatý muž a pravil: „Proč se vzpouzíš uposlechnouti mých přátelských výzev? Klášter tento jsem si vyprosil na Pánu pro své duchovní syny, a ne pro tebe, kterýž jsi sem podvodně vešel. A jestli ti ten tvůj pán vévoda až dosud tuto moc přikázal, já ti ji od nynížka zakazuji!“ A s těmito slovy jal se ho prudce bít nejpádňějšími ranami berlou, kterou nosil v ruce. Tu onen, jakoby popíchnán bodcem Belloniným, bez odkladu hned se odtud vzdálil, horempádem se utekl k vévodovi země a zde vypověděl vše, co se mu přihodilo. Ten však užasnuv mocným údivem počal kolísati a v osidlech nejistoty setrval až do konce svého života. Po smrti vévody Spytihněva odevzdala milost Boží řízení vévodství do rukou věrného svého služebníka Vratislava, knížete slavné paměti. A poněvadž ten byl jedinečně oddán Božím obřadům církevním, přilnul také celým srdcem k tomuto klášteru. Vyslav posly ke králi uherskému, se ctí povolal zpět z vyhnanství opata Víta i jeho bratry a důstojně je navrátil jejich klášteru. Pro zásluhy a modlitby blaženého patrona Prokopa dostalo se jim příznivé útěchy od všemohoucího Boha; jeho milostí začal klášter v hojnosti oplývati vzrůstajícím dostatkem všelikých potřeb, takže byl nejenom navrácen bývalé cti, nýbrž i přiveden k novému vzrůstu.«

Příběh o nočním Prokopově zjevení se latinským benediktinům sázavským velmi líbil. Proto také jako jediný ze zázraků, o nichž mluví *Menší svatoprokopská legenda*, přešel do historie *De exordio coenobii Zazaviensis* a odtud do sázavského exempláře Kosmovy *Kroniky české* (Mnich sázavský). Je příznačné, že rukopis, v němž se sázavská kronika dochovala, obsahuje i nejstarší známý opis první latinské legendy o sv. Ludmile. »Je cítit návrat k tradi-

ci, české národní hnutí se znovu vzmáhá a začíná zdoluhavý poziciční boj o ztracené, ale nezapomenuté výsady národního jazyka.«¹⁵

Století 13. přineslo českému státu nový slibný rozmach. Přemysl Otakar I. (1197–1230) sjednotil opět Moravu s Čechami, zlatou bulou sicilskou Fridricha II. z r. 1212 dosáhl příznivé úpravy státoprávního poměru Čech k říši německé a také hmotně zemi velmi povznesl. Spletité církevní poměry německé zavinily, že Praha musela i dál zůstat pouhým biskupstvím, podřízeným Mohuči, ale papež Inocenc III. (1198–1216) odškodnil českého panovníka tím, že mu r. 1204 přiznal dědičné důstojenství královské a zároveň prohlásil sázavského opata Prokopa za svatého. Je to první případ papežské kanonizace v českých dějinách. Kanonizaci světců vyhradil Svaté stolici papež Alexandr III. roku 1170. Předtím ji prováděl diecézní biskup, místy i opat, a to tím způsobem, že schválil úctu na základě obecného přesvědčení vzdávanou zesnulému a zapsal ho do seznamu svatých. Důsledkem takové kanonizace, často zajisté spíše faktické než formální, bylo vyzdvižení ostatků nového světce (*elevatio*), jejich přenesení (*translatio*) z dosavadního obyčejného hrobu a jejich uložení v hrobě příslušejícím světci, totiž v oltáři (*depositio*).¹⁶ *Mensší legenda svatoprokopská* vypravuje, že zakladatel sázavského kláštera ve věci své kanonizace dokonce osobně zasáhl a napomenul papeže Inocence III., aby ho za svatého vyhlásil. Toto vyprávění náleží bezesporu k nejzajímavějším kapitolám *Života Prokopova*, proto je poslyšme v plném znění:¹⁷

»Těmito a jinými zázraky co nejhojnějšími stkvěl se blažený otec Prokop. Také k sluchu biskupů i všech prelátů, knížat i pánů, urozených i neurozených donesly se zvěsti o tom, co se po dlouhou řadu let událo kolem jeho hrobu v kostele svatého Jana Křtitele. A přece nikdo se nepřičinil o to, aby pozůstatky jeho svatého těla byly slavnostně kanonizovány. Avšak ten, který s milostí Boží svými zásluhami tyto divy konal, postaral se sám také o oslavu své tělesné schránky. Neboť roku od vtělení Páně tisícího dvous-

tého třetího zjevil se opatu jménem Blažej, opatrovateli a správci svých spolubratří, napomenul jej a jednou, podruhé i potřetí mu nařídil, aby sebral svědectví všech lidí duchovních i světských, sepsal zázraky, které on tam vykonal, a co nejrychleji pospíšil do Říma ke dvoru papežskému pro kanonizaci jeho ostatků; při tom sám slíbil, že u papeže pomůže, jestliže rada nic nezmůže, aby své schráně dopomohl k slávě. A tak ten opat Blažej, přibрав si dva z bratří a opatřiv se dostatečným množstvím svědectví krajanů, vypravil se k panu papeži Inocenci Třetímu. Když mu celou věc blaženého Prokopa vyložil, dokládaje se zároveň písemnými záznamy, papež nepřikládal váhy ani slovům, ani písemnostem a nechtěl doceniti svatost tak vzácného muže. Opat, pokoušeje se o mnohé připomínky ve věci sobě svěřené, strávil v Římě celý rok. A když se mu již nedostávalo peněz k úhradě nákladů a pořídití nic nedokázal, pokloniv se prahu apoštolskému, svěřil nadále blaženému Prokopovi, aby svou věc dokončil; sám se zvednuv, vydal se tajně téže noci na cestu domů. Nač dlouhé výklady? Blažený muž, jakož byl slíbil, ihned přišel ku pomoci. Neboť právě v tu chvíli, kdy opat Blažej mířil z městských bran, zjevil se ten svatý otec s pastýřskou holí papeži Inocenci v ložnici a řekl: „Proč jsi váhal? K čemu ty průtahy? Jak dlouho ještě strpíš, aby mé tělo takto leželo v zemi? Proč jsi dopustil, aby můj duchovní odešel s prázdnou? Nevydáš-li rozkaz, aby ustal v cestě ke Svatému Vavřinci za hradbami Města a ihned se vrátil, neschválíš-li svědectví o mých ostatcích a nepovolíš-li mi povinnou poctu, pak“ – a v tu chvíli zvedl svou pastýřskou hůl – „takto tluka dotluku tě!“ Probrav se papež ze spaní, otázal se takřka polomrtvým hlasem, kdo že je neb odkud a jak že se jmenuje. Tu odvětil mu Boží muž: „Mé jméno je Prokop“ – a zmizel. I vstal papež, kardinály svolal, kteří byli v Římě – bylo jich třináct a jména jejich se čtou v papežském privilegiu –, ihned dal opata povolat zpět, a prohlédnuv svědectví bedlivěji, jal se sloužiti mši blaženému otci našemu Prokopovi. Potom vyslal Quidona, kněze u Svaté Marie za Tiberou a Svatého Kalixta kardinála, svého to legáta pobočníka, opatřiv

ho plnou mocí i písemným stvrzením svých privilegií, aby provedl slavnostní kanonizaci ostatků blaženého muže. To se pak vskutku stalo čtvrtého dne měsíce července léta Páně tisícího dvoustého čtvrtého. Při této kanonizaci dal Bůh najevo hojně podivuhodných a úžasných důkazů své moci. Neboť mnozí slepí nabyli zraku, malomocní byli očištěni, nemocní uzdraveni, posedlí osvobozeni, zajatí propuštěni, hluší sluchu navráceni, němí nabyli řeči a jiní a jiní nemocní byli uzdraveni pro zásluhy svatého otce Prokopa. Když pak byl otevřen jeho hrob, linula se z něho přepůvabná vůně, takže všichni přítomní byli uvedeni v úžas a podiv. Tu kardinál Quido, svrchu jmenovaný, zhlédnuv tyto zázraky a sepsav je, v přecetných směrech klášter vyznamenal, najmě udělením odpustků, rovněž roucho své, v němž sloužil zpívanou mši, zanechal mnichům na památku, sázavský klášter přítomným biskupům vřele doporučil a nastoupil cestu zpět k Římu, metropoli světa.«

V překladu do obyčejné mluvy zní vyprávění legendy krátce takto: Opat Blažej začal spisovati svědectví o podivných činech, jež se dály u hrobu sv. Prokopa, shromážděný materiál si dal ověřiti, opatřil si doporučení duchovních i světských hodnostářů a odebral se do Říma. Jednání o Prokopovo svatořečení se delší dobu vleklo, ale posléze přece skončilo úspěšně.

Z bezpečných pramenů víme, že sázavský opat Blažej byl v Římě, a sice již r. 1202.¹⁸ Rovněž víme bezpečně, že kardinál Quido de Praeneste byl r. 1202 a snad ještě počátkem r. 1203 v Čechách a ještě v létě r. 1203 se zdržoval v blízkosti Čech a na den sv. Bartoloměje pomazal a korunoval v Merseburgu Přemysla Otakara I. na krále.¹⁹ Při svém diplomatickém jednání se kardinál Quido de Praeneste dostal jistě i do styku s českou šlechtou, která kanonizaci Prokopovu podporovala. Svatoprokopská legenda však mluví nikoliv o kardinálovi de Praeneste, nýbrž o kardinálovi Quidonovi, knězi Svaté Marie trans Tiberim, titulu Sv. Kalixta. V. Novotný vyslovil názor, že tu běží o činnost dvou kardinálů stejného jména, jednoho Quidona, který byl r. 1202 v Čechách

a jednal s českým panstvem i s Přemyslem (pravděpodobně již také o svatořečení Prokopovu), a druhého Quidona, titulu Sv. Kalixta, který prý r. 1204 přišel do Čech a z papežova příkazu provedl Prokopovo svatořečení. Tento druhý Quido v době, o níž jde, tj. v červenci r. 1204, nepodpisoval papežské listiny.²⁰ V. Chaloupecký podává výklad jednodušší:²¹ »Není zajisté vyloučeno, že záležitost vyřídil již v meritu kardinál Quido de Praeneste za svého pobytu v Čechách roku 1202, popřípadě opat Blažej za své cesty do Říma roku 1202, a že po jistých průtazích došla konečně do Čech papežská bula ze dne 4. července 1204, podepsaná kardinálem Quidonem u Panny Marie za Tiberou, titulu Sv. Kalixta, kterou kanonizace Prokopova byla vyhlášena. Tradice sázavská popletla si snad zájezd kardinála Quidona na Sázavu r. 1202 s Quidonem podepsaným na papežské bule a vše spojila v legendární celek [...] To je tak asi nejpravděpodobnější výklad toho, jak se dostalo jméno kardinála Quidona s přesným titulem („Quido, sancte Marie trans Tiberim sancti Calisti presbyter et cardinalis, legatus a latere“) do zázračné historky o kanonizaci sv. Prokopa.«

Ačkoliv Chaloupeckého výklad je zajímavý, přece se zdá, že odporuje tomu, co možno vyčíst ze svatoprokopské legendy a jiných pramenů. Z ní je patrna informovanost jejího autora. Již postup jednání v Římě zcela odpovídá tehdejšímu zvyklostem, jak jsou popsány v právních spisech a komentářích na *Dekret Gratianův* a v pozdější době ve výkladech na dekretály.

Jednání, poněvadž se událo v Římě na Lateráně, se dá dobře časově vymezit: Inocenc III. sídlil v lateránském paláci od 29. října 1202 do konce dubna 1203²² a opět od 13. března 1204 do počátku září téhož roku, kdy přesídlil do paláce vatikánského.²³ Z toho, co bylo o pobytu opata Blažeje v Římě řečeno, o kanonizaci jednal v době mezi říjnem 1202 a dubnem 1203.

Na Sázavu ke kanonizační slavnosti přijel vskutku kardinál Quido, ne však biskup z Praeneste a bývalý generální opat cisterciácký Poré, nýbrž kardinál Quido Papareschi, kardinál kněz titulu P. Marie v Zátibeří. Kardinál Quido Poré byl po měsíce před

tím zaměstnán v Německu a Čechách diplomatickým jednáním jako nuncius Inocence III., neboť v listu z 13. prosince 1203²⁴ mu přeje papež, aby se brzy úspěšně vrátil do Říma. Den předtím pak papež jiným listem poděkoval českým županům – šlechtě –, že jeho nuncia vlídně přijali, dbali na jeho rady a že mu byli nápomocni.²⁵ Z toho snad vyplývá, že se nepočítalo s tím, že by se do Čech vracel.

Kanonizace sv. Prokopa – jistě ne náhodou – se děje v dobách intenzivních styků mezi českým královstvím a papežským stolcem: Přemysl Otakar I. po úspěšném jednání kardinála Quidona se odklonil od Filipa Švábského a uznal císaře Otu, potvrzeného Inocencem III. Proto ve dnech 15. až 21. dubna papež Inocenc III. mu vyhovuje v jeho mnoha přáních: potvrzuje apoštolskou pravomocí výsady udělené Českému království německými císaři (15. dubna), dědičně mu přiznává titul krále (19. dubna), žádá arcibiskupa mohučského o dobrozdání k žádosti Přemysla Otakara o zřízení arcibiskupství v Praze (20. dubna), potvrzuje pražské církvi svobody udělené jí českými panovníky (20. dubna) a nařizuje pražskému a olomouckému biskupu, aby jejich poddaní, kteří by chtěli škodit Přemyslu Otakarovi, byli od nich postiženi církevními tresty (21. dubna). Téhož dne ještě oznamuje českému králi své rozhodnutí oddálit zřízení arcibiskupství v Praze, dokud nebude zřejma jeho nutnost, a vybízí jej, aby získal k tomu souhlas a doporučení mohučského metropolity.²⁶

Není nepravděpodobné, že v těch dnech bylo vyhotoveno i privilegium, jímž byl svatý Prokop prohlášen za svatého, jež buď v originále, nebo v opisu měl autor zprávy o kanonizaci ve svatoprokopské legendě před sebou. S tím pak byl vyslán do Čech kardinál kněz titulu Panny Marie v Zátiběří Quido Papareschi jako papežův legát.²⁷ Že si český autor nepopletl dva kardinály podle podpisu na privilegiu, vyplývá z toho, že oba dva tituly – »Panny Marie za Tiberou« a »Sv. Kalixta« – při podpisu dotyčný kardinál nikdy neuváděl. Jeho přítomnosti v Čechách nasvědčuje ta okolnost, že v té době, jak správně poznamenal

Václav Novotný, se jeho podpis na papežských listinách nevyskytuje.

Privilegium se bohužel ztratilo v pozdějších dobách a není po něm žádné stopy. Jeho znění se nezachovalo, zdá se, ani v registrech listin vydaných Inocencem III., uchovávaných ve Vatikánském archivu, podobně jako text tolika jiných privilegií nejspíše proto, že tam nebylo zapsáno.

Prohlášení opata Prokopa za svatého bylo mimořádným významáním krále Přemysla Otakara I. i celého českého národa a znamenalo také posílení nadějí na prozatím odložené dobudování vlastní církevní organizace českých zemí. V uznání Prokopovy svatosti lze zároveň spatřovat vlídnější postoj k slovanské bohoslužbě, který Inocenc III. projevil i zřízením slovanského patriarchátu v Kalojanově carství bulharském r. 1204.

2. Vzrůst úcty sv. Prokopa ve století 13. a 14.

PŘIROZENÝM DŮSLEDKEM SLAVNOSTNÍ KANONIZACE z roku 1204 byly nejrozmanitější projevy kultu sázavského světce. K jeho počtě byl především vytvořen mešní formulář a oficium. Je samozřejmé, že se to stalo hned po kanonizaci, třebaš dochované texty jsou až ze století 14.

Nejstarší mešní formulář svatoprokopský se zachoval v misálech z 1. poloviny 14. století, např. v známém misále posledního pražského biskupa Jana IV. z Dražic (1301–1343). Je převzat z *commune abbatum* (*Os iusti meditabitur sapientiam*), ale má samostatnou mešní modlitbu, sekretu, modlitbu po přijímání a kromě toho formálně i obsahově vynikající sekvenci *Plaudant chori monachorum* se vstupní antifonou *Felix es, Bohemia*.²⁸ Zda-li autorem sekvence *Plaudant chori monachorum* je dominikán Domaslav, nelze s jistotou říci, ale rozhodně tato sekvence pochází od básnické skupiny, jež u nás byla činná na konci 13. stole-

tí a v prvních třech desíletích století 14., snad ve spojení s kulturními a literárními podniky biskupa Jana z Dražic.²⁹ Biskup Jan z Dražic byl proniknut živým národním cítěním³⁰ a měl tedy velmi blízko k sv. Prokopu, jejž sekvence označuje jako »de gente Bohemorum natus«, »gentis native zelator« a velebí za to, že ze sázavského kláštera vyhnal cizáckého opata tyrana (»hinc tyrannus effugatur«).

Nejstarší záznam svatoprokopského oficia je v chórových knihách pražského kláštera svatojiřského z doby abatyše Kunhuty († 1321).³¹ Vzniklo-li officium na Sázavě, jak myslí Dreves, není zcela jisté, ale na první pohled je patrné, že je původu mnišského, neboť má v prvním a v druhém nokturnu po šesti antifonách a čtyřech responzoriích, v třetím nokturnu pak jedinou antifonu a čtyři responzoria, na rozdíl od ostatních českých skladeb, jež mají po třech antifonách ve třech nokturnech a patří k tzv. oficiu světskému, jehož užívali i dominikáni a františkáni.³² Ostatně i mnišské officium svatoprokopské bylo zredukováno a proměněno v officium světské, jak ukazuje rukopis Národní knihovny ČR v Praze VIII G 29, fol. 122r–123v. Je tu vylíčen ve verších celý život sázavského světce i jeho zázraky. Světské officium svatoprokopské se však zachovalo v několika různých formách. Zecla jinak je zbásněno v cestovním breviáři biskupa Jana ze Středy († 1380)³³ a opět jinak v rukopise metropolitní kapituly pražské P XIV z počátku 15. století.³⁴ Protože antifony, žalmy, responzoria a hymny bývají v různých rukopisech všelijak přeházeny, mohl B. Ryba napočítat celkem devět druhů středověkého svatoprokopského oficia.³⁵ Kromě toho se zachoval ještě větší počet samostatných hymnů a antifon; antifona O lampas claustralis fulgoris je zapsána na přídeští kodexu Ostrovského z počátku 13. století.³⁶

V této souvislosti můžeme také uvést veršované modlitby kartuziána Alberta († 1397), který v letech 1382–1392 stál v čele smíchovské kartouze jako převor a byl důvěrným přítelem arcibiskupa Jana z Jenštejna.³⁷ Modlitby mají název *Scala caeli* čili *Žebřík do nebe* a obsahují lyrickoepické skladby o životě světců

a o jejich ctnostech, jež třeba následovat. Z českých světců je do modliteb zahrnut kromě svatého Václava pouze sv. Prokop, jenž je tu veleben jako mocný pomocník v potřebách těla i duše.³⁸

I kazatelé měli dosti příležitosti, aby sv. Prokopa uctili. Vskutku se zachoval větší počet oslavných řečí k svátku sv. Prokopa. Jenom v třech hlavních rukopisných sbírkách pražských se najde sedmnáct takových kázání, a to v Národní knihovně osm,³⁹ v knihovně metropolitní kapituly svatovítské sedm,⁴⁰ v Národním muzeu dvě.⁴¹ Jsou to většinou krátké nástinové kázání, zpravidla na sváteční evangelium nebo epištolu. V knihovně hrabat Tarnowských v Dzikově jest uložen vzácný rukopis z počátku 15. století, obsahující opis českých kázání o různých světcích podle originálu pocházejícího z doby Karlovy.⁴² Podle domněnky Jirečkovy je tento originál totožný s diktátem kázání Milíčových nebo aspoň patří do okruhu tohoto kazatele »ohňových slov«.⁴³ Neschází tam ani kázání o sv. Prokopu, vyznačující se důrazným přízvukem nacionálním. Kazatel tvrdí, že od vypuzení německého opata Sázavy »ižádný Němec nemóž více opatem u Svatého Prokopa býti, jedno púhlý Čech«, a prosí »našeho obránce a dědice české země«, aby vyhnal ze země nepřátele a vyprosil Čechům mír a pokoj: »Dávno by Čechy zahynuly, protože mají němečské země okolo sebe, by jě s. Prokop a s. Václav nebránili.«⁴⁴

V projevu právě uvedeném vystupuje sv. Prokop jako přední záštita české země hned vedle dědice zemského sv. Václava. To však není první případ toho druhu. Již r. 1260 přispěchal sv. Prokop na pomoc českému vojsku bojujícímu proti Uhrům u Kreszenbrunu:⁴⁵ »Rytíř Jan, syn Svojslavův, muž urozený, zbožný a naprosto hodnověrný, leže nemocen v svém domě, kolem třetí hodiny na den viděl u vytržení sebe, jak stojí na bojišti s naším vojskem. Uvědomoval si, jak je malé a nespořádané, ale zároveň uviděl slavné dědice české, ani kráčejí na jedno světlé místo v tomto pořadu: Napřed spatřil kráčeti svatého Václava, oděného v pancíř, s přílbou na hlavě, jak nese svůj meč v pochvě, ozdobený zlatem a drahými kameny, v levém podpaždí a v pravici před

sebou vlastní korouhev. Hned za ním šel svatý Vojtěch jako velký a silný muž, krásně oblečen v biskupské roucho. Dále viděl svatého Prokopa jako opata s jeho pastýřskou berlou, jak kráčel v patách za svatým biskupem, naposledy uzřel Pět bratří mučedníků, ani jsou ustrojeni ve vlastní suknicce. Vtom uslyšel týž rytíř, že svatý Václav jasným hlasem praví řečeným druhům své slávy: „Mdlé je naše vojsko, spějme hned před tvář Boží!“ Po těch slovech rozvinul svou korouhev proti nepřátelům a ti byli hned spatřeni, jak se všude dávají na útěk.«

Z toho je vidět, že sv. Prokop se brzy po r. 1204 stal českým patronem národním a byl přiřazen k sv. Václavu a sv. Vojtěchu, kteří byli pokládáni za nebeské ochránce českého lidu a českého státu.⁴⁶ Snad již v 13. století byl svátek sv. Prokopa slaven v Čechách jako svátek zasvěcený. Ponejprv je jméno Prokopovo jako světce zaznamenáno původním písmem k 4. červenci v kalendáriu kláštera v Podlažicích z let 1224–1230.⁴⁷ Červeně je svátek sv. Prokopa označen v kalendáriu breviáře svatojiřské abatyše Kunhuty († 1321)⁴⁸ a v četných jiných liturgických knihách z 1. poloviny 14. století.⁴⁹

Zároveň se dále rozvíjela svatoprokopská legenda.⁵⁰ Poslední její románskou úpravu v znění latinském představuje tzv. legenda F čili *Vita antiqua* z přelomu 13. a 14. století, jež se celkem neliší od recenzí předcházejících a končí vyprávěním o návratu sázavských mnichů z uherského vyhnanství.⁵¹ V době Karla IV. byl pořízen podle *Zlaté legendy* Jakuba de Voragine český *Pasionál* a do něho pojata i legenda svatoprokopská.⁵² Její český překlad (volný) podle latinské *Vita minor* (P) pořídil pravděpodobně některý příslušník benediktinského řádu, nejspíše z kláštera sázavského, jak nasvědčují slova, jež autor vkládá do legendy a jichž nenalezl ve své latinské předloze.⁵³ »Tu znamenajte, králi i kniežata, co závist zlého v rozličných sbořiech činí: ten hřiech, závist, pravdy netrpí, a čehož sám jmieti nemůže, toho na všech zlostí postihá, ač který opat neb starosta chce v svém sbořč čest a duchovenstvie ploditi, musí od svých mlazších proti sobě mnoho

křivých řečí trpěti. Proto ne vždy slušie všem řečem věriti.« Z těchto slov lze usuzovati, že autor znal z vlastní zkušenosti klášterní život, a bylo by snad možno vyvozovati, že zastával v svém klášteře vyšší funkci a dostával se při plnění svých povinností do konfliktu s bratřími. Povšimnutí zasluhuje i okolnost, že měl při spisování svého díla na mysli i vyšší společenské vrstvy.⁵⁴

Asi v stejné době došlo k novému zpracování svatoprokopské legendy latinské. Toto zpracování je proti formě dřívější značně rozšířené. Proto se též nazývá *Vita maior*. Oba prology (k biskupu Šebířovi a k čtenářům) a větší počet kapitol jsou převzaty z *Vita minor*, ale jsou přidány – jak již bylo vyloženo výše – i kapitoly další, zaznamenávající zázraky po kanonizaci (obsahující cenné zprávy kulturněhistorické), a také líčení života Prokopova je leckde rozšířeno, namnoze podle legendy o sv. Oldřichu, jak se čte v *legendě Zlaté*.⁵⁵

Důležité místo v svatoprokopské literatuře doby předhusitské má česká veršovaná legenda o sv. Prokopu z konce 14. století, zbásněná podle latinské *Vita maior* a zachovaná v tzv. rukopise Hradeckém.⁵⁶ Je to jediná staročeská básnická skladba velebící domácího světce rodným jazykem a je pozoruhodná i tím, že zřejmě nese charakter díla recitativního.⁵⁷ Sv. Prokop je tu zobrazen jako služebník české národní myšlenky a nepřítel cizozemců. Cizinci jsou symbolizováni čerty. Utkání světců s ďáblem a s Němci latiníky přichází ovšem v cyrilometodějské literatuře dosti často, ale v legendě o sv. Prokopu je paralelizmus v líčení obojího zápasu proveden zvláště výmluvně. Obrazem boje proti ďáblům symbolicky začíná sázavské působení světcevo a obdobným obrazem boje proti Němcům záměrně končí:⁵⁸

147 V téj skále diáblové přebýváchu a mnoho zlosti ukazováchu.	955 Ti Němci latinníci biechu a rádi tu přebývati chtiechu.
432 Ande črtie volajíce mezi sebú to mluviece:	935 Ti jemu nevěrně sočiechu a takto knězi mluviechu:

Český člověk nad námi jest, o němž jsmy dávno kladli lest, chtíec jeho otsud vyhnati.	Kněže! Jsúť zde kacís Slověné [...] 947 Tak je velmi opsovachu, až jě ottud i vyhnachu.
(Svatý Prokop [...] jede tam a řka:) 452 Boží mocí kazují vem, abyste šli ottudto ven [...]	989 Svatý Prokop, vida jiného jazyka, povědě jim a takto řka: Ba, Boží mocí kazují vem, náhle, soci, ottudto ven [...]
153 Nelžě vám zde jmieti moci 443 [Prokope,] pro tě musíme jíti přeč	1017 Nepřepustím vám zde býti, musíte přeč s hanbú jíti!
461 Jižť našeho bydla nenie!	1006 Však vašeho bydla zde nenie!
449 [...] Vy siemě proklaté, vy jste hadové roda, ješčerčieho k tomu ploda!	1029 [...] nevěrní sokové, vy jste otkuds hanební Uhrové!
456 Tdy črtie velikým prchem 458 před svatým Prokopem běžiece, své smutky sobě praviece [...]	1039 Němci ijedné odpovědi nejmějiechu, jedno druh před druhem běžiechu 1046 a to jemu [knězi] všechno pověděchu.
466 Prokop svatý po tom boji viec tu osta u pokoji.	1077 Svatý Prokop, jakože jim sliboval, před Bohem dobrý pokoj obdržal.

Aby nebylo ani nejmenší pochybnosti, kam básník svým líčením směřuje, významně podotýká:⁵⁹

Znamenaj to člověk všaký,
jeho činy i příklady,
a užívaj jeho rady.

Věcně i formálně souvisí staročeská veršovaná legenda o sv. Prokopu se starším Dalimilem.⁶⁰ Dalimil se hlásí záměrně k sv. Me-

toději, který »mši slovensky slúžieše«,⁶¹ i k sv. Prokopu, na nějž vzpomíná významnými verši:⁶²

Svatý Prokop s světa snide,
v němž veliká pomoc Čechóm vznide.
To opat německý svědčieše,
když jej svatý Prokop vláče kyjem tepieše.

Významným dokladem svatoprokopského kultu v době karlovské byl klášter na Slovanech, založený Karlem IV. r. 1347. Slovanské Emauzy je třeba chápat nikoliv jako nahodilý zjev přesazený z cizího prostředí, nýbrž jako vědomé navázání na starou domácí tradici, jak ukazuje již zakládací listina. Klášter byl zasvěcen památce sv. Jeronýma, »překladatele a vzácného tlumočníka Písma sv. z jazyka hebrejského do latiny a slovanštiny«, kostel pak, původně zasvěcený sv. Kosmovi a Damiánovi, nesl titul P. Marie, sv. Cyrila a Metoda, sv. Vojtěcha a sv. Prokopa.⁶³ Karel IV. daroval také emauzskému klášteru zlomek cyrilského evangelního rukopisu, domnělý autograf sv. Prokopa, čímž měla být rovněž zdůrazněna souvislost se starou domácí tradicí. Jak velkolepě zakladatel pojal svůj plán slovanského kláštera, svědčí skutečnost, že v něm shromáždil na 80 mnichů, většinou charvátské benediktiny z ostrova Tkonu neboli Pašmanu, postaral se o jejich zaopatření a zajistil jim podmínky literární práce. Slovanský emauzský klášter měl býti zároveň střediskem pro misijní činnost mezi sousedními nevěřícími a rozkolnými Slovy na pomezí a v okolí Čech, kteří nechtěli ani slyšet, když jim bylo Písmo sv. čteno a vykládáno latinsky.⁶⁴

Konečně nemůžeme přehlédnouti ani projevy úcty, jimiž sv. Prokopa zahrnuje výtvarné umění. Ke cti sv. Prokopa byly záhy zakládány kostely a kaple (dnes jich je v českých zemích na sto) a sochaři i malíři je zdobili svými díly, snažíce se vystihnouti podobu sázavského opata. Jak sv. Prokop vyhlížel ve skutečnosti,

ovšem nevíme. Teprve staročeská veršovaná legenda jej vykreslila těmito slovy:⁶⁵

Byl jest člověk urozením vysokým,
u plecí i v těle stavem širokým,
v hnáty byl velmi silný,
ve vše tělo ovšem plný.
Hlavu dosti velikú jměl
a tváří ovšem bieše biel;
čelo jměl dosti veliké,
brádka bieše črna také.
Vlasy černé střednie jmějěše
a vezřenie jasného bieše.

Umělci se ovšem řídili vlastní fantazií a představovali sv. Prokopa v podobách nejrůznějších. Středověcí malíři a sochaři znázorňují sázavského světce zpravidla jako bezvousého mnicha středního věku bez opatských znaků, novověcí jako starého opata s mitrou a berlou.⁶⁶

Jako nejstarší plastické znázornění sv. Prokopa bývá uváděna socha v arkádě na vnější straně boční lodi kostela ve Svatém Jakubu u Kutné Hory. Kostel byl vysvěcen již r. 1165, ale není jisto, zdali na jeho vnějšku již tenkrát byla umístěna sochařská výzdoba. J. Pečírka v sochách rozpoznal pouze sv. Václava a sv. Vojtěcha, »u ostatních pojmenování není však přesně zjištěno«.⁶⁷ Vzhledem k tomu, že svatojakubský kostel patřil do okruhu vlivu sázavského kláštera, neztrácí pravděpodobnosti starší názor Lehnerův, že postava v mnišském rouchu s ostříhanou hlavou, v pravici držící berlu a v levici knihu, je přece jen sv. Prokop.⁶⁸ Také na portále v Hrusicích z konce 12. století je podle některých postava sv. Prokopa. Zcela určitě je sv. Prokop vyobrazen v triforiu vysokého chóru katedrály svatovítské (3. čtvrtina 14. století) a v řezbě na gotickém rámu tzv. Svatovítské madony z devadesátých let 14. století (dnes vystavena v Národní galerii).

Hojnější jsou zachované památky umění malířského. V malbě knižní zaujímá první místo rukopis metropolitní kapituly svatovítské A 7, pocházející z počátku 13. století a obsahující spis sv. Augustina *De civitate Dei*. V čele je velký figurální obraz a v jeho pravém rohu skupina českých světců, jak svědčí nápis pod nimi: BOEMENSES.

Od leva do prava stojí vedle sebe sv. Vojtěch, sv. Prokop, sv. Václav a sv. Ludmila. Sv. Prokop má na sobě mnišský hábit, má velkou tonzuru a na prsou drží levou rukou knihu. Četné miniatury jsou v rukopisech 14. století v Národní knihovně ČR v Praze: VI G 6, fol. 45ov; XIII C 1a, fol. 141r; XIII H 3v, fol. 221. Na těchto obrazech je sv. Prokop znázorněn v mnišském rouchu, s knihou v levici a s berlou v pravici. V rukopise XXIII F 202 (Lobkow. 607), fol. 250r, má sv. Prokop též infuli. Již dříve byla známa miniatura sv. Prokopa v rukopise nejstaršího českého cisiojána v Muzeu hlav. města Prahy⁶⁹ a v hlaholské části remešského evangeliáře. Nejvýznamnější je však obrázkový cyklus ze života sv. Prokopa v tzv. *Liber depictus*, rukopise Národní knihovny ve Vídni č. 370 z poloviny 14. století. Rukopis byl původně v majetku minoritského kláštera v Českém Krumlově a mimo jiné obsahuje scény ze života českých světců Václava, Ludmily, Prokopa a Víta. Život sv. Prokopa je podán v 27 obrazech ve třech souvislých páscech podle gotické úpravy svatoprokopské legendy. Světec je znázorněn zpravidla v řeholním rouše, atributem je hůl, jakýsi náznak opatské berly.

Z nástěnných maleb sv. Prokopa se zachovala malba sedmi hlav sv. patronů českých v kapli sv. Kateřiny na Karlštejně, freska v kostele sv. Jiří na Pražském hradě nad východem z presbytáře do kaple sv. Ludmily, freska z konce 14. století v Libíši u Mělníka a freska sv. Prokopa se sv. Vojtěchem a Vítem z bývalého kostela sv. Michala (dnes dům č. p. 460/1; malba kolem r. 1407, nyní v Muzeu hlav. města Prahy). Do této souvislosti patří i mozaika na jižním průčelí příčné lodi katedrály svatovítské z let 1370 až 1371, znázorňující Krista Soudece v kruhu andělů, k němuž vzhlíží

šest světců-orodovníků. První vlevo je sv. Prokop, znázorněný jako bělovousý mnich se sepjatýma rukama, bez atributů.

Z tabulových obrazů svatoprokopských můžeme uvést desku v kapli sv. Kříže na Karlštejně (1357–1367), votivní obraz Jana Očka z Vlašimě (po r. 1370), desku z Dubečku u Prahy (po r. 1400) a obraz na rámu veraikonu Svatovítského (po r. 1400).

Karel IV. přispěl také k tomu, aby se o sv. Prokopu dověděla cizina. Ve staré bazilice sv. Petra v Římě, na jejímž místě už stojí stavba pozdější, dal postavit oltář sv. Václava. Oltářní obraz se bohužel nedochoval, světec byl vyobrazen v jeho středu, vlevo u jeho nohou klečel Karel IV., vpravo arcibiskup (asi Jan Očko); za arcibiskupem stál sv. Vojtěch, za Karlem IV. sv. Prokop v řeholním rouše s vousem a věnečkem tmavých vlasů, v levici držel berlu. Po přestavbě baziliky byla pořízena kopie oltářního obrazu na stěně krypty sv. Vyznavačů, ale příliš se nepovedla. Přesnější je výtvarný přepis v rukopise zvaném Codex Grimani, podle něhož r. 1873 zhotovil kopii Josef Führich. Jiný oltář dal Karel IV. postavit v münsteru v Cáchách r. 1362; ten se bohužel nedochoval. V cášském dómském muzeu lze však spatřit dílo podobné, pocházející z poloviny 15. století: je to skládací archa a sv. Prokop je spolu se sv. Vojtěchem vyobrazen v pravém křídle otevřené archy, je prostovlasý, v benediktinském rouchu s kapucí, v levici drží knihu, v pravici berlu.

Konečně je třeba připomenouti různé drobné předměty uměleckého řemesla a pečeti, na nichž je sv. Prokop vyobrazen. Nejstarší zachovaná pečeť kláštera sázavského s obrazem sv. Prokopa je na listině královské kolegiátní kapituly vyšehradské z 29. ledna 1321.

3. Úcta sv. Prokopa v době husitské,
její úpadek v době reformační
a obnova v posledních desetiletích
před bitvou bělohorskou

O DOBĚ HUSITSKÉ se zhusta tvrdívá, že kult svatoprokopský značně zeslabila. S tímto názorem lze souhlasit jenom do určité míry. Je sice pravda, že hned na počátku náboženských válek zanikl sázavský klášter sv. Prokopa, že doba nepřála středověkému mnišskému ideálu a že »také národnostní ovzduší, vytvořivší se v zemi revolucí husitskou, nedodávalo osobnosti prvního opata sázavského toho dramatického akcentu a té symbolické působivosti, jakou měl v Čechách předhusitských, kde živel německý, nyní neodvratně zaražený ve svém pronikání a z většiny míst přímo vytištěný, byl přece jen nebezpečným konkurentem vlastního domácího obyvatelstva«,⁷⁰ ale přece jen není nesnadné dokázat, že i husitům byl sv. Prokop osobností velmi drahou. Uvážíme-li, jak husité běsnili proti klášterům, znamená jistě mnoho již ta skutečnost, že sázavský klášter husité nezničili. Prameny se o vypálení kláštera nezmiňují, nýbrž pouze mluví o opanování Sázavy r. 1421 pražskými vojsky. Mniši sice museli klášter opustit, ale jejich života bylo ušetřeno, což opět znamená výjimku z pravidla.⁷¹

Probíráme-li se homiletickými sbírkami předních husitských kněží, najdeme v nich často kázání na den sv. Prokopa. Od M. Jana Husa se zachovala dvě kázání na den sv. Prokopa,⁷² od M. Jana z Příbramě rovněž dvě.⁷³ Jak smýšlel o zakladateli sázavského kláštera M. Prokop z Plzně, naznačuje již začátek kázání, v němž se praví, že sv. Prokop »byl milý jak Bohu, tak lidem«. ⁷⁴ Odmítavé stanovisko k svatoprokopskému kultu nezaujímal ani M. Jan Rokycana. Protivníci mu sice vytýkali, že on a jeho strana nezachovává svátky sv. Ludmily, sv. Prokopa a Navštívení P. Marie,⁷⁵ ale asi ne zcela právem. V *Žistebnickém kancionálu* sice svátek sv. Prokopa zaznamenán není,⁷⁶ ale v latinské postile Rokycanově

nalézáme kázání i na den sv. Prokopa.⁷⁷ Všeobecně lze říci, že M. Jan Rokycana nebyl proti uctívání svatých, ale žádal, aby se nedělo na úkor úcty Boží. Svaté máme uctívati nikoliv postem, nýbrž následováním jich v pokoře, v trpělivosti a v opovržení světa. Orodování svatých sice není marné, ale sami ze sebe nemohou učiniti nic.⁷⁸ V pražských rukopisných sbírkách je ještě šest jiných bezejmenných husitských sborníků, v nichž se vyskytují kázání na svátek sv. Prokopa.⁷⁹ Jejich ráz nejlépe vystihuje úvod a závěr homilie v rukopise Národního muzea XIV E 9:⁸⁰ »Svátky svatých byly zavedeny proto, abychom chválili Boha z jejich nauky a pokroku [v ctnostech], jak nás k tomu vybízí David, když praví: „Chvalte Pána v jeho svatých.“ A máme-li velebiti Boha v cizích svatých, tím spíše máme Boha chválit v našich patronech, neboť ty nám dal Bůh ze zvláštní milosti a oni před jinými nám prokazovali dobrodiní a až dodnes zvláštním způsobem orodují v nebi za své krajany. Dnešního dne tedy světíme a vzpomínáme svého patrona svatého Prokopa; proto jako on [...] se vytrvale modlí za svůj lid, chvalme Boha za takového ochránce a orodovníka této země. A chceme-li, aby nám prospěly jeho orodování a zásluhy, zanechme neřestí, napodobujme ho v čistotě, vyvrzme ze sebe a z jiných, jak on sám vyvrhl, démony s hříchy, světme jiným jako lucerna dobrými skutky: napodobovati ctnostně život Prokopův nám více prospěje, než abychom běželi tam [na Sázavu] k sv. Prokopu. A proto jak byl čistý a jak jeho život jako lucerna svítil k nebi jiným, čte se dnes jeho evangelium: „Buďte bedra vaše přepásána a hořte svíce v rukou vašich“ [...] Ani pouť, ani kosti svatých tě nespasí, ať děláš, co chceš, nebudeš-li zachovávat skutkem všechna přikázání Kristova. To je cesta k životu věčnému. Dej Bůh, abyste se toho drželi!«

Je také pozoruhodné, že sedmá a osmá strofa písničky svatováclavské, obsahující prosbu k českým patronům Vítu, Vojtěchu, Zikmundu, Prokopu a Ludmile, aby nám nedali zahynouti, se poprvé vyskytuje v husitském kancionálu litoměřickém z konce 15. století.⁸¹ Konečně budiž připomenuto, že svaté patrony české

a mezi nimi i sv. Prokopa velebil v řeči ke králi Jiřímu utrakvistický humanista Šimon Crispus (Chlupáček) ze Slaného.⁸²

Ještě dražší byl ovšem sv. Prokop českým katolíkům. Pro ně bylo samozřejmé, že den sv. Prokopa světili jako zasvěcený svátek.⁸³ S oblibou četli a opisovali svatoprokopskou legendu, jak svědčí četné rukopisy z 15. století⁸⁴ i otisk legendy v českém *Pasionále* z r. 1495.⁸⁵ Se sv. Prokopem se tehdy – patrně příčiněním českých benediktinů, kteří po zničení svých klášterů uprchli za hranice – seznámila i cizina. Zmiňuje se o něm např. opat benediktinského kláštera na Vrchu sv. Michala v Bamberku Ondřej Lang (1483–1502) v spise *De sanctis ordinis s. Benedicti*, který však zůstal v rukopise.⁸⁶ Stručným životopisem vzpomněl sv. Prokopa i Langův vrstevník Jan z Trittenheimu (= Trithemius; † 1516) v díle *De viris illustribus ordinis S. Benedicti libri quattuor*, jež však vyšlo až posmrtně v Kolíně nad R. roku 1575.⁸⁷

Pokud se týče svatoprokopských děl homiletických, kromě kázání M. Ondřeje z Brodu⁸⁸ a kázání administrátora horní konzistoře M. Prokopa z Kladrub († 1453),⁸⁹ našel jsem v pražských rukopisných sbírkách dalších deset anonymních kodexů, obsahujících homilie na svátek sv. Prokopa.⁹⁰

Pozoruhodným dokladem důvěry lidu k sázavskému světeci jsou dvě modlitby dovolávající se jeho přímluvy. První z nich, zachovaná v modlitebních knížkách z 15. století, je vlastně volný překlad již zmíněné modlitby smíchovského kartuziána Alberta Pražského a zní takto:⁹¹

Nového světa blesk světa se zasvietil,
když se milý svatý Prokop narodil.
Z studnice se voda vyprýštila,
jenž jest milost novú znamenala,
že sv. Prokop byl všie žádosti svaté naplněný,
chudým, nuzným, slepým, kulhavým, dnů zlámaným,
málomocným i všelikterakým bědným
a nestatečným spomocník milostivý,

vdovy, chudé a sirotky navštěvuje
a vězně z vazby vyprošťuje.

A kdož sú se k jeho milosti utiekali,
ti sú na těle i na duši zdraví brali.

Milý svatý Prokope, my hříšní prosíme tebe,
rač se za nás k milému Pánu Bohu přimlúvati
a nám tvými svatými prosbami spomahati,
abychom se na duši i těle opravili,
hříechy a marnosti světské opustili,
jako ty, opustiv vyšehradské kanovnictví,
přijal jsi pústeničí život a mnižství.

Tys osaměl na té púšti přebýváje,
Bohu slúže a v něm se kochaje
a z té jeskyně dábly vymietaje.

A jakož jsi kniežeti vodu u víno proměnil,
rač pomoci, by se náš život zlý v dobrý změnil.

A jakož jsi své skončení tvým bratřím předpověděl
a jim o jich vyhnání prorokoval,
též nám rač při naší smrti pomáhati,
dábly lstivé od nás odehnati,
abychom vši Boží pravdú jsúce ohrazení
i svátostmi křesťanskými,
dojítí mohli věčné [slávy] se všemi svatými. Amen.«

Druhá modlitba pochází ze století 16. Strahovský rukopis DC V 24, v němž je obsažena, ji nazývá »modlitbou líbeznou, Pánu Bohu vzácnou o svatém Prokopu, dědici českém«. Je složena prozou a zní takto:⁹² »Ó přeslavný, milý, svatý Prokope, Kristuov vyznavateli, ó výborný opate zákona svatého Benedikta, ó přejasné světlo ustavičně osvěcujíc[í] českú zemi. Ó opatrný vladaři nebeských pokladuov, ó otče chudých a nuzných, ó věrný utěšiteli zarmúcených, ó mocný spomocníku všech hříšných, račiž ušima svýma naše pokorné a nábožné volání uslyšeti. Ačkoli chvála v ústech člověka hříšného není vzácná, však proto my

jsúce v hříších a mnohými nedostatky obklíčení k tvé dobrotě s nadějí se utíkáme i prosíme, aby ty ve všech našich nedostatecích těla i duše k Bohu Otci nebeskému ráčil naším orodovníkem býti. Nebo si ty od Boha mnohým zvláštním zaslúžením obdarován ani máš příčiny, aby měl nám svým služebníkuom té milosti a moci od Boha zpierati. Ty zajisté, milý svatý Prokope, slepým zrak, chromým chod, hluchým sluch navracuješ. Aniž jest byl kto nalezen, kterýž by tebe v nebezpečenství nazýval, aby nebyl rychle potěšen. Ty nyní zajisté, zákoníče Boží mezi říší nebeskú, svatým anjelóm sa přispojén, vesele a radostně patříš na tvář božskú, protože ty milý svatý Prokope, kterýž si od Pána Krista tak spasitelná slova zaslúžil slyšeti, raduj se, služebníče dobrý a věrný, a vejdi do radosti věčné skrze tu lásku, kterouž si měl k Pánu Bohu, a skrze tu radost, kterouž máš nyní s Pánem Bohem. K tobě voláme a pokorně prosíme, aby zámutek srdce našeho Pánu Kristu ráčil obětovati, aby on, jenž jest řekl: „Nepřišel sem povolati spravedlivých, ale hříšných k pokání,“ skrze tvé orodování a přimluvu nás od bluduov, hříchuov našich milosrdně ráčil odvrátiti a času užitečného k svatému pokání puojčiti, ode všeho zlého vysvoboditi, abychme tak v tomto časném životě skrz tvé hojné zaslúžení od žádostí tělesných, oklamání světa i všech nepřátel našich vidomých i nevidomých vysvobození byli, a v hodinu smrti naší, tělem i krví Pána našeho Jezu Krista súce spasitelně nasyceni, s tebú na věky kralovali. Amen.«

Ani výtvarné umění doby husitské na sv. Prokopa nezapomínalo. Ze soch můžeme uvést sochu neznámého mistra z doby kolem r. 1500,⁹³ z maleb deskových vyobrazení sv. Prokopa na dolní liště madony Vyšebrodské (po r. 1420), na desce Blánické (kolem r. 1460), kde se ponejprv jako atribut vyskytují důtky, oltář Mokropeský (kolem r. 1500), obraz na desce skládacího oltáře ve Vlašském dvoře v Kutné Hoře (kolem r. 1500), v Budyšíně (kolem r. 1500, původně v Kytlicích), na desce z počátku 16. století ve Vyšším Brodě a na stejně staré oltářní desce v Chrudimi. Na obou

posledně jmenovaných obrazech se ponejprv vyskytuje známý svatoprokopský rarach. V českém tištěném *Pasionále* z r. 1495 je krásný dřevoryt sv. Prokopa vyhánějícího cizáckého opata, z 2. poloviny 16. století máme pěkná vyobrazení sv. Prokopa v opatském rouchu v *Kancionálu* Šimona Lomnického z r. 1595, v *Obsequiale sive Benedictionale* z r. 1585 (ve společnosti ostatních českých patronů) aj. Kromě toho se velmi často shledáváme s vyobrazením sv. Prokopa na nejrozličnějších předmětech uměleckého řemesla, jako na parurách (tj. náplních přišívaných na albu) a jiných liturgických rouchách, na monstrancích, křtitelnicích, zvoncích apod.

Jediným odpůrcem úcty sv. Prokopa ve století 15. byl Petr Chelčický, který zavrhoval úctu svatých vůbec a v *Síti víry pravé* se přímo vysmíval těm, kteří putovali k sv. Prokopu na Sázavu, aby si tam vyprosili světcovu pomoc.⁹⁴ Ve století 16. se poměry podstatně změnily. Do českých zemí pronikající nauka Lutherova nejen neměla smyslu pro mnišský ideál, ale zbavila sázavského opata i svatozáře, jež jej dosud obklopovala. Pro stoupence reformace byli světci všedními smrtelníky, sloužícími nanejvýš jako příklad víry a dobrého života. I čeští vyznavači nové nauky se přizpůsobili tomuto stanovisku a v 22. artikulu *České konfese* z r. 1575 prohlásili, že »svatých památky v tom, co se následování víry a jejich dobrých skutků dotýče, mohou a mají v církvi k jejímu velikému tudy vzdělání zachovány býti, ale vzývati svatých nemáme, ani k nim se utíkat.«⁹⁵

Pokud se týče úcty svatoprokopské, přispěly k jejímu oslabení i změněné poměry národnostní. Pro rozhodného bojovníka proti Němcům nemohla míti příliš porozumění společnost, která pod vlivem reformace zaujímal k německým sousedům stanovisko velmi blahovolné. Z. Kalista nazývá období vlivu německé reformace na české půdě obdobím asimilačním a výstižně je charakterizuje takto:⁹⁶ »V XV. století, kdy nebezpečná konkurence německého živlu v zemi byla odstraněna vypuzením nebo počestněním představitelů jeho hospodářské a politické expanze, došlo k jaké-

musí vnitřnímu uvolnění v zemi. Napětí česko-německé stalo se otázkou zahraniční, uvnitř odpor proti Němcům ochaboval, protože nebylo tu již oněch povzbuzujících momentů v zájmových třecích plochách mezi oběma národnostními skupinami obyvatelstva. V XVI. století i v takto formulovaném poměru česko-německém však nastává další uvolnění, když otázka náboženská, která tvořila dotud jednu z hlavních příčin zahraničního antagonizmu mezi Čechy a Němci, vlivem reformace Lutherovy se mění a z ortodoxně katolických sousedů království, se zjevným nebo tajeným nepřátelstvím vzhlížejících k českým kacířům, stávají se kacíři daleko radikálnější, než byli naši husité. Není divu, že národ, který si už nebyl vnitřně tak živě vědom nebezpečí konkurence německé v zemi a který byl nad to i navenek svou dlouholecitou kulturní izolací poněkud vysílen, otevřel dokořán svoje dotud pevně uzavřené brány přátelsky vstupujícím cizincům, hlásícím se k němu nyní i se souvěreckou solidaritou. Dochází k jakémusi pozvolnému prolínání živlu německého v českou državu národní – prolínání, jež bylo tím nebezpečnější, že bylo současně podporováno i silnými hmotnými zájmy mohutného renesančního podnikatelství české šlechty. A toto nové ovzduší – ovzduší, jak řečeno, par excellence asimilační – nebylo ovšem nikterak příznivo starému symbolu tvrdého gotického nacionalizmu: postavě sv. Prokopa, vyhánějícího berlou a ranami německého vetřelce – „hominem indignacionis plenum“ – z kláštera postaveného především pro české mnichy.«

Nepříznivé ovzduší mělo neblahý vliv i na ty, kdož si zachovali starou víru, ať již to byli katolíci, či utrakvisté. Pokud ještě tyto lidé vůbec o sv. Prokopu píší, podávají jeho obraz proti dřívějšímu značně znetvořený a zejména o jeho nacionálním zaujetí nevědí téměř nic. Mnohomluvný kronikář Václav Hájek z Libočan ví o sv. Prokopu pouze to, že »přijal na se zákon a oděv s. Benedikta, a oblíbiv sobě místo jedno ve skále nad řekou Sázavú, odtud tisíc ďábluov, jenž tu přebývali, vypudil, a shromáždív některé nábožnější kněží týmž oděvem je odíl a pod řeholou jim býti ustanovil

a spolu s nimi tu klášter ve jménu Blahoslavené P. Marie, sv. královny, a s. Jana Křtitele založil a velmi trpký a nábožný život vedl, takže se tomu bratří tu s ním obývající divili a jeho svatým modlitbám se poroučeli«⁹⁷ – dále pak již vypravuje jen o (jinak neznámém) snu knížete Břetislava, v němž byl vyzván, aby dostavěl sázavský klášter, o účasti sv. Prokopa na přenesení ostatků sv. Vojtěcha z Hnězdna a o světcově smrti.⁹⁸ U pozdějších kronikářů se vyprávění o sv. Prokopu sevrklo na několik skrovných řádků. To nutno říci o Bohuslavu Bílejovském⁹⁹ právě tak jako o Martinu Kuthenovi,¹⁰⁰ Janu Dubraviovi,¹⁰¹ M. Prokopu Lupáčovi¹⁰² nebo o Daniclovi Adamovi z Veleslavína.¹⁰³ Vyprávění Bartoloměje Paprockého z Hlohol je sice již obšírnější, ale obsahově nepřevyšuje Hájka.¹⁰⁴ Do této souvislosti náleží i svatovítský kanovník Šimon Fagellus Villaticus, který ve svých *Opuscula* věnoval jednu skladbu sv. Prokopu. Víc než světcem se však zabývá neutěšenými poměry v sázavském klášteře a vybízí sv. Prokopa, aby odtud vyhnal nešlechtníky jako kdysi Němce a ďábly.¹⁰⁵

V době, kdy zmínění kronikáři psali, překonala již církev krizi, do níž ji uvrhly bouře reformační, a sbírala síly k novému rozmachu. V neposlední řadě se o to zasloužil koncil tridentský, který svými dekrety stanovil jasnou dělící čaru mezi dogmatickou naukou církve a směry reformačními. Protestantské učení o účtě svatých bylo zavrženo. Světci zůstali pro katolíky i nadále nejen životními vzory, nýbrž i nebeskými ochránci a přímluvci u Boha, a nebývalý rozkvět jejich kultu se stal jednou z nejpozoruhodnějších stránek barokní doby.

Příčiněním řádu jezuitského, uvedeného do Čech r. 1556, byl záhy k novému životu probuzen i kult svatoprokopský. V druhém vydání díla Vavřince Suria *De probatis sanctorum historiis* (Kolín nad R., 1576–1581), dokončeného kolínským kartuziánem Jakubem Mosanderem (zemř. r. 1589 v kartouzi Údolí Josafat u Olomouce), bylo vydáno zpracování života sv. Prokopa »ex manuscripto codice partim, partim ex annalibus Boemorum«, připravené jezuitou Mikulášem Salicem z Prahy.¹⁰⁶ Není to nic jiného

než vzdělání *Větší legendy svatoprokopské* s nemnohými přídávky z některých českých análů.

Za změněných poměrů bylo nesnesitelné, aby ostatky předního českého patrona dále odpočívaly v polozbořeném kostele sázavském. Představitelé církve v Čechách rozhodli, aby ochránce království Českého spočinul v srdci země, v Praze, jež se zatím stala významným ohniskem katolické obnovy. Dne 28. května 1588 byl hrob světcův na Sázavě otevřen a ostatky byly slavnostním způsobem přeneseny do Prahy. Arcibiskup Martin Medek přijal posvátný klenot v slavném průvodu, jehož se zúčastnil i císař Rudolf II. s četným komonstvem. Ostatky byly uloženy v novém oltáři uprostřed kostela Věch svatých na Hradčanech. Svatovítský prelát Jiří Barthold Ponthanus z Braitenberka oslavil zbožný akt latinským hymnem *De s. Procopio*, v němž plynou barokní latinou vylíčil v 42 asklepiadických strofách zázračnou moc světcovu.¹⁰⁷

Jiří Barthold byl upřímným ctitelem sv. Prokopa a vzpomněl ho i v svém *Spirituale regni Bohaemiae iubilum*¹⁰⁸ a pak krátce v díle *Bohaemia pia*.¹⁰⁹ V jeho stopách šel i známý český skladatel Šimon Lomnický z Budče, který věnoval sv. Prokopu obsáhlou píseň v *Kancionále* z r. 1595. Nacionální rys svatoprokopské historie tu ustupuje hodně do pozadí, zato však je silně zdůrazněn moment etický:¹¹⁰

Protož, Kryste nejmilejší
a všech svatých nejsvětější,
dej nám též pomněti na tě,
živu býti vždycky svatě.

Jako tento Prokop svatý
ať všecky hříchy proklatý
máme i svět v ohydnosti,
potupíme zlé žádosti.

Odřeknouc se světa zlého,
všeho, což jest bezbožného,
ať tě věrně vyznáváme,
ctný příklad jiným dáváme

Pomoz i diábly přemoci,
ať nemají žádné moci
bydleti v našich příbytcích
a zvláště pak v lidských srdcích.

Rač je od nás sám zahnati
a nám pokoje popřáti,
abychom tobě sloužili,
vnitřní slepoty pozbyli.

A daj šťastně dokonati,
víru tobě zachovati,
s Prokopem, svatým opatem,
býti v tvém království svatém. Amen.

Na samém sklonku doby předbělohorské se shledáváme ještě s třemi dalšími ctiteli sv. Prokopa. Jsou to svatovítský kanovník Josef Makarius z Merfelic, od něhož se zachoval náčrtek kázání o sv. Prokopu,¹¹¹ Tobiáš Mezeřícký, spisovatel blíže neznámý, který v *Životech některých známějších svatých* z r. 1616 krátce pojednal o sv. Prokopu v oddíle o »svatých české země vlastencích a patronech«,¹¹² a konečně anonymní písař, který si r. 1618 přepsal legendu o sv. Prokopu ze staročeského *Pasionálu*.¹¹³

4. Rozmach úcty sv. Prokopa v době barokní

BITVA BĚLOHORSKÁ A ZMATKY, jež po ní následovaly, zabrzdily do určité míry vzrůstající se kult sv. Prokopa i kult jiných českých světců. Autor spisu *Přenešení s. Norberta* r. 1628 dokonce píše: »O hrobích našich milých svatých dědicův (s^o Víta, s^o Václava, s^o Vojtěcha, s^o Zygmunta, s^o Prokopa, svaté Lidmily) nevím skůro co psáti, poněvadž vidím, jak špatně a jak lehce v takovém slavném království, v tak bohaté zemi vážení jsou.«¹¹⁴ Ale tak zlé to přece jen nebylo. Rozhodně činili výjimku jezuité, kteří pěstovali kult českých světců zcela záměrně, aby českým lidem ukázali, že protestantismus je cizí import, naopak katolicismus je starobylá domorodá rostlina a vtělení českého vlastenectví. Roku 1625 vydali pražští jezuité obsáhlý spis *Vita sanctorum, to jest Životové, skutkové, utrpení a smrt Pána Krista, blahoslavené Panny Marie a nejobzvláštnějších svatých*, první český barokní soubor legendické tvorby. V rozšířeném nadpisu se kniha sama hlásí jako převod obdobné legendické sbírky německé, vydané r. 1610 Valentinem Leuchtiem, ale jak ukázal Z. Kalista, závislost české sbírky na německém vzoru je dosti volná, takže můžeme spíše mluvit o »vzdělání« než o překladu.¹¹⁵ Jedním z prvních pracovníků na tomto spise byl jezuita Jakub Beskovský, kdežto účast P. Alberta Chanovského, o níž se zmiňují pozdější autoři, jest asi omylem. *Vita sanctorum* pamatuje i na české světce, mezi nimi (fol. 121r) též na sv. Prokopa. Podobně J. Z. Fiala (= Jiří Plachý?) v spise *Dvanáctero řádu rytířův Božích obojího pohlaví v rozličných stavích*, vydaném v Praze 1630, vypravuje v oddíle o dvanácti patronech českých (většinou podle Hájka) osudy svatých Crhy a Strachoty, apoštolův moravských a českých, sv. Václava, vývody a mučedníka českého, sv. Vojtěcha neb Adalberta, sv. Prokopa (s. 113–119), sv. Lidmily, sv. Guntýře, poustevníka českého, sv. Anežky, Přemyslava krále českého dcery, sv. Hroznaty a »Svojslava« (recte Svojslavy) atd. »To všechno byli světci naši a světice naše; hojné zázraky konali na

půdě domácí i české a čest i prospěch z toho vzecházely nám Čechům.«

Po skončení války třicetileté nastal nebyvalý rozmach svatoprokopského kultu. Leckterý jeho projev literární i výtvarný vzal sice během doby za své, ale i takto se zachoval značný počet památek, jež svědčí, jaké oblibě se sv. Prokop těšil.

Příčiněním řádových vizitátorů i sázavských řeholníků se začal klášter sv. Prokopa pěkně zotavovati z úpadku, zaviněného nepříznivými poměry 15. a 16. století.¹¹⁶ Řeholníci pokládali za vhodné propagovati obnovitelské úmysly i literárně. V tom jim poskytl cennou pomoc jezuita nedaleké kutnohorské koleje Bedřich Bridel svou barokní úpravou svatoprokopské legendy, vydanou r. 1662. Spis vyšel zároveň latinsky a česky. Latinské vydání pro kruhy vzdělců má název *Scintilla gloriae s. Procopii*, lidové vydání české sluje *Sláva svatoprokopská, z rozličných authorův, jako jsou Pontan a Breitenberg, Hájek, Paprocký a jiní, sebraná od F(ridricha). B(ridela). S. J. Vytisťená v Staropražské koleji blíž Mostu 1662*. Pro poznání svého autora má spis ten význam, že jasně ukazuje jeho nacionální založení, tak podobné Bohuslavu Balbínovi. V Bridelově legendě se opět objevuje známá epizoda o vyhnání cizinců, sv. Prokop jest oslavován jako »čistec země české« a četné drobné detaily znovu a znovu dosvědčují autorovu lásku k vlasti a národu. Hned v dedikaci čteme výmluvná slova: »Ty pak, ó veleslavný orodovnick, muži Boží, s. Prokope, dle znění jména svého a povahy jeho nás všecky ctítele tvé, ano i vlast, kraj a království toto z lepší číše, nežli jsi knížeti českému připil, z té studně a pramene, ano i potoka věčné rozkoše [...] drahým deštěm, totižto milosti Boží, poněvadž jsi **Prokop**, (nás, pravíme) **Pokrop**.« Do knihy vložil autor též básnickou skladbu Píseň o svatého Prokopa kněžství, jež patří k nejkrásnějším projevům o katolickém kněžství vůbec. Sázavský konvent, který knihu vydal (»klášter sázavský ochuzený, z řícenín povstávající«), ji připsal svým dobrodincům, panu Františku Vilémovi z Talmberka a jeho ženě Voršile Kateřině, rozené z Papenheimu. Úspěch Bridelova

spisu byl neobyčejný. Roku 1664 přeložil jej sázavský opat Daniel Ildefons Nigrin do němčiny,¹¹⁷ r. 1689 vyšlo v Litomyšli nové vydání české péčí Jana Antonína Kršky, faráře v Čermné.¹¹⁸ Po deseti letech se ukázala potřeba dalšího vydání. Toto třetí české vydání má titul *Žiskra slávy svatoprokopské* a lze je označiti jako derivát práce Bridelovy, protože je v mnohých partiích značně přepracováno, třebas přejímá celé věty a celé pasáže z knihy Bridelovy.¹¹⁹ Kniha je věnována Ferdinandu Ludvíkovi Libštejnskému z Kolovrat, velmistru řádu maltézského, a zajímavá její předmluva jedná o spojení dvou křížů, svatoprokopského proti ďáblu a maltézského proti Turkům. Svatý Prokop byl maltézskému řádu blízký i tím, že se svým životem podobal jeho patronovi sv. Janu Křtiteli, a proto byl u nich ve velké oblibě, jak svědčí četné kostely (v Praze na Malé Straně, v Strakoniciích a v Hostinném), jež postavili k jeho poctě.

Delší nebo kratší vypsání života sv. Prokopa nalézáme ve všech domácích spisech hagiografických a historických, jako ve *Vestigium Boëmiae piae* (s. 60–61) Jana Tannera z r. 1659, v Balbínově *Epitome historica rerum Bohemicarum* (lib. III, c. 13) i v *Miscellaneích* (decadis I. lib. IV: *Bohemia sancta*, s. 33–34), v díle Jiřího Crugeria *Sacri pulveres* (k 25. březnu a 4. červenci), v spisech Matěje Benedikta Boleluckého (*Rosa Boemica*. Praha, 1668, s. 376), Tomáše Pešiny z Čechorodu (*Phosphorus septicornis*, Praha 1673, část čtvrtá) a Jana Tomáše Vojtěcha Berghauera (*Protomartyr poenitentiae* I, s. 48; II, s. 120). Když r. 1673 slavil císař Leopold sňatek s Klaudií Felicií Tyrolskou, odevzdal arcibiskup Matouš Ferdinand Sobek nevěstě darem německou knížku *Thesaurus sacer – Geistlicher Kirchenschatz*, obsahující v první části devatero legend o českých patronech, mezi nimi i o sv. Prokopu.¹²⁰ V knihovně Národního muzea v Praze je uložena nedatovaná knížka *Schön-bluebender und herrliche Frucht-tragender Palmbaum in dem Königreich Böheim*, obsahující velmi pozoruhodný životopis sv. Prokopa.¹²¹

Vyvrcholením hagiografické tvorby svatoprokopské je však

Požehnaná památka velikýho světa divotvorce sv. Prokopa, opata kláštera sázavskýho a obvzláštního patrona království Českého, sepsaná sázavským řeholníkem Hugonem Fabriciem a vydaná v Praze r. 1764. Spisovatel měl po ruce bohatý materiál rukopisný i celou dosavadní literaturu, ale nešlo mu tak o kritické vypsání světeova života a dějin jeho kláštera, jako o co možná největší rozšíření úcty sv. Prokopa mezi českým lidem. K dosažení tohoto cíle má kniha všechny předpoklady. Obsahuje výběr svatoprokopských pobožností i písní a je provanuta vroucí láskou k utištěnému národu. V celé šíři líčí světcův zápas s cizozemci, kteří »bratry z českého národa nenáviděli a jim se protivili.« Dovolává se i sv. Cyrila a Metoděje a uvádí některé myšlenky z dosavadních pobožností k sv. Prokopu, které pasovaly tohoto světce na bojovníka ve prospěch »zemdlených, zarmoucených, ztrápených a od moci vojenské potlačených Čech«. »Český milý vlastenec sv. Prokop« měl popatřit na záhuby, do níž Čechy padaly, vyslyšeti hlas zbylých věrných Čechů a utišiti svou přímluvou v nebi jeho kvílení.

Mnoho životopisů sv. Prokopa bylo v době barokní vydáno v cizině, a to hlavně příčiněním členů řehole benediktinské. Roku 1655 vydal převor Gabriel Bucelinus z Feldkirchu *Menologium benedictinum*. V životě sv. Prokopa (s. 241–242, 395, 471) zaznamenal i pověst o tom, jak ďábel byl přinucen nahraditi svým tělem funkci kola, jež sv. Prokopovi zničil, podivnou etymologii slova Prokop (Prokopius – Protcorbius, Brotkorb) a celou řadu překvapivě zmatených údajů. Život sv. Prokopa byl pojat i do maurinské monumentální edice *Acta sanctorum ordinis s. Benedicti* (Paříž, 1668–1701; 2. část VI. dílu z r. 1701, s. 41nn). Vydavatelé v ní otiskli práci Saliovu a přidali krátké vyličení života sv. Prokopa z historie Dubraviovy a krátkou legendu z pera Jakuba Mosandera. Roku 1721 vyšel v *Acta Sanctorum* bollandistů druhý svazek měsíce července, přinášející ke 4. dni tohoto měsíce i legendy svatoprokopské (s. 136–148). Tam je poprvé otištěna *Vita maior*, jak ji opsal M. Jan Scholtz z pražského kodexu *Sermones de sanctis*. Od ru-

kopisů dnes u nás známých se liší tím, že má navíc dva prology, o nichž byla již řeč dříve. Kromě toho bylo v různých zahraničních sbírkách otištěno mnoho krátkých a celkem bezvýznamných životopisů sv. Prokopa, jež tu není možno, ale ani nutno uváděti.¹²²

Přehled svatoprokopské hagiografie doplňuje proroctví slepého mládence, zaznamenané v době pobělohorské, podle něhož po bitvě pod Bláníkem »sv. Václav na bílém koni s kopím ukázán bude a Čechy napomínati, sv. Prokop s berlí vyháněti nepřátele bude.«¹²³

Sv. Prokopu věnovala pozornost i tvorba dramatická, jak svědčí hra *Orbis victor – carnis domitor – inferni pavor*, zachovaná v strahovském tisku z r. 1716 (C J V 16, Jesuitica). Toho roku, asi 4. července, předvedli hru studenti jezuitské koleje v Žatci, staré české baště, jejímž patronem byl sv. Prokop. Jeho kostel tam dosud stojí na dolním předměstí u Ohře při městském špitálu. Proboštsví postoloprtských benediktinů, jež bylo při něm zřízeno, zaniklo r. 1419. Hra má mimo úvodní a závěrečnou scénu tři jednání, v nichž kromě několika historických osob vystupuje větší počet symbolických postav a pěvecký sbor. Byla to asi jedna z oněch nádherných a nákladných pantomim, jež byly v barokní době tak oblíbené.

Početné a obsahově pozoruhodné jsou svatoprokopské práce homiletické. Jejich řadu zahajuje krátké a zcela průměrné kázání faráře Václava Jana Šlechty z Pošně z počátku 2. poloviny 17. století.¹²⁴ Po něm následuje kázání pražského metropolitního kanovníka Christiana Augustina Pfaltze von Ostritz v jeho sbírce *Theatrum gloriae, das ist Schau-Platz der Ebren oder Lob-Predigten von denen heiligen ausserwählten glorwürdigen Patronen des Hochlöblichen Königreichs Böheimb*, vydané v Praze r. 1691. U autora Němce nepřekvapí, že na sv. Prokopu (s. 327–340) dovedl velebiti pouze jeho požehnanou chudobu. Jiného druhu jest již kázání theatina Karla Račina ze souboru *Sněm nebeský svatých a světic Božích* z r. 1712, nadepsané Fuga gloriosa, slavné utikání (s. 319 až 333). Ukazuje se v něm, jak »naš patron svatý Prokop před světem,

před marností a před hříchem prehnul a utekl, s kterýmžto utikáním a prehnutím slavně svitěžil.« Kazatel živě reaguje na současné události politické a projevuje značné rakousko-české uvědomění. Když vylíčil, jak v parném létě na přímluvu sv. Prokopa zamrzla řeka, po níž se zachránil lupiči pronásledovaný Labeša, praví: »Zde otázku činím, proč svatý Prokop ten tak veliký div a zázrak právě v tom čase, když slunce na znamení lva stupuje, učinil? Všem známo jest, že naše slavné České království v svém štítu lva nosí. Chtěl tedy lásku k svým krajanům a Českému království, které pod znamením lva římskému císaři a svému dědičnému králi věrně slouží, prokázat. Induravit Dominus cor Pharaonis, zatvrdil proti nám Bůh srdce faraona, řícti chei, toho nikdá dosti s krví křesťanskou nasyceného vlka tureckého císaře; nejní se čeho obávat, neb svatý Prokop, pokudž my k němu s pobožnosti a starobylou českou upřímností se utikati a za pomoc žádati budeme, netoliko slavné České království, ale i také celé císařské vojsko v Uhřích proti Turku bojující ochráni, svou prozbou a modlitbou, kterou za svůj lid vykonává Bohu, vítězství nad Turkem vyžádá, nebo jak mluví svatý Ján Zlatoústý: Potentes sunt orationes sanctorum, impetrare valent, quodcumque volunt – mocné a sílné jsou modlitby svatých v nebeském království, všechno, co koliv chtějí, vyžádati mohou. Orlici rakouskou na slunce spravedlnosti ustavičně patřící svou pomoci nad turecký měsíc vyzdvihne, et luna sub pedibus eius, a turecký měsíc pod její nohy padne. Radovati se také bude český lev od nádherného spěvu franckého kohouta zemdlení, když jemu s jeho pejchou naduté hlavy hřeben skrze pomoc svatého Prokopa sražený bude; padnou také francké lylia, když od horkosti rakouského slunce uvadnou. Aniž sobě nic jistějšího připověděti nemohu, kromě že skrze vroucnou přímluvu svatého Prokopa všechno to se stane, pokudž my toliko s náležitou a povinnou pobožností k němu se utikati a za pomoc ho žádati budeme.«

Od Augustina Jana Václava Soukupa, faráře v Choceradech blíž Sázavy, máme dvě svatoprokopská kázání. Obě byla autorem

pronesena v Sázavě o pouti. První bylo vydáno v Praze r. 1713 a má titul *Virtus magnetica aneb Moc a ctnost magnetová mocného země české divotvorce svatého Prokopa*. Autor si všímá tří příznaků vlastností magnetové rudy. Zpracována do podoby jehlice sleduje na obloze jenom Polárku, plavcům na moři udává bezpečný směr cesty a přitahuje k sobě kovové předměty. Svatý Prokop měl vlastnosti podobné magnetu: směřoval vždy výlučně k věcem nebeským, »byl a jest až posavád pravý magnet, vůdce a řídítel všech po moři tohoto světa se plavících a v lodi tohoto veleslavného království Českého postavených vlastencův, aby od všelikých tohoto bouřlivého moře nebezpečenství vysvobození, k šťastnému břehu života věčného přirazíti mohli« a konečně »byl a posavad jest pravý magnet všechněch nejenom pobožných ctitelův svých, ale i také všechněch zatvrzelých hříšníkův železná srdce přívětivě k sobě přitahující«. V rozvádění těchto tří bodů projevuje kazatel značnou dávku důvtipu i znalostí přírodopisných a častěji činí také narážky na soudobé poměry. Podobného rázu je druhé Soukupovo kázání *Lilium convallium anebo Vonná konválnka, někdy okolo léta Páně 1000 mezi polma chotounskýmá blíž královského krajskýho města Kouřima šťastně vzešlá*, vydané v Praze r. 1719. Svatý Prokop je tu veleben jako záštita proti nástrahám ďábla, jako pomocník v tělesných neduzích a potřebách a jako úspěšný lékař duchovní zaslepenosti.

V Kouřimi býval každoročně o slavnosti posvěcení chrámu za velké účasti lidu konán průvod s ostatky tam uloženými. Mezi nimi byla i částička ostatků sv. Prokopa. Roku 1715 pronesl při této slavnosti kázání sázavský benediktin Prokop Dietrich a vydal je r. 1716 v Praze s názvem *Svatý dcky kouřimský poctěný*. Průvod s ostatky r. 1715 měl děkovný ráz, protože právě přestal mor, který delší dobu město sužoval, a kazatel se dovolával pro budoucnost nebeských záštit Kouřimi a prosil i sv. Prokopa, aby žehnal městu jej vítajícímu.

Kněz Antonín Kelsky v řeči na den sv. Prokopa, patrona království Českého, vydané r. 1732, vykládá alegoricky českou korunu

Karla IV. a praví, že magnetový kámen na ní je P. Maria, safír je sv. Vít, karbunkul sv. Václav, chrysolit sv. Vojtěch, diamant sv. Ludmila, beryl sv. Jan Nepomucký, chalcedon sv. Zikmund, jaspis sv. Josef, topas sv. Norbert, chrysopras sv. Ivan a hyacint sv. Prokop.¹²⁵

Roku 1736 vydal v Praze sbírku svátečních kázání vynikající duchovní řečník Ondřej František de Waldt.¹²⁶ V ní je otištěno pozoruhodné kázání, jež autor někdy předtím pronesl o svatoprokopské pouti v Strakonících (na s. 214–248; následuje pak další kázání o tomtéž světcí). Jeho tématem je zaklínání a vypuzení sedmi ďáblů, tj. sedmi hlavních hříchů. Kazatel tu mluví velmi důrazně do duše svým posluchačům, užívaje humoru někdy až drsného,¹²⁷ ale každé jeho slovo je provanuto láskou k duším, jimž chce pomoci. Zároveň tento »syn upřímný vlasti«¹²⁸ projevuje při každé příležitosti lásku k národu, utlačovanému cizáckou vrchností. Španěly, kteří museli býti nadutí floutci a peciválové, vidí takto: »Špaňhele jsou subtilní komplexi lidí, téměř na strunkách od velké reputaci, neradi táhnou a vorají. Svatý Prokop byl Čech a jest patron český, na rohatého mnohého do pargamentu špaňhelského obaleného signora nepozoruje, má pro takového pluh, má osten, má na rohy pilku.«

V Strakonících se o pouti vyznamenali i jiní kazatelé. Mezi nimi byl minorita Michal Pellischotti (Pellizotti, Pelišot atd.), v jehož sbírce svátečních kázání *Unum, binum, trinum, to jest Jedno, dvoje, troje kázání sváteční* z r. 1753 najdeme dvě kázání svatoprokopská. Tématem prvního (II, s. 31–40) je Mt 19,29: »Centuplum accipiet«¹²⁹ (Centuplum: Stokráte více, divotvorce velikého Prokopa svatého, opata sázavského). Za to, že opustil svět a sloužil Bohu, dostal sv. Prokop stokrát více – divotvornou moc a vládu nad ďáblem. Četné narážky svědčí zřetelně, že kázání bylo proneseno v Strakonících: »Ó šťastné město Strakonice, že máš tento chrám Páně k Boží cti a slávě a sv. Prokopa vystavený. A ty, pekelná Strakonice nesvedeš s ctiteli strakonickými, kteří k sv. Prokopu mají svou důvěrnost: a ty, pekelná Strakonice neuškodíš jakýmkoli pokušením ctitelům svatoprokopským, kteří jeho za pomoc žáda-

jí: a ty, pekelná Strako-nic neublížíš na těle i na duši ctitelům svatoprokopským, kteří jemu i tělo, i duši poroučejí: a ty, pekelná Strako-nic v povětrí neuškodíš, ani povětrí nenakazíš, neb sv. Prokop jest ochrance tohoto slavného města Strakonice.« Druhé Pellischottiho kázání (II, s. 41–50) přirovnává sv. Prokopa k druhému andělu z Apokalypsy (7,2). Sv. Prokop byl mu podobný čistotou, ponížeností, poslušností a láskou, vystupoval ab ortu solis, od východu slunce – od Krista – a měl znamení Boha živého – kříž, jímž zapudil a i nyní zapudí ďábly v Čechách usazené, sedmero hlavních hříchů: »A kdo pak ty diábly z české země vyžene? Svatý diáblobijec, totiž sv. Prokop. Vyžeň, ó sv. Prokope, s svou berlou diábla Leviátana, totiž pejchu, aby více v Čechách nerostla, ale raději dorostla a zvadla! Vyžeň, ó sv. Prokope, diábla Asmodea, aby mezi lidmi chlípnost tak křadla, až by dokřadla! Vyžeň, ó sv. Prokope, diábla Mammonu, totiž lakomství, by se samá štědrota, obzvláště k chudým, rozmnožila! Vyžeň, ó sv. Prokope, diábla Belzebuba, aby jednou ta závist vyschla, a přízeň a láska stučněla a všem se ukázala! Vyžeň, ó sv. Prokope, všechny diábly z Čech, a to tak, by jsme skrze tvou pomoc přemohli všechny hříchy, aby bylo v Čechách dobře!«

Hodně místa věnoval sv. Prokopu v své *Postille* z r. 1756 jezuita Antonín Koniáš. Kromě modlitby k světci tam podává nástin jeho života a zdůrazňuje zejména jeho ctnosti, jež je třeba následovati: sebezápor, lásku a pokoru.

Roku 1760 kázal na Sázavě o pouti zbraslavský cisterciák Marian Jelínek, kaplan v Pohledě. Ukazoval posluchačům, jak sv. Prokop pohrdal světem, ovládal tělo a přemáhal ďábla. Podle vkusu doby nešetřil přitom drastičností, kudrlinkami a hříčkami. Zahrával si i se světečným jménem: »Jestli to svaté jméno Procopius bedlivěji skoumám, tolik dlé čtvmovrátku,¹²⁸ aneb jak latináři jmenují anagramma, vyznamenává: Cordis Procopius puri, cordis scopo. To jest: nevinného a neporušeného srdce k cíli poslednímu, Bohu všemohoucímu.« V dalším průběhu řeči mu zase napadá, že »Procopius [...] dlé čtvmovratku tolik vyznamená-

vá co Copo rupis, Hospodář skalám.« A nedosti na tom: v třetím díle jeho kázání se vyskytuje třetí »čtetmvrátek«: Procopius – »orcopipus, jeden velmi strašlivý pták, a to horoucímu peklu.«¹²⁹

Roku 1761 vyšla velká anonymní sbírka latinských kázání o zemských patronech českých s názvem *In hoc ꝛ vinces: Rosetum sacro-pentaphylum Bohemiae*, a v ní pět kázání velebících divotvornou moc sázavského světce (s. 360–452). O dvě léta později vydal jezuita Leopold Fabritius *Mravná naučení na všechny vejroční svátky* II, kde je též (s. 184–189) jedno kázání o sv. Prokopu na téma »Similem illum fecit in gloria sanctorum« (Podobného jej učinil v slávě svatých – Sir 45,2). Svatý Prokop se vyrovnal svou slávou patriarchům (kteří zanechali potomkům mnohé etnosti k následování, zejména pokoru, a mnoho duchovních synů), prorokům, vyznavačům (bojoval s tělem, světem a ďáblem) a divotvůrcům. Časově poslední kázání svatoprokopské je *Kněz oko církve, oko Boží, svatý Prokop, oppat sázavský* z r. 1769. Jeho skladatel, křižovník s červeným srdcem František Benedikt Khun, farář u Sv. Klimenta v Malých Bubnech, je přednesl o primici benediktina Mariana Schona v kostele sv. Mikuláše na Starém Městě pražském. Jako zrak převyšuje všechny ostatní lidské smysly, tak úřad kněžský převyšuje všechna ostatní lidská povolání, a to tím, že jeho nositel svolává při mši sv. samého Boha na oltář. Této důstojnosti se dostalo i sv. Prokopu, a proto se můžeme s důvěrou dovolávat jeho přímluvy u Boha.

V barokní době vznikl také větší počet pobožností k sv. Prokopu. Nemám tu na mysli modlitby k sázavskému světci vložené do soudobých modlitebních knížek, jako je např. *Koruna česká, to jest Pěkné a nábožné modlitby k přednějším svatým dědicům* od pražského světícího biskupa Jana Ignáce Dlouhoveského,¹³⁰ nýbrž samostatné spisky věnované sv. Prokopu. Časově první je *Poutníček sázavský neb Pobožnost svatoprokopská* od sázavského benediktina Pavla Ildefonsa Votavy. Knížka obsahuje modlitby a písně k sv. Prokopu, ale zůstala v rukopise, takže na rozšíření úcty k sv. Prokopu vlivu neměla.¹³¹ V Kutné Hoře vyšlo r. 1730 *Oficium s. Prokopa, opata*

a patrona českého (a zároveň v Praze německý překlad *Officium oder Tag-Zeiten des heiligen Procopii*). Kromě krátkého životopisu sv. Prokopa jsou v něm obsaženy hodinky,¹³² litanie, modlitby a písně k sázavskému světcí. V litaniích čteme tyto invokace:

Rozmnožiteli řádu benediktinského,
vznešený zděláváči literárního umění,
jenž jsi nádherného satanáše k orbě dohnal,
jenž jsi rouhajícím se tobě – políček vyťal,
jenž škůdce zemské a lotry na půle míle od kláštera k hanbě
světské a k spravedlivému trestu v roce uvádíš.

Velmi oblíbenou příručkou svatoprokopských pobožností byla *Vroucná pobožnost k velikému světa divotvorci, k s. Prokopu, opatu a patronu království Českého*, vydaná ponejprv r. 1740 v Kutné Hoře¹³³ a pak častěji přetiskovaná. Poslední vydání vyšlo r. 1937 v Kolíně nad L. Jako autor jest uveden administrátor sázavského kláštera Bonifác Fryč, ale pravděpodobně spisek pochází od dříve zmíněného Hugona Fabricia.¹³⁴ Zřetelně se v něm jeví tísnivá nálada v zemi v předvečer války o dědictví rakouské, ale také velká důvěra v přímluvu sv. Prokopa. V litaniích je sv. Prokop mezi jiným oslavován takto:

Jenž jsi s jinými svatými patrony našimi
mdlému vojsku českému v povětrí se ukázal
a za Čechy bojoval,
jenž vidíš Čechy zemdlené, zarmoucené, strápené
a od moci vojanské potlačené,
jenž patříš na záhubu české země,
jenž slyšíš hlas kvílících, k tobě se utíkajících
a za obranu prosících,
náš milý vlastenče,
velikomocný orodovníče.

Jedna antifona v téže knížce pak praví:

Svatý Prokope,
všech Čechů mocný patrone,
potěšiteli v zármutku,
potěš nás v našem smutku,
poznáváme nám hrozící
božskou ruku,
Bůh se hněvá pro hříchy naše,
kroť jeho hněv, by odpustil nám
viny naše.

Sv. Prokop byl vzýván nejen jako ochránce české země, ale i jako záštita proti úkladům ďáblovým, zejména v poslední hodině. V Nezdicích na panství červenopoříčském bylo r. 1756 s povolením arcibiskupské konzistoře zřízeno bratrstvo sv. Prokopa, jehož členové si chtěli stálým uctíváním tohoto světce zajistiti jeho pomoc v hodině smrti. Pro své pobožnosti si dali r. 1756 vytisknouti příručku, jež má název *Svatoprokopská zbrojnice s duchovní zbraní dobře zaopatřená, skrze kteroužto bychom nad pokušením pekelných duchův při smrti zvítěziti a šťastnou poslední hodinku smrti dosáhnouti mohli.*

Jako patron umírajících je sv. Prokop vzýván také v modlitební knize *Oběť před Bohem*, vydané neznámého roku v Berlíně. V knize je zvláštní oddíl nadepsaný *Duchovní stráž*. Pro každou hodinu denní i noční je tu vybrán některý světec, jehož je třeba prosit, aby u nás držel stráž v hodině smrti. Od šesté do sedmé hodiny ranní má takovou stráž držet sv. Prokop: »Ó sv. Prokope, velký patrone český, kterys velké protivenství od ďáblů za živobytí svého vystáti musel, já se tobě docela odevzdávám a prosím, kdyby má poslední hodina měla mezi 6. a 7. hodinou ve dne přijít, abys u mě stráž držel a satanáše zahnal, bych nepad v pokušení, ale šťastně skončil a mou vůli s vůlí božskou sjednotil; skrze zásluhu Pána našeho Ježíše Krista. Amen.«

Konečně budiž podotknuto, že staroměstští benediktini u Sv. Mikuláše zavedli r. 1766 nověnu k sv. Prokopu a dali k tomu účelu vytisknouti příručku v jazyku českém a latinském.¹³⁵ Podobných příruček vzniklo ještě několik.¹³⁶

V knihách, jimiž jsme se právě zabývali, je také dosti písní o sv. Prokopu. To platí zvláště o *Vroucné pobožnosti* a o Fabriciově *Požehnané památce*. V tomto spise čteme například zajímavou báseň o bojích sv. Prokopa s ďábly:

S ďábly velkou nesnáž míval,
s trejbýřem je často bival,
z těl posedlych je vyháněl,
z Sázavy jinám odháněl,
podivně je ponižoval,
na řemeně uvazoval,
jiné k pluhu zapřahoval,
tvrdé skály s nimi voral,
tisíc jich potom zažehnal,
na Lobek poušť všeckni zahnal.
Poděkuj mu, česká země,
že tě sprostil té zlé plemě,
žádej, ať tě dále chrání
a před nepřáteli brání.

Po Lomnickém je časově první barokní písní svatoprokopskou píseň Adama Michny z Otradovic Zpívejte poustevníčkovi na poušti, ptáčkove, otištěná v jeho *Svatoroční muzice* z r. 1661.¹³⁷ Michnova píseň v osmi osmiveršových strofách projevuje znalost starších vzorů svatoprokopské poezie a proti Lomnickému, jehož převyšuje i tím, že je kratší a k zpěvu mnohem vhodnější, vyznívá lyricky:

Zpívejte poustevníčkovi
na poušti, ptáčkove,

zazpívejte sousedovi,
 vy lesní žáčkove,
 navštěvujte ho v jeskyni,
 lanky, též zvířátka jiný,
 ustupte d'áblöve,
 pekelní hadove.
 Všickni řeholní řádove,
 Prokopa uctěte,
 kláštery, Boží chrámöve,
 k cti jeho zazněte,
 chvály jeho vypravujte,
 na tisickrát opakujte,
 vesele začněte,
 vstanouc, než usnete.

Epickými motivy jeho života jsou protkány další strofy o Prokopově noviciátu v Břevnově, o jeho odchodu na poušť, o vypuzení d'áblů z jeskyně nad Sázavou, o jejich oráčských pracích a vymý-
 tání z těl posedlých. V páté strofě oceňuje Michna lásku českého lidu k velikému poustevníkovi:

Velmi často navštěvován
 od lidu českého,
 od něho jsouc zamilován:
 rostla chvála jeho.
 Shromáždil si tovaryše,
 následovali tím spíše
 šlépějí svatého,
 muže velikého.

Prokop se setkává s lovicím vévodou a hasí jeho žízeň vodou, již »v víno jest obrátil.« V 7. strofě máme vzácnou připomínku staré české pověsti, kterak sám opat Prokop vymáhal svou kanonizací na vzpírajícím se papeži:

Když se s tím světem rozžehnal,
 odplatu hojnou vzal,
 bratřím jeho Bůh požehnal:
 napomenutí dal
 Prokop biskupu římskému,
 by jeho k počtu svatému
 bez meškání připsal,
 neb prv na odpor stál.

Hodně podobná písni Michnově je píseň, kterou r. 1683 uveřejnil jezuita Matěj Václav Šteyer v *Kancionale českém* (s. 708) a po něm Jan Josef Božan r. 1719 v *Slavičku rájském* (s. 658) a Antonín Konáš r. 1727 v *Cytaře Nového zákona* (s. 480). I názvem jest jí podobná: Zpívejte poustevníkovi na poušti, ptáčkové, Božímu služebníčkovi ustupte, ďáblové. V *Kancionálku* vydaném u Karla Františka Rosenmüllera po r. 1709 se ponejprv objevuje píseň Svatý Prokope, zástupce české země (s. 305-306). Je složena na ná-
 pěv písně svatováclavské, již připomíná i celým svým rázem a obsahem:

Tys přítel Boha věčného,
 ctitel a milovník jeho,
 upros nám pokoj,
 zažeň válku, boj,
 svatý Prokope,
 Kyrye, eleyson.

Zažeň hlad, morovou ránu
 od tvých pobožných krajanův,
 ať tvá čest, sláva
 vždy se rozmáhá,
 svatý Prokope,
 Kyrye, eleyson.

V Božanově *Slavičku rájském* z r. 1719 se ponejprv vyskytuje důvěryplná píseň »Svatý Prokope milý, ochraňujž nás« (s. 658) a mimo to krátká píseň tohoto znění:

Chvalmež Boha Stvořitele,
Syna jeho Spasitele,
též také Ducha milého
skrže Prokopa svatého,

že jej ráčil oslaviti,
svou svatosti obdařiti.
Upros nám, Prokope svatý,
ať se tam můžem dostati,

kdež ty se věčně raduješ,
za nás k Bohu oroduješ,
oroduj, Prokope svatý,
dej se s tebou radovati. Amen.

Do r. 1720 vzrostl počet písní o sv. Prokopu tolik, že sázavský benediktin Pavel Ildefons Votava mohl sestavit zvláštní svatoprokopský zpěvník, jemuž dal název *Slaviček svatoprokopský neb Pěkné, nábožné, jak v nově složené, tak od jinud s pilností sbledané, dobře napravené a spořádané písně o svatém Prokopu, kláštera sázavského prvním opatu a českém patronu*. Je tam celkem čtrnáct písní. Knížka však asi nebyla vytištěna a zachovala se pouze v rukopise Národní knihovny ČR XVII E 49 (srov. Knih. 16 600).

Na počest sázavského světce byly skládány také latinské básně. Jedna z nich, S. Procopii abbatis sanctitas, je dílem akademické mládeže pražské a jest otištěna v díle *Laurea gloriae ex virtutibus divorum tutelarium regni Bohemiae a gratiis facultatis oratoriae contexta* z r. 1652 (fol. G1r–G2v). Podobného rázu je skladba jezuity Karla Kolčavy D. Procopius abbas, inferorum domitor, otištěná v *Elogia sanctorum et sanctarum* z r. 1722 (s. 378–380). Do této

souvislosti náleží i hravá skladba neznámého autora *Programma Procopius, anagramma Piocorpus*, složená z různých »čtetmóvrátků« jména Procopius, v nichž si, jak víme, liboval i kazatel Marian Jelínek.¹³⁸

Nepřehledný je počet památek, jimiž oslavilo sv. Prokopa barokní umění výtvarné. V skulptuře má časově první místo reliéf sv. Prokopa na bývalých druhých hlavních dveřích kostela svatovítského z let 1620–1630 od Kašpara Bechtelera. Mimo zdařile provedené kartuše a ornamenty rostlinné spatřujeme na nich postavy čtyř velkých učitelů církevních, dole postavy čtyř sv. patronů českých, pod každým z nich pak v drobných rozměrech výjev ze života dotyčného světce. Sv. Prokop je znázorněn s mitrou na hlavě a s berlou v ruce; menší řezba pod ním představuje světce, jak orá s ďábelským spřežením. Roku 1641 dal olomoucký biskup arcivévoda Leopold postavit na hrob sv. Jana Nepomuckého tzv. jeruzalémský svícen, ozdobený sedmi drobnými poprsími českých světců; některá z nich se již ztratila, ale poprsí sv. Prokopa je dosud na svém místě.¹³⁹

Tvůrci vzorových svatoprokopských soch jsou Jan a Ferdinand Maxmilián Brokofové. Jan Brokof († 1718) je podle zachovaných kvitancí a smluv autorem sochy sv. Prokopa v nice mariánského sloupu na náměstí v Broumově. Tento umělec je také tvůrcem dvou soch sv. Prokopa v Polici nad Metují.

Geniálně pojato a výborně provedeno je sousoší sv. Vincence Ferrerského a sv. Prokopa na Karlově mostě, jehož autorem je Janův syn Ferdinand Maxmilián Brokof. Svatý Prokop je znázorněn, jak berlou a křížem potírá ďábla; na vysokém podstavci pod sochou je reliéf, představující sv. Prokopa, jak oře pluhem, do něhož je zapřažen satan. Podle předloh obou Brokofů byly zhotovovány četné jiné sochy sázavského světce v Praze (např. u vchodu do kostela sv. Mikuláše na Starém Městě, v kostele sv. Kateřiny, v průčelí bývalého kostela sv. Prokopa na Malé Straně) i na venkově.¹⁴⁰

Velmi často se shledáváme s postavou sv. Prokopa na morových sloupech (Pardubice, Velvary, Malostranské náměstí v Praze, Rousnice, Jindřichův Hradec, Stříbro, Poděbrady, Hronov, Čáslav, Žiželice nad Cidlinou atd.). Pro zajímavost budiž uvedena mohutná socha v kostele běhařovském na Chodsku, o níž vypráví pověst, že ji tam odnesli sázavští benediktini, když prchali ze svého kláštera v době husitské,¹⁴¹ a socha sv. Prokopa v Měranu.¹⁴²

Autorství mnohých soch sv. Prokopa není zjištěno. Víme však bezpečně, že kromě rodiny Brokofovy uctili sv. Prokopa svými výtvary i všichni ostatní významnější i méně významní domácí umělci, jako K. J. Hiernle (pískovcová socha na hřbitově v Břevnově a socha umístěná na balustrádě u opatského kostela sv. Vojtěcha v Broumově – světec je tu bezvousý, s mitrou na hlavě, v pozdvižené pravici drží berlu, v levici kříž a na řetězc má přivázaného ďábla, jehož potírá nohou.), Ignác Platzer (socha v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Plzni), žáci Matyáša Brauna (děkanství v Benešově), Jakub Eberle, Karel J. Weitzmann, Šebastián Kristián Steyrer z Jindřichova Hradce (kostel v Jarošově nad Nežárkou), Jan Oldřich Mayer a Ferdinand Geiger (vytvořili podle návrhu dvorního architekta G. B. Alliprandiho a sochaře Quitainera malostranský morový sloup), Jakub Teplý, Antonín Falk a František Zallinger (morový sloup ve Velvarech), Kryštof Knopf, Kristián Gebehler aj.

Roku 1738 byl zhotoven nynější náhrobek sv. Prokopa v kostele Všech svatých na hradě Pražském. Velká postava sv. Prokopa v pontifikáliích stojí na oblacích, v pravici drží kříž, levé koleno je poněkud skloněno v pokleku, kolem se vznášejí andělé; v střední horizontální rovině jsou čtyři alegorické ženské postavy, představující světcovy ctnosti, po stranách jsou umístěny reliéfy s výjevy ze života sv. Prokopa. Autorem náhrobku je asi F. I. Weiss.

Barokní malíři znázorňují sv. Prokopa zpravidla v plném opatském lesku – v pluviálu, s mitrou na hlavě, s pektorálem na prsou a s opatskými rukavicemi; v levé ruce berlu, v pravé řetězcem

spoutaného ďábla. Tak je sv. Prokop vymalován na milostném obraze sázavském z r. 1638, umístěném na postranním oltáři bývalého klášterního kostela na Sázavě (tzv. vera effigies). Často drží sv. Prokop také kříž. V katedrále svatovítské je obraz Matyášc Mayera z r. 1631, představující Ferdinanda II. s rodinou, krucifixem a českými světcí, mezi nimiž je také sv. Prokop.

V opatském kostele břevnovském v nástavci oltáře poustevníka Vintíře je nádherný obraz sv. Prokopa od Petra Brandla; jiný obraz téhož mistra je chován v Doksanech. Neznámý malíř z konce 17. století namaloval obraz pro hlavní oltář kostela sv. Prokopa v Strakonících. Jezuitský malíř Ignác Raab vymaloval sv. Prokopa s celým cyklem českých patronů pro kostel sv. Klimenta v Praze, Jan Jiří Schummer obrazy pro čtyři oltáře kostelíka sv. Prokopa u Zlíchova, v kostele Všech svatých na Hradčanech je cyklus dvanácti obrazů ze života sv. Prokopa, který na objednávku kapitulního děkana Bohumíra Aloise Kinnera z Löwenturnu vymaloval v letech 1668–1669 Kristián Dittmann.

Z dalších malířů svatoprokopských oltářních obrazů musí být uvedeni Francesco Domenico Berlieri (děkanský kostel v Berouně), Jakub Antonín Pink (Všehrady), Jan Filip Leubner (Svémyslice, Zásada u Semil, kostel sv. Gotharda v Poděbradech), Ignác Russ z Trutnova (Žiželice nad Cidlinou), Václav Majer ze Soběslavě (Jarošov nad Nežárkou), František Vavřinec Korompai (katedrála v Brně), Jan Breyer (Pohoř v Pruském Slezsku) a dva anonymní autoři, od nichž pocházejí obraz na Vyšehradě (z konce 18. stol.) a na Žižkově (z r. 1705). Mezi lety 1739 a 1740 namaloval Jan Petr Molitor obraz sv. Prokopa do refektáře kláštera v Břevnově. Kromě toho máme větší počet freskových maleb sv. Prokopa, jejichž tvůrci jsou Jan Jakub Steinfels (Břevnov), Giovanni Vincentini (Břevnov), Jan Václav Spitzer (Vejprnice u Plzně), Antonín František Maulpertsch (Filozofický sál na Strahově) aj. S obrazem sv. Prokopa se často setkáme i v ilustracích barokních knih. Rytce Daniel Dvořák např. pořídil 37 rytin do *Žiskry slávy svatoprokopské* z r. 1699. Pozoruhodná je rytina neznámého autora z poloviny

18. století s třemi modlitbami k sv. Prokopu, mezi nimiž je i tzv. svatoprokopský zdrávas. Ze známých rytců se zúčastnili oslavy sv. Prokopa J. A. van Westerhout, J. Hiller, A. Birkhardt, B. B. Götz, J. J. Balzer st., A. J. Mansfeld aj. Lístky s milostným obrázkem svatoprokopským, vyrytým právě jmenovanými rytci nebo jinými autory vydávaly do počátku 19. století pražské tiskárny a prodejny náboženských obrázků, jako zejména dědicové Petra Bohmanna, J. F. Marouschek, V. Hoffmann, V. Rattay a jiní.

Konečně je sv. Prokop často vyobrazen na zvonech, pečetích, medailích a různých předmětech vnitřního kostelního zařízení, jež ovšem není možno podrobně vypočítávat.

5. Úpadek kultu sv. Prokopa v době osvícenské

RACIONALISTICKÉ OSVÍCENSTVÍ, které s různými výstřelky barokní zbožnosti neblaze postihlo i leckterý zdravý projev náboženského života, velmi citelně poškodilo i úctu svatoprokopskou.

Mluvím-li o neblahých důsledcích osvícenství, nemám přirozeně na mysli vědeckou kritiku, která odstranila i ze života sv. Prokopa mnohou legendární příkrasu. Po Bonaventurovi Pitrovi OSB, který se v spise *Thesaurus absconditus*, věnovaném sv. Vintíři, kriticky zabýval i osobou sv. Prokopa,¹⁴³ se obzvláště na tomto poli vyznamenali Gelasius Dobner a Josef Dobrovský. První z nich ve své revizi kroniky Hájkovy shromáždil též některé původní prameny k životu sv. Prokopa a bedlivě je zkoumal. Vyslovil mezi jiným pochybnosti o Prokopově kanonikátu vyšehradském, o jeho pobytu v Břevnově i o jeho setkání s knížetem Oldřichem.¹⁴⁴ Ve stopách Dobnerových kráčel Dobrovský, který připravoval kritické vydání svatoprokopských legend. Dobrovský, jak známo, nevěřil, že slovanská bohoslužba pronikla do Čech již za sv. Metoděje, pochyboval i o historické existenci starších českých světců a teprve ve sv. Prokopovi spatřoval první historický zjev

z počátků českého křesťanství a prvního průkopníka slovanské bohoslužby v Čechách. Lze to vysvětlit tím, že tenkrát nebyly ještě známy četné starší památky slovanské bohoslužby českého původu, jejichž nálezy začínají teprve r. 1827. Dobrovský se k osobě sv. Prokopa vracel opět a opět, ale své dílo o něm nedokončil.¹⁴⁵

Úroveň pozdějších prací věnovaných sv. Prokopu je mnohem slabší. Rytíř Karel Josef Bienenberg se ve své práci *Sazawa oder St. Prokop* (Brno, 1796) spíše zabýval historií sázavského kláštera než jeho zakladatelem. Německý spisovatel Josefa Schiffnera o českých zemských patronech je pozoruhodný tím, že věrně podle legendy referuje o zásahu sv. Prokopa proti německému opatovi.¹⁴⁶ Ostatní práce jsou vesměs bezvýznamné kompilace a zmínky zaslouží snad jen útlá brožura lokalisty ve Stodůlkách Josefa Zimmermanna *Životopis svatého Prokopa, dědice českého*, vytištěná v Praze r. 1845. O smýšlení autora svědčí tento citát (s. 15): »Čechové jej [sv. Prokopa] jakožto dědice rozmilé vlasti, obrance, vlastence, spisovatele slovanského a svatého přítele na nebesích před trůnem Božím v největší poctivosti máme: Onť bratr náš, onť vlastenec,/ jemu neuvadlý věnec.« K brožuře je připojeno vyobrazení jeskyně a kostela sv. Prokopa u Zlíchova.

K oslavě sv. Prokopa přispěl i farář žijící v Praze Václav Krolmus spiskem *O slavnosti národní sv. Prokopa v Čechách*, přetištěným z autorových *Staročeských pověstí, zpěvů, her, obyčejů, slavností a nápěvů* I (Praha, 1845).

Nebezpečným nepřítelem svatoprokopského kultu bylo vídeňské osvícenství, jež nemělo porozumění ani pro mnišský ideál, ani pro práva českého jazyka, a ohrožovalo tedy náboženskou i národní stránku svatoprokopské úcty. Neblahou předzvěstí horších věcí bylo přenesení náhrobku sv. Prokopa 12. listopadu 1768 ze středu kostela Věch svatých pod boční kruchtou. Kostel Věch svatých sloužil od r. 1755 jako ústavní kostel sousedního tereziánského ústavu šlechticů. Světcův náhrobek překážel vznešeným dámám ve výhledu k oltáři, a proto musel být odstraněn.

Dne 3. listopadu 1785 byl zrušen sázavský klášter.¹⁴⁷ Třebas pro neblahé dílo rušení klášterů byly stanoveny určité zásady, není žádným tajemstvím, že v českých zemích při rušení klášterů měla do značné míry vliv vídeňská politika germanizační. Tu ovšem výlučně český klášter sázavský a zároveň vzácný památník staré české slávy se nemohl nadíti žádné milosti u císařových rádců a pomocníků. Kostel i klášter byly dokonale vyrabovány. Farář Jan Chmela, který působil na Sázavě v letech 1793–1812, byl rád, že se mu podařilo získati nazpět aspoň částčku ostatků sv. Prokopa.¹⁴⁸ Také pouti na Sázavu ustaly a později byly obnoveny jen v míře mnohem menší.

Čeští vlastenci dobře chápali, jaké nebezpečí národu hrozí, a hleděli s důvěrou k národním světcům, že Čechy neopustí. Milčický rychtář František Vavák vyjádřil své city těmito slovy:¹⁴⁹ »Nynější svět tak divně jaksi na náš jazyk český se obořil, že ho netoliko čísti, ale ním ani mluvití nechce a snaží se jej dokonce potříti. Nevím ale, jestli v tom a s tím kopí sv. Václava, veslo sv. Vojtěcha, kříž sv. Prokopa, korunu Karla IV. a jazyk sv. Jana Nepomuckého přemůže. Já jen toto přidám: Budiž, Čechu, Čechem,/ tak přijdeš s prospěchem,/ kde jest Václav, Prokop, Ivan,/ Jan, Arnošt s Vojtěchem. Vím [...] dobře a těším se, že jazyk náš český nezahyne, aniž kdo ho přemoci bude moci.«

Zbývající projevy svatoprokopské úcty z doby osvícenské lze snadno přehlédnouti.

Homiletika je zastoupena pouze kázáním, které na den sv. Prokopa r. 1828 pronesl ve Všehrdech Jan Jindřich Marek (rukopis Národního muzea V D 25).

Jako skladatel písní k sv. Prokopu se uplatnil František Vavák, jehož Srdečný hlas na čest sv. Prokopa je dosud otiskován.¹⁵⁰ Na Strahově se zachoval rukopis *Nových písní duchovních katolických* z r. 1807 (DD III 38). Je tam také píseň O všech svatých patronech českých a v ní tato prosba k sv. Prokopu (s. 199):

Ty, kteréhož Bůh mocný, dobrotivý

jest obdařil i zázraky a divy,
 prosíž za nás, Prokope, náš krajane
 svatý! Ať zlé v naší vlasti přestane
 a Pán své milosti
 dá, s jížto hojností
 dojdou světla čistého
 ti, kteříž bloudějí,
 že zas se vrátějí
 do ovčince pravého.

Roku 1836 vyšla v Praze *Píseň s dějepisným důvodem k oslavě sv. Prokopa* od Emanuela Hrbka. Konečně budtež uvedeny dvě písně anonymní *Nová píseň k svatému Prokopu, ze života jeho vytažená*, vydaná nákladem Josefy Bergové v Litomyšli, a *Píseň nová ke cti a chvále svatému Prokopu, všem věrným milovníkům a ctitelům svatého Prokopa na světlo vydaná v Praze* [neznámého roku] u Labounských dědiců.

Z krásné literatury nelze uvést žádný příspěvek, neboť zlomek povídky Karla Hynka Máchy Klášter sázavský¹⁵¹ se našeho tématu netýká.

Také výtvarné umění se téměř úplně odmlčelo. Z přelomu 18. a 19. století lze uvést jen několik rytin a kreseb.¹⁵² Na starou tradici navazují teprve představitelé nazarénizmu Josef Führich (oltářní obraz v Středoklukách a kopie obrazu z kostela sv. Petra v Římě) a Josef Vojtěch Hellich (obrazy v Chotouni, v Lubenci, v Světlé, v Poličce, oltář v Týnském kostele v Praze a obraz sv. patronů českých ve Vyšším Brodě). Od sochaře Emanuela Maxe pochází socha sv. Prokopa v Blovicích u Plzně.

6. Úcta sv. Prokopa od poloviny století 19. do doby přítomné

PROTI HUBENÝM PROJEVŮM SVATOPROKOPSKÉ ÚCTY doby osvícenské znamená období od poloviny 19. století do přítomnosti značný vzestup. Zvláště nápadné to je v oblasti umění výtvarného. Podobně jako v době barokní umělci přímo závodí v projevech úcty sázavskému světcí.

V čele tvorby sochařské stojí velký mistr dláta Josef Václav Myslbek, který postavil prostou, ale úchvatnou sochu sv. Prokopa v mnišském rouchu a s knihou v ruce na levý přední roh jezdecké sochy sv. Václava na Václavském náměstí. Od Bernarda Seelinga pochází socha sv. Prokopa na Prašné bráně. Čeněk Vosmík vytesal sochu sv. Prokopa pro průčelí karlínského kostela sv. Cyrila a Metoda a pro kostely v Staré Boleslavi a ve Vraném. V novější době vytvořili sochy sv. Prokopa Jan Kastner (oltář českých světců na Vyšehradě), Jindřich Čapek (průčelí kostela sv. Barbory v Kutné Hoře), Damián Pešan (sochy českých patronů v kostele Nejsv. Srdce Páně na Vinohradech), Štěpán Zálešák (kostel sv. Ludmily na Vinohradech), Josef V. Pekárek (reliéf na Žižkově), František Hegescl ml. (průčelí kostela smíchovského) aj.

Mnohem bohatší je tvorba malířská. Po Josefu Mánesovi a Mikoláši Alšovi není snad význačnějšího malíře, od něhož bychom neměli obraz sv. Prokopa ať již na oltářích, nebo na kostelních stěnách, nebo v knihách. Musíme se spokojiti výčtem jejich jmen: Emanuel Dítě (nápis na dolu ve Vítkovicích), Karel Špillar (hornická kaple v Moravské Ostravě), František Čermák (kaple Navštívení P. Marie u Rokycan), František Sequens (návrh na ozdobu relikviáře u Sv. Víta), Vilém Kandler (kostel sv. Gotharda v Českém Brodě), Josef Mathauser (obraz sv. patronů českých), Viktor Foerster, Josef Kessler (oltář v Čestlicích u Říčan), Emanuel Rom (kostel v Nadslavi), Vojtěch Schaller (kostel v Mutějovicích), Petr Maixner (kostel v Sobčicích), J. Václav Mysliveček (kostel v Slaném), Karel Javůrek (kostel v Sejčíně), Antonín Friebl

(kostel v Dolních Nezdicích), Jan Heřman (kostely na Vyšehradě, v Dobřichovicích, v Knovízi), Václav Ignác Markovský (Sány u Poděbrad), soběslavský farář Bedřich Kamarýt (kostel v rodném Velešíně), František Šafařovič (kostel v Radešovicích), Adolf Liebscher (ilustroval Vrchlického *Legendu o sv. Prokopu*), František Šnajberk (ilustroval knížku Žofie Podlipské *Oldřich, Božena a sv. Prokop*. Praha, 1905), Karel Ladislav Klusáček (cyklus osmi obrazů na Žižkově), Josef Mandl (kostel sv. Václava na plzeňském hřbitově), V. H. Brunner (titulní list Strážova překladu *Života svatého Prokopa*), Věnceslav Černý (ilustrace v Jiráskových *Starých pověstech českých*), A. J. Alex (*Legenda o sv. Prokopu*, cyklus 30 leptů k básni Jaroslava Vrchlického – Praha, 1935), Cyril Bouda, František Ketzek (obraz v cyklu *Naši svatí a blahoslavení* z r. 1944), Michael Florian, Břetislav Štorm a Antonín Machourek. Freskovou metodou zpodobili sv. Prokopa Josef Güntermann (v Emauzích), Josef Scheiwl (kostel sv. Štěpána v Praze), Soběslav Pinkas (freska v kapli mezi Sázavou a Piskočely) a František Urban (freska Čeští patronové v královské kapli Vlašského dvora v Kutné Hoře), v linorytu Arnošt Hrabal a Hana Hruběšová, na skle Jindřich Pazderra, Adolf Liebscher a Zdeněk Juna.

Z hudebních skladatelů, kteří věnovali svá díla sv. Prokopu, jest jmenovati Josefa Boh. Foerstra, o němž bude ještě zmínka, Karla Doušu (mše ke cti sv. Prokopa), Ladislava Vycpálka (oratorium podle Vrchlického *Legendy o sv. Prokopu*), F. Suchého (*Havéři: cyklus tří mužských sborů ze zápisů v kutnohorských knihách horních ze XVI. století*. Praha, 1944), O. A. Tichého, J. C. Sychru a Vojtěcha Říhovského.¹⁵³

O lepší poznání života sv. Prokopa a jeho doby se zasloužila česká věda, ať již vydáváním nebo překládáním svatoprokopských legend (F. M. Bartoš, B. Bretholz, J. Emler, J. Fejfalík, V. Hanka, J. Hrabák, V. Chaloupecký, Z. Kalista, M. Klement, A. Patera, B. Ryba, A. Stríž, J. Vilíkovský), ať již příspěvky k lepšímu poznání

dějin slovanské bohoslužby v českých zemích nebo řešením otázek příbuzných (kromě celkových prací o českých dějinách z pera F. Palackého, W. W. Tomka, V. Novotného, Ad. Bachmanna a B. Bretholze pojednání F. M. Bartoše, J. Cibulky, F. Dvorníka, J. Fejfalika, V. Flajšhanse, F. Grause, A. Havlíka, R. Holinky, V. Chaloupeckého, R. Jakobsona, K. Jelínka, Z. Kalisty, O. Králíka, K. Krofty, J. Ludvíkovského, F. V. Mareše, V. Novotného, F. Pastrnka, J. Pekaře, H. Richtra, B. Ryby, V. Ryneše, J. Stanislava, R. Urbánka, J. Vašici, R. Večerky, J. Vilíkovského, V. Vondráka a M. Weingarta). Katolická teologie česká se přihlásila k sv. Prokopu jednak spisem Františka Krásla *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*,¹⁵⁴ jednak tím, že pod ochranu sv. Prokopa postavila spolek pro vydávání českých bohovědných knih. »Dědictví sv. Prokopa«, jak se tento spolek nazýval, dělalo svému patronu opravdu čest; od r. 1860, kdy bylo založeno, vydalo celou knihovnu dobré a namnoze nadprůměrné teologické literatury a ve své práci pokračovalo až do 20. století.

Pozoruhodným a radostným dokladem úcty a důvěry k sv. Prokopu v novější době je skutečnost, že se ochraně sv. Prokopa svěřovali čeští vystěhovalci do zámoří. Ve Spojených státech amerických bylo postaveno několik kostelů titulu sv. Prokopa. Z nich nejznámější je opatský chrám sv. Prokopa v Chicagu (z r. 1888) a benediktinské opatství sv. Prokopa s kolejí v Lisle u Chicaga. Jiné kostely sv. Prokopa stojí v Clevelandě (z r. 1871), v Kimballe v státě Dakota a v Ole, rovněž v státě Dakota.

Jako v době dřívější snažilo se opět mnoho spisovatelů přiblížit sv. Prokopa českému lidu líčením jeho života. Z těchto životopisů nás zaujme *Život sv. Prokopa, opata sázavského a patrona národu českého*, vydaný r. 1859 v Praze Václavem Štulcem. Později vyšlo ještě několik zpracování tohoto tématu.¹⁵⁵ S postavou sv. Prokopa se setkáme i v novějších sbírkách lidových pověstí¹⁵⁶ a v literatuře pro mládež.¹⁵⁷

Je samozřejmé, že značnou pozornost věnovala sv. Prokopu li-

teratura homiletická. Jenom její suchý výčet by zabral několik stránek. Stačí si říci, že snad žádný z českých kazatelů, pokud své práce uveřejnil tiskem, neopomenul sv. Prokopa.¹⁵⁸

V projevech svatoprokopské úcty v novější době můžeme pozorovat určité vlny, jejichž vrcholy představují léta 1870, 1904 a 1953, příp. 1954. Roku 1870 bylo vzpomínáno devítistých Prokopových narozenin, r. 1904 sedmistého výročí jeho kanonizace, r. 1953 slavena devítisetletá památka jeho smrti a r. 1954 uplynulo 750 let od jeho papežské kanonizace. O oslavu prvního jubilea se zvláště přičinil svými brožurami kněz Vojtěch Polanec-ký.¹⁵⁹ Duší oslav druhého výročí byl biskup Antonín Podlaha. Širší veřejnost objasnil význam světcův obsáhlým článkem v *Českých Květech*, vydaným též jako zvláštní otisk pod názvem *Slavnostní list k sedmistému výročí svatořečení sv. Prokopa* v Praze r. 1904. První sázavský opat je českým kněžím vzorem jednak jako světec, který sebe posvěcoval a jiné k svatosti vedl, jednak jako pravý vlastenec, který lásku k vlasti projevil věrným plněním životního hesla »modli se a pracuj«. Četné články v denním tisku a v jiných publikacích svědčí, že památka sv. Prokopa byla živá i po znovuzískání samostatnosti r. 1918. Z drobných těch článků je třeba vyzvednouti pokus Antonína Šorma o znovuoživení svatoprokopského patronátu hornického¹⁶⁰ a úsilí Karla Schulze znovu přiblížit sv. Prokopa českým rolníkům.¹⁶¹ Blížící se nejnovější jubilea dala podnět k brožuře Marie Štechové¹⁶² a k četným pojednáním Jana Kakše.¹⁶³ Největší zásluhy o důstojnou oslavu zmíněných jubilejí si získal horlivý sázavský farář P. Metod Klement OSB nádhernou obnovou sázavské svatyně a všestrannou a usilovnou snahou o rozšíření svatoprokopského kultu.¹⁶⁴ Klementův spis *Jsem ražen z českého kovu* a jiná jeho kniha o sv. Prokopu, určená mládeži, zůstaly v rukopise. Také kolegiátní kapitula u Všech svatých uctila sv. Prokopa důstojnou úpravou kostela, v němž světec odpočívá.

Velmi potěšující je pohled na novodobou svatoprokopskou poezii, jejímž přehledem své líčení uzavírám.

Zcela zvláštní místo tu zaujímá obsáhlé básnické dílo Jarosla-

va Vrchlického *Legenda o sv. Prokopu* z r. 1877.¹⁶⁵ Když byl Vrchlický v kněžském semináři (1872), chodil s jinými kolegy akolytovat k Sv. Vítu na Hradčany. Jednou místo k Sv. Vítu šli do kostela Všech svatých a tu básník ponejprv spatřil zapomenutý a opomíjený náhrobek sv. Prokopa. Vroucně se tam pomodlil a patrně již tehdy pojal záměr přičiníti se o znovuvzkříšení opuštěného národního památníku. O pět let později tento záměr dokonalým způsobem splnil. Představa mužného a nebojácného mnicha, vítězně bojujícího s démony a s Němci, byla Vrchlickému velmi sympatická. Třebas se mu nepodařilo vystihnout prostý a hospodárný styl staročeské veršované legendy svatoprokopské, jež mu byla vzorem, její historický patos pochopil a vystihl dokonale. Svou básnickou intuicí vystihl zejména spojitost Prokopovu s odkazem cyrilometodějským:

Prokope, tys hřivnu svoji
zakopal, nuž nyní vzmuž se,
vykopej ji, využítuj,
z tmy teď k světlu prokopej se,
k práci povstaň z nečinnosti.
Zachraň jazyk svému lidu,
řečí svou ať svého boha
vyznává, vstaň, po šlépějích
jdi, jež ukázal ti Cyril.

Historické poslání světcovo vyjadřuje prostými a lapidárními slovy:

Strážce jsem té země české,
jejíž jazyk rváti chcete
lidu z úst a poněmčit jej.

Jak je svatoprokopské téma stále životné, ukazuje pěkně závěr básně:

Prokope! Víš líp než básník,
 jemuž péro padá z ruky
 pohnutím, ba mnohem lépe,
 že bys poznovu měl vstáti [...]
 Rozpomeň se, nedej zhynout
 nám všem i budoucím Čechům,
 dokud budou pamětlivi
 dědictví svých velkých otcův.

Svou básnickou skladbou ukázal Vrchlický jasně, jak přes všechny svůj kosmopolitizmus byl celou bytostí spjat s osudem svého národa a jazyka.

V záři díla Vrchlického blednou všechny jiné soudobé básně svatoprokopské, jako třeba krátká báseň Václava Štulce, obsažená v jeho *Životě sv. Prokopa* z r. 1859 (s. 62–63), nebo veršování Beneše M. Kuldy v jeho *Legendách* II (Praha, 1894, s. 8–9).

Z pozdější doby je dobře známá báseň Xavera Dvořáka Kníže a poustevník, líčící setkání světcovo s knížetem Oldřichem a založení slovanského kláštera na Sázavě:

K spáse všemu lidu
 český hlas tu zníval
 a lid po slovansku
 rád tu Boha ctíval.
 Leží v troskách klášter,
 zarůstá jej tráva,
 jen to srdce naše
 dosud vzpomínává.

Méně známá je báseň téhož autora Apoteóza, složená k jubilejním oslavám r. 1904.¹⁶⁶ Tehdy vzpomněl sv. Prokopa krátkou prosbou také Ital Blasius Verghetti v své sbírce *Bohemica*¹⁶⁷ a Karel V. Rais napsal tklivou báseň Stesk na Sázavě.¹⁶⁸

V předvečer první světové války navštívila západní Evropu

česká spisovatelka Růžena Jesenská. V Remeši si prohlédla proslulý evangeliář a v zamyšlení nad ním napsala báseň Vidění.¹⁶⁹ Zalétla v duchu do sázavského kláštera, když tam se svými mnichy pěl chvály Boží sv. Prokop, a vložila světci do úst slavnostní přísahu, že v nastávajícím boji svůj národ neopustí:

Krev na oltář vlasti své vlijem
pro svobodu, volnost všech nás!

Roku 1932, kdy Sázava slavila devět století trvání, vzpomněl tohoto výročí Josef Pospíšil pěknou písní k sv. Prokopu.¹⁷⁰ Líčí se v ní život v sázavském klášteře a působení sv. Prokopa, jež není ani dnes skončeno:

Nás k modlitbě a práci ved',
z nichž květy blaha raší,
a jako v Sázavě, i teď
chraň v nebi zemi naši.
A když nás ďábel k hříchu zve,
svou lží nám smysly mámí,
jej zažeň, svatý Prokope,
a zůstávej vždy s námi!

Nejlepším doporučením této písně je, že hudební doprovod k ní napsal Josef B. Foerster.

Posledním básníkem, který dal svou hřivnu do služeb svatoprokopského kultu před r. 1968, je Jan Zahradníček. Roku 1940 vydal sbírku *Koroubve*, v níž jedna obsáhlá báseň oslavuje zakladatele Sázavy, »oráče hroudy i hrudi«, »patrona katastrů, ale i zeleně vnitřní«. Je to krásný projev statečnosti básníka, který tváří v tvář hroznému nepříteli, hubicímu svatoprokopskou zemi, dovedl projevit naději, že tato země zase vzplane »v svobodném slunci dnů ryšavě plápolajících«, že díky přímlově sv. Prokopa poroba skončí.¹⁷¹

Noha, jež dupala, prach je a prach je i nepřízeň vládců,
 ale tvé dědictví ze středu země jak zřídlo
 do čtyř stran z rozvalin opatství tvého dál tryská,
 do čtyř stran horoucně klokotá navzdory záští,
 do čtyř stran cestu si hledá k všem prahům a srdcím,
 ty záruko tvrdá, jež za slovy trváš, ty velká
 pomoci naše, jež berlu svou držíš — —

K svatoprokopskému tématu vrátil se týž básník nádhernou Písní k svatému Prokopu r. 1949. Znovu se zamyslel nad významem sv. Prokopa a vyjádřil, co tento světec pro nás znamená a jaké naděje v něho skládáme, takovým způsobem, že jeho báseň lze označiti za nejkrásnější, jaká kdy byla o sv. Prokopu napsána:¹⁷²

Postrachu zpupných v dobách všech,
 s jakou to slávou
 zdvíháš se mocný v srdci Čech
 tam nad Sázavou,
 svých krajanů vždy věrná stráž,
 veliká pomoc, mluvčí náš
 v tom sporu odvěkém
 o víru, řeč a zem.

Poustevník v lesních tišinách,
 jenž hořel Kristem,
 naháněls peklu hrozný strach
 v dychtění čistém
 křesťanství pevně zasadit
 do srdce země jako štít
 proti všem nástrahám
 jak světlo proti tmám.

By přešlo zlo a vládl Bůh,

svázal jsi d'ábla
a zapřáhl jej v těžký pluh,
moc jeho slábla,
a rostlo světlo, celá zem
vzkvétala Božím odkazem,
zorána pluhem tvým
s tím divným spřežením.

Neb jen když nitra neplodná,
ó Hospodáři,
zkypří se v pole úrodná,
setbě se daří.
Proto jsi oráč srdcí byl
a slovo spásy do nich sil,
že dodnes tady zrá
pro Krista setba tvá.

Udeř svou berlou vetřelce,
jenž odkudkoli
na statky víry sáhnout chce,
zahoj, co bolí.
Záštitu čistých, dej, by zlo
zkroceno tebou sloužilo
v náš prospěch bezděký
tady i na věky.

Drž silně, hrozný opate,
navzdory smrti
dědictví kdysi přijaté,
jež nerozdrtí
zlý čas a vládců nepřízeň,
nepřestane se vlnit žeň
a stoupat v modrojas
vděčnosti naší hlas.

Poznámky k I. kapitole

- 1 BOSL, K. Probleme der Missionierung des böhmisch-mährischen Herrschaftsraumes. In HELLMANN, M. (red.) *Cyrillo-Methodiana: zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863–1963*. Slavistische Forschungen 6. Köln; Graz, 1964, s. 5, 31–35.
- 2 »Hludovicus XIII ex ducibus Boemanorum cum hominibus suis christianam religionem desiderantes suscepit et in octavis theophaniae baptizari iussit.« (KURZE, F., a PERTZ, G. H. [ed.] *Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalium*. MGH. Hannovera, 1891, kap. 35, s. 384).
- 3 PEKAŘ, J. Svatý Václav. In *Svatováclavský sborník* I. Praha, 1934, s. 18.
- 4 KROFTA, K. *Naše staré legendy a začátky našeho duchovního života*. Praha, 1947, s. 16. Zvrat k pohanství byl v začátcích křesťanství takřka všude pravidelným zjevem, počínajíc říší římskou (Julián Odpadlík).
- 5 FIALA, Z. *Přemyslovské Čechy*. Praha, 1965, s. 66.
- 6 CIBULKA, J. Václavova rotunda sv. Víta. In *Svatováclavský sborník* I. Praha, 1934, s. 234.
- 7 CHALOUPECKÝ, V. *Prameny X. století legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svaté Ludmile*. *Svatováclavský sborník* II/2. Praha, 1939, s. 412.
- 8 CIBULKA, J. *Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě*. Praha, 1958, s. 290–291.
- 9 ISAČENKO, A. V. *Začiatky vzdelanosti vo Velkomoravskej ríši*. Tlurčianský Sv. Martin, 1948, s. 14.
- 10 *Život Konstantinův*, kap. 14. Cituji podle překladu J. VAŠICI (*Literární památky epochy velkomoravské*. Praha, 1966, s. 203).
- 11 CIBULKA, J. Der Zeitpunkt der Ankunft der Brüder Konstantin-Cyrillus und Methodius in Mähren. *Byzantinoslavica*, 1965, roč. 26, s. 318–364.
- 12 MNICH CHRABR, *O písmenech*, ed. VAŠICA, *Literární památky*, s. 14.
- 13 Tamtéž, s. 18.
- 14 *Život Konstantinův*, kap. 14., ed. VAŠICA, *Literární památky*, s. 203.
- 15 ČYŽEVSKYJ, D. K otázce o původu slovanského písma. In KURZ, J., MURKO, M., a VAŠICA, J. (red.) *Slovanské studie: sbírka statí věnovaných prelátu univ. prof. dr. Jožesu Vajsovi k uctění jeho životního díla*. Praha, 1948, s. 52–57. Další literaturu uvádí VAŠICA, *Literární památky*, s. 11–13. K ní připoj: LETTEMBAUER, W. Bemerkungen zur Entstehung der Glagolica. In HELLMANN, R. (red.) *Cyrillo-Methodiana*, s. 401–410; KIPARSKY, V. Tschernochvosstoffs Theorie über den Ursprung des glagolitischen Alphabets. In HELLMANN, *Cyrillo-Methodiana*, s. 393–400. Podle Černochvostova vytvořil Konstantin hlaholskou abecedu z tří nejvýznamnějších křesťanských symbolů: Kristova kříže, kruhu (= Boží všemohoucnost, nekonečnost a dokonalost) a trojúhelníku (= Nejsv. Trojice). Černochvostov má pravdu v tom, že hlaholice je písmo vynalezené.
- 16 K dalšímu viz VAŠICA, J. Bible v české kulturní tradici. *Biblica*, příloha časopisu *Logos*, 1949, roč. 4, s. 1–3. Viz též J. VAJSOVU edici DOBROVSKÉHO spisu *Cyril a Metod, apoštolové slovanští*. Spisy a projevy J. Dobrovského XII. Praha, 1948,

- s. 143–157. VAŠICA, *Literární památky*, s. 20–32; MAREŠ, F. V. Drevneslavjanskij literaturnyj jazyk v Velikomoravskom gosudarstve. *Voprosy jazykoznanija*, 1961. roč. 10, č. 2, s. 12–23.
- 17 WEINGART, M. *Československý typ cirkevné slovančiny*. Bratislava, 1949, s. 19–25.
- 18 WEINGART, M. *Rukověť jazyka staroslověnského* I. Praha, 1937, s. 26–28.
- 19 Tamtéž, s. 26.
- 20 VAŠICA, Bible v české kulturní tradici, s. 2.
- 21 *Život Konstantinův*, kap. 14., ed. VAŠICA, *Literární památky*, s. 203.
- 22 VAŠICA, *Literární památky*, s. 103.
- 23 JAKOBSON, R. *Moudrost starých Čechů*. New York, 1943, s. 14–18 (cit. s. 17). Z českých badatelů se zabýval *Proglasem* VAŠICA, J. Básnická skladba sv. Konstantina-Cyryla. *Akord*, 1942–43, roč. 10, s. 215–222; *Literární památky*, s. 26–28.
- 24 VAŠICA, *Literární památky*, s. 104.
- 25 VAŠICA, J. Metodějův překlad nomokánonu. *Slavia*, 1955, roč. 24, s. 9–41; *Literární památky*, s. 63–70.
- 26 VAŠICA, J. Origine cyrillo-méthodienne du plus ancien code slave dit «Zakon sudnyj ljudem». *Byzantinoslavica*, 1951, roč. 12, s. 154–174; Jazyková povaha Zakona sudného ljudem. *Slavia*, 1958, roč. 27, s. 521–537; K otázce původu Zakona sudného ljudem. *Slavia*, 1961, roč. 30, s. 1–19; *Literární památky*, s. 73–80, 149–169.
- 27 V několika případech nahrazuje přísný trest *Eklogy* pokáním zv. epitimie, tj. několikaletým postem.
- 28 VAŠICA, *Literární památky*, s. 170–173.
- 29 VAŠICA, *Literární památky*, s. 33–53.
- 30 DVORNÍK, F. *National Churches and the Church Universal*. London, 1944.
- 31 Hadriánův list Gloria in altissimis jest otištěn v CDB I, č. 12, s. 7–9, bulla Industriae tuae tamtéž, č. 24, s. 19–21.
- 32 Proti užívání byzantského ritu na Západě nemohlo být námitek, protože ritus tehdy nebyl vůbec právním pojmem: »Im ersten christlichen Jahrtausend war Ritus ein sakraler Zeremonialbegriff [...] Nach dem Ausbruch des grossen Schismas (1054) verfielen wohl die Wechselbeziehungen rasch, zunächst aber wurde deshalb der Begriff des Ritus noch nicht davon berührt. Die Griechen in Süditalien und in Rom behielten ihren Ritus [...] Rechtlich wurde das Problem des Ritus eigentlich erst mit dem Kreuz-zügen bedeutsam.« PLÖCHL, W. M. *Geschichte des Kirchenrechts* II. Wien, 1955, s. 59–60. – O liturgii sv. Petra VAŠICA, J. Slovanská liturgie nově osvětlená Kijevskými listy. *Slovo a slovesnost*, 1940, roč. 6, s. 65–77; Slovanská liturgie sv. Petra. *Byzantinoslavica*, 1939–1946, roč. 8, s. 1–54; Slavische Petrusliturgie. Anfänge der slavischen Musik. *Symposia* I, Bratislava 1966, s. 23–34. Tam ostatní literatura.
- 33 *Život Konstantinův*, kap. 16, ed. VAŠICA, *Literární památky*, s. 205.
- 34 WEINGART, M. První česko-církevněslovanská legenda o svatém Václavu. In *Svatováclavský sborník* I. Praha, 1934, s. 1031.
- 35 JAKOBSON, *Moudrost starých Čechů*, s. 41–42.
- 36 CHALOUPECKÝ, V. Prameny X. století, s. 402–403.
- 37 WEIDHAAS H. Methodius und die Mährer. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1937, roč. 2, s. 183–200; k tomu viz referát M. V[olfa], v ČČH, 1937, roč. 43, s. 614–615.

- 38 WEINGART, *Československý typ církevní slovančiny*; VAŠICA, J. *Slovanská bohoslužba v českých zemích*. Praha, 1940; VEČERKA, R. *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*. Praha, 1963; Velkomoravská literatura v přemyslovských Čechách. *Slavia*, 1963, roč. 32, s. 398-416; KRÁLÍK, O. Josef Dobrovský a bádání o počátcích českých dějin. In KRANDŽALOV, D. (red.) *Poceta Zdeňku Nejedlému*. Olomouc, 1959, s. 73-140. Četné další práce téhož autora jsou uvedeny v jeho spise *Slavoníkovské interludium: k česko-polským kulturním vztahům kolem roku 1000*. Ostrava, 1966.
- 39 CHALOUPECKÝ, *Prameny X. století* (zvl. kapitola Slovanická bohoslužba v Čechách: její politický, kulturní i historický význam, s. 401-455); Slovanická bohoslužba v Čechách. *Věstník české akademie věd a umění*, 1950, roč. 59, s. 65-80.
- 40 BARTOŠ, F. M. O Dobrovského pojetí osudů slovanické bohoslužby v Čechách. *Historický sborník*, 1953, roč. 1, s. 7-26.
- 41 GRAUS, F. Slovanická liturgie a písemnictví v přemyslovských Čechách 10. století. *ČsČH*, 1966, roč. 14, s. 473-495; FIALA, Z. Hlavní problémy politických a kulturních dějin českých v 9. a 10. století podle dnešních znalostí. *ČsČH*, 1966, roč. 14, s. 54-65.
- 42 K vzniku pochybností, existuje li nějaké kritérium, podle něhož by bylo možno určit dobu vzniku staroslovanských literárních památek, přispěli nepochybně slavisté sami svou nejednotností v datování těchto památek. Méně závažná je námitka druhá, protože by bylo třeba opravdu velké víry, abychom přijali názor, že tak četné církevněslovanské památky s nespornými bohemizmy vznikly mimo hranice českých zemí.
- 43 HRABÁK, J. První čtvrttisíciletí našeho literárního života. In KRÁLÍK, *Slavoníkovské interludium*, s. 7-35, zvl. s. 23-28.
- 44 Četnou starší literaturu shrnuje STENDER-PETERSEN, A. Die kyrillo-methodianische Tradition bei den Polen. In HELLMAN, *Cyrillo-Methodiana*, s. 440-469.
- 45 VAŠICA, J. Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 1960, roč. 29, s. 31-48.
- 46 CHALOUPECKÝ, Slovanická bohoslužba v Čechách, s. 72-73.
- 47 HÓMAN, B. *Geschichte des ungarischen Mittelalters* I. Berlin, 1940, s. 254-255; URBÁNEK, R. *Legenda t. 20. Kristiána ve vývoji předbusitských legend ludmilských i václavských a její autor* II/1. Praha, 1948, s. 112, pozn. 363.
- 48 Uherský stát byl tehdy jazykově smíšený. Viz MACŮREK, J. *Dějiny Maďarů a uherského státu*. Praha, 1934, s. 37, 58-62.
- 49 Podrobně o tom vykládá DVORNÍK, F. *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*. Paris, 1926, s. 196nn.; *Les Légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*. Praha, 1933, s. 267nn.
- 50 VEČERKA, Velkomoravská literatura v přemyslovských Čechách, s. 409-410; srov. též MAREŠ, F. V. Grečeskij jazyk v slavjanskich kulturních centrech Čechii XI veka. *Byzantinoslavica*, 1963, roč. 24, s. 247-250.
- 51 VEČERKA, Velkomoravská literatura v přemyslovských Čechách, s. 410.
- 52 PASTRNEK, F. *Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Metboda s rozбором a otiskem hlavních pramenů*. Praha, 1902, s. 144.

- 53 BIRNBAUMOVÁ, A. Kostely sv. Klimenta v Čechách a na Moravě. Zvl. otisk z *Apoštolátu sv. Cyrila a Metoda*, 1948, roč. 35.
- 54 FLALA, *Přemyslovske Čechy*, s. 66.
- 55 GRAUS, Slovenská liturgie, s. 484, 486.
- 56 První čtvrttisíciletí našeho literárního života, s. 27–28.
- 57 KOSMAS I 32 (*MGH SS*, nova series II. Berolini, 1923, s. 43–44) = *CDB* I, č. 371.
- 58 »Secta« nemusí vždy znamenati »sekte«, nýbrž také »směrnice, dráha, zásady, způsob jednání a myšlení« (NOVOTNÝ, F. *Latinsko-český slovník*. Praha, 1948).
- 59 *Kánon ke cti sv. Václava* vydal VAJS, J. (red.) *Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile*. Praha, 1929, s. 137–145. Skladateli tohoto díla bylo známo officium k sv. Demetriovi, které přinesli do Čech Metodějovi žáci (VAŠICA, J. Původní staroslověnský liturgický kánon o sv. Dimitrijovi Soluňském. *Slavia*, 1966, roč. 35, s. 513–529). *Kyjevské listy* vydal JAGIĆ, V. *Glagolitica*. Wien, 1890. *Kyjevské listy* třeba chápat jako doplněk k slovenské liturgii sv. Petra, ve které kánon byl římský, přeložený z řečtiny, ale rámec byl byzantský. Nebyl to tedy běžný obřad římský, který byl v Čechách tehdy užíván, proto formulace »podle slovenského jazyka« může dobře vystihovat výjimečnost tohoto liturgického útvaru. Srovnej VAŠICA, Slovenská liturgie sv. Petra, s. 1–54. Viz též POKORNÝ, L. Liturgie pje slovensky. In BARTŮNEK, V. (red.) *Soluňští bratři*. 2. vyd. Praha, 1963, s. 158–191; GAMBER, K. Die Kiewer Blätter in sakramentargeschichtlicher Sicht. In HELLMAN, *Cyrillo-Methodiana*, s. 362–371; VAŠICA, *Literární památky*, s. 41–47, 109–111.
- 60 *Hilarii Litomericensis, s. ecclesiae Pragensis decani Disputatio cum Ioanne Rokyczana coram Georgio, rege Bohemiae, per quinque dies habita anno [M]CCCCLXV*. Ed. B. W. STRAHL (?). Praga, 1775, s. 4.
- 61 PEKAŘ, J. *Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians*. Prag, 1906, s. 90.
- 62 PEKAŘ, J. Nejstarší kronika česká. *ČČH*, 1903, roč. 9, s. 151–152.
- 63 J. Ludvíkovský přesvědčivě ukázal, že rytmičké klauzule – tj. zakončení větých celků – Kristiánovy legendy jednoznačně ukazují do doby, do níž ji klade prolog legendy, tj. do 10. století. O legendě Kristiánově psal J. LUDVÍKOVSKÝ v recenzi díla Urbánkova (viz výše pozn. 47) v *Naši vědě*, 1948–1949, roč. 26, s. 209–239; 1950, roč. 27, s. 158–173, 197–216 i v jiných pracích, např. *Crescente fide*, Gumpold a Kristián. *SPFFBU D* 1, 1955, s. 48–66; Václavská legenda XIII. století »Ut annuncietur«, její poměr k legendě »Oriente« a otázka autorství. *LF*, 1955, roč. 78, s. 196 až 209; Nově zjištěný rukopis legendy »Crescente fide« a jeho význam pro datování Kristiána. *LF*, 1958, roč. 81, s. 56–68; The Great-Moravian tradition in the 10cent. Bohemia and Christian's Legend. In MACŮREK, J., aj. (red.) *Magna Moravia: sborník k 1100. výročí příchodu byzantské mise na Moravu*. Praha, 1965, s. 525 až 566.
- 64 KRÁLÍK, *Slavoníkovské interludium*, s. 136.
- 65 F. GRAUS (Slovenská liturgie, s. 482) např. píše, že »magdeburského žáka, přítele Oty III. a mnicha v Itálii, který zasvětil jim nově založený klášter sv. Benediktu, Bonifáci a Alexiovi, si lze jen velmi těžko představit jako příznivce slovenské bohoslužby«.

- 66 KRÁLÍK, O. *Slavníkovské interludium*, s. 134.
- 67 Tamtéž, s. 142; srov. též MAREŠ, F. V. Skazanije o slavjanskoj pismennosti (po spisku Puškinogo doma AN SSSR). *Trudy otдела drevnerusskoj literatury*, 1963, roč. 19, s. 169–176 (tam i kritické vydání památky podle nově objeveného rukopisu).
- 68 Srov. SOBOLEVSKIJ, A. J. Materialy i issledovanija v oblasti slavjanskoj filologii i archeologii. *Sbornik Otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk*, 1910, roč. 88, č. 3, s. 38, 46.
- 69 JAKOBSON, R. *Nejstarší české písně duchovní*. Praha, 1929. Novější výklad písně Hospodine, pomiluj ny podává ŠKARKA, A. *Nejstarší česká duchovní lyrika*. Praha, 1949, s. 20–31.
- 70 CHALOUPECKÝ, V., a RYBA, B. (ed.) *Středověké legendy prokopské*. Praha, 1953, s. 247.
- 71 Vyšehradský kostel sv. Klimenta byl podle starého podání postaven již knížetem Bořivojem (Vokounova verze kroniky Neplachovy. *FRB* III, s. 266a). U něho »větší trvalost slovanské bohoslužby je pravděpodobná. A byla-li již za mládí Václavova jistá škola latinská na Budči, proč by nemohla býti její slovanská obdoba na Vyšehradě, již význam dodávalo i místo, jaké Vyšehrad zaujímal ve veřejném životě i v tradici lidové?« táže se R. URBÁNEK (*Legenda t. zv. Kristiána* I/2, s. 297) a uvádí pro to některé doklady.
- 72 CHALOUPECKÝ, *Prameny X. století*, s. 422.
- 73 *Život Metodějův*, kap. 17, ed. VAŠICA, *Literární památky*, s. 241.

Poznámky k II. kapitole

- 1 CHALOUPECKÝ, V., a RYBA, B. (ed.) *Středověké legendy prokopské*. Praha, 1953, s. 7. Dále zkracuji SLP.
- 2 SLP, s. 15–33. Viz též KLEMENT, M. K. Historie legendy o sv. Prokopu. *Duchovní pastýř*, 1953, roč. 3, s. 29–31.
- 3 DOBROVSKÝ, J. *Kritická rozprava o legendě prokopské*. Ed. V. FLAJŠHANS, předmluva F. PASTRNEK, poznámky J. PEKAŘ. Praha, 1929. – NOVOTNÝ, V. *České dějiny I/2*. Praha, 1913, s. 336; CHALOUPECKÝ v SLP; KRÁLÍK, O. O existenci slovanské legendy prokopské. *Slavia*, 1964, roč. 33, s. 443–448; Znovu o existenci slovanské legendy prokopské. *Slavia*, 1966, roč. 35, s. 259–265 – polemika proti K. JELÍNKOVI (Slovanská latinská Sázava. *Slavia*, 1965, roč. 34, s. 123–131).
- 4 SLP, s. 278–283. Kritické vydání tamtéž, s. 121–161, překlad B. RYBY, podle něhož dále cituji, v sborníku V. CHALOUPECKÉHO (red.) *Na úsvitu křesťanství: z naší literární tvorby doby románské v století IX.–XIII*. Praha, 1942, s. 168–183.
- 5 SLP, s. 132–152, odst. 1–19.
- 6 SLP, s. 152–158, odst. 20–26.
- 7 Přesvědčivý důkaz podal RYNEŠ, V. Několik poznámek k počátkům svatoprokopské úcty. *Slavia*, 1967, roč. 36, s. 271–279.
- 8 SLP, s. 158–161, odst. 27–28, Additamentum.
- 9 BRETHOLZ, B. (ed.) *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*. MGH SS, nova series II. Berolinum, 1923, s. 242–251. Nové vydání v SLP, s. 175–180. Český překlad pořídil K. HRDINA (*První pokračovatelé Kosmova*. Praha, 1950, s. 63–95). Podle něho cituji.
- 10 SLP, s. 111–120 (kritické vydání). Viz tamtéž s. 44–60, 278–283. Předtím vydal legendu BARTOŠ, F. M. Dobrovského »Kritische Versuche«. ČNM, 1929, roč. 103, s. 45–51.
- 11 SLP, s. 162–168 (kritické vydání). Viz tamtéž s. 80–82. Mimo J. GEBAUERA (*LF*, 1878, roč. 5, příl., s. 1–5) vydal ji předtím také J. VILIKOVSKÝ (*Proza z doby Karla IV.* 2. vyd. Praha, 1948, s. 62–68).
- 12 SLP, s. 239–266 (kritické vydání). Viz tamtéž s. 93–99, 276–278.
- 13 PATERA, A. (ed.) *Památky staré literatury české, č. VIII. Hradecký rukopis*. Praha, 1881, s. 1–77. – Nejnovější kritické vydání pořídil HRABÁK, J. (ed.) *Dvě legendy z doby Karlovy*. Praha, 1959, s. 15–90. – Viz SLP, s. 100–105, kde jest uvedena všechna starší literatura.
- 14 Cituji podle překladu A. STRÍŽE (*Život svatého Prokopa, zakladatele kláštera sázavského a patrona země české*. Praha, 1923).
- 15 Z kmene κοπ je odvozeno sloveso κόπτειν »tepati«; substant. κόπος »námaha«; προκόπτεσθαι »pokračovat, činit prospěch«; adjekt. προκόπιος »pokrok činící, prospěšný«.
- 16 WEINGART, M. První česko-církevněslovanská legenda o svatém Václavu, In *Svatováclavský sborník I*. Praha, 1934, s. 1029.
- 17 URBÁNEK, R. *Legenda t. z. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmilských i václavských a její autor II*. Praha, 1948, pozn. 363 ke kn. II, s. 112.

- 18 Podle výkladu V. FLAJŠHANSE (*Náš jazyk mateřský*. Praha, 1924, s. 63) řecké jméno Prokop je případem adideace, že nám zní úplně česky a že mu také česky rozumíme: »prokop(ati)«.
- 19 Viz PODLAHA, A. *Posvátná místa království českého* I. Praha, 1907, s. 49–52. – O chotouňském kostele pěkný článek v *Neděli*, 1940, roč. 15, č. 27.
- 20 BECKOVSKÝ, J. *Poselkyně starých příběhů českých* II/1. Ed. A. REZEK. Praha, 1879, s. 357.
- 21 Viz níže pozn. 42 a 43.
- 22 Viz výše kap. první. F. ROBENEK (Sv. Prokop a tradice velkomoravská. *Hlídky*, 1928, roč. 45, s. 397–399), v snaze zachránit aspoň jméno Vyšehrad, pomýšlel na Vyšehrad v Uhrách. Viz též KAKŠ, J. Svatý Prokop a Vyšehrad. *Pax*, 1937, roč. 12, s. 97–99.
- 23 DOBROVSKÝ, *Kritická rozprava o legendě prokopské*, pozn. na s. 17. Je pozoruhodné, že kolegiátní kostel vyšehradský se v zakládací listině Vratislavově jmenuje »kostelem sv. Petra a Pavla a sv. Klimenta« (CDB I, č. 387, s. 373). Tato listina jest ovšem v své nynější podobě podvržená, ale podle úsudku vydavatelova měl její autor nějaké pravé listiny v rukou. Nám postačí vědět, že kolegiátní kostel sv. Petra a Pavla měl též titul sv. Klimenta; patrně jej zdědil po svém předchůdci, jehož pokračováním byl i v jiných směrech.
- 24 »Hic quippe [...] domum uxoremque [...] abnegans« (SLP, s. 132); »Qui accersito bone qualitatis nepote Vito et filio pie indolis Emmeramo« (SLP, s. 142).
- 25 FRB II, s. 261.
- 26 Také latinský rukopis č. 230 Metropolitní knihovny v Olomouci má slovo »uxoremque« vyradýrované a v kap. 11 vynechává slova »filio suo«. Viz SLP, s. 53, pozn. 107.
- 27 ŠOLLE, M. Stará Kouřim ve světle archeologického výzkumu 1948–1955. In *Umění věků: věnováno k sedmdesátým narozeninám profesora Dra Josefa Cibulky*. Praha, 1956, s. 207.
- 28 SLP, s. 85.
- 29 Viz HOLINKA, R. K činnosti sv. Vojtěcha v Uhrách. *Akord*, 1941–1942, roč. 9, s. 186.
- 30 EMLER, J. (ed.) *Decem registra censuum Bohemica compilata aetate bellum Hussiticum praecedente*. Praga, 1881, s. 152, 175, 178, 179, 215, (238).
- 31 HOLINKA, R. *Svatý Vojtěch*. Brno, 1947, s. 75. – O řeckých kláštorech v Římě v století 9. jedná DVORNÍK, F. *Les Légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*. Praha, 1933, s. 284–295.
- 32 HOLINKA, *Svatý Vojtěch*, s. 87–88.
- 33 VACEK, F. *Sociální dějiny české doby starší*. Praha, 1905, s. 459–460.
- 34 Viz níže pozn. 42 a 43.
- 35 CDB I, 1146–1148.
- 36 Tvzení V. CHALOUPECKÉHO, že nejen horní, nýbrž i střední tok Sázavy ležely v pralese (*Na úsvitu křesťanství*, s. 284), není zcela přesné, neboť na levém břehu Sázavy naproti klášteru (tedy již na středním toku řeky) je bohatými nálezy do svědčeno sídliště Bílý kámen, kde lidé žili již v mladší době kamenné a kde v 10. století byla celá kolonie osídlenců. Viz ŽEBERA, K. Střední Posázaví v pravěku.

- Otisk z *Časopisu turistů*, 1940, roč. 8; *Archeologický výzkum Posázaví*. Praha, 1939 (otisk z *Památek archeologických. Skupina pravěká*, 1936–1938).
- 37 J. C. KEBRLE (Svatý Prokop a čert. *ČKD*, 1933, roč. 74 (99), s. 348–350) podává trojí výklad orby sv. Prokopa s čertem – 1. lingvistický: v staré češtině »čert, črt« = »pluh«; 2. asketický: bojoval proti pokušení; 3. literární: ďábel se mohl sv. Prokopovi zjevit ve viditelné podobě, sv. Prokop jej zkontroloval. K lingvistickému výkladu je však třeba poznamenati, že J. GEBAUER (*Slovník staročeský* II, s. 188) má jen »črtadlo« ve významu »krojídlo, Pflugmesser, nůž«: »črt« je jen »čert«.
- 38 KURKA, J. *Počátky klášterů: sázavského, opatovského, podlažského, svatopolského a sezemského*. Praha, 1913, s. 9 a 11.
- 39 PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách* III. Praha, 1951, s. 83.
- 40 *SLP*, s. 69, pozn. 133.
- 41 O tom, že vlastní stavbu kostela a kláštera zpravidla předcházela prozatímní stavba dřevěná, výmluvně svědčí letopisy žďárské z konce 12. století. *F·RB* II, s. 530, 532.
- 41a MNICH SÁZAVSKÝ, českého překladu K. HRDINY s. 64.
- 42 NOVOTNÝ, V. *České dějiny* I/1. Praha, 1912, s. 717, pozn. 1.
- 43 Podle popisu J. ŠIMÁKA (*Bobemika v Lipsku*. Praha, 1907, s. 10).
- 44 Viz o něm *SLP*, s. 54, pozn. 109.
- 45 BARTOŠ, F. M. *Světcí a kacíři*. Praha, 1949, s. 55.
- 46 NOVOTNÝ, *České dějiny* I/1, s. 716.
- 47 Dalimil v kap. 66 (DANHELKA, J. aj [ed.] *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila* 2. Praha, 1988, s. 167) píše: »Léta ot narozenie syna Božieho/ po tisíci po stu čtvrtého,/ za Oldřicha, kněže zličského,/ točíš knězem nazvaným kúřimského,/ svatý Prokop s světa snide, v němž veliká pomoc Čechóm vznide.« Dalimil tu má zřejmě omyl v letopočtu. Sv. Prokop zemřel r. 1053. Dalimil četl »MLIII« jako »MCIII«. Nicméně jeho zpráva o Oldřichovi, že držel – patrně jako údělné knížectví – Kouřimsko, je jistě pozoruhodná. Knížeti Jaromírovi patřily tedy pouze Čechy, kdežto Morava zůstala v rukou Poláků, a není nepravděpodobné, že mladší Oldřich dostal jako úděl Zlicko, tj. Kouřimsko. Viz *SLP*, s. 85, pozn. 170.
- 48 *SLP*, s. 85, pozn. 171.
- 48a MNICH SÁZAVSKÝ, český překlad K. HRDINY, s. 66–67.
- 49 *SLP*, s. 86.
- 50 KOSMAS III 5 (*Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum*. Ed. B. BRETHOLZ. MGH SS, nova series II. Berolinum, 1923, s. 255).
- 51 Tamtéž.
- 52 *SLP*, s. 89.
- 53 Je-li tento výklad správný, odpadly by všechny učené dohady o »dědicích« z Milobuz, jež uvádí V. CHALOUPECKÝ (*SLP*, s. 89, pozn. 178). ZLÁMAL, B. *Dějiny cyrilometodějské myšlenky v Československu* I. Kyjov, 1965 [strojopis].
- 54 Roku 1321 sázavský opat Matěj s konventem postoupil klášterní dvůr Tatec vyšehradskému proboštu Janovi na čas života, r. 1378 opat Petr prodal 100 grošů úroku, vycházejícího ze vsi Tatec.
- 55 V. NOVOTNÝ (*Studien zur böhmischen Quellenkunde* II. *Der Mönch von Sazawa*.

- Sitzungsberichte der königl. böhmischen Gessellschaft der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl., roč. 1910, seš. 5. Prag, 1911) vyslovil názor, že sv. Prokop jako zakladatel kláštera a jeho příbuzní měli na sázavský klášter vlastnická práva; bohatá fundace knížecí prý přistoupila dodatečně. K. KROFTA (ČČH, 1911, roč. 17, s. 251-252) tento výklad právem odmítl, protože sv. Prokop se před odchodem na poušť zřekl světa i pozemských statků. NOVOTNÝ se sice bránil (tamtéž, s. 361-363), ale Krofta setrval na svém tvrzení. Kroftovi dal za pravdu i VANĚČEK, V. *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě* I. Praha, 1933, s. 108-109.
- 56 *Regula Benedicti. Řebole Benediktova*. Přel. A. FRANECOVÁ, V. ENGELHART, O. KOUPIIL. Praha, 1998 (latinsko-české vydání) - níže uvedené citáty jsou převzaty z tohoto překladu; tam také novější literatura v češtině.
- 57 KURKA, J. *Archidiakonáty Kouřimský, Boleslavský, Hradecký a diecese Litomyšlská: místopis církevní do r. 1421*. Praha, 1914, s. 65-70.
- 58 Tamtéž, s. 70. - ŠIMÁK, J. V. *České dějiny* I/5. Praha, 1938, s. 949-950.
- 59 MNICH SÁZAVSKÝ [KOSMAS], ed. BRETHOLZ, s. 250-251, čes. překl., s. 73.
- 60 KOSMAS II 5, ed. BRETHOLZ, s. 90.
- 61 KOSMAS II 15, ed. BRETHOLZ, s. 106.
- 62 KOSMAS III 5, ed. BRETHOLZ, s. 255.
- 63 MNICH SÁZAVSKÝ [KOSMAS], ed. BRETHOLZ, s. 251.
- 64 CHALOUPECKÝ, V. Slovanští bohoslužba v Čechách. *Věstník české akademie věd a umění*, 1950, roč. 59, s. 78. Chaloupecký však podotýká, že místem překladu by mohly být s větší pravděpodobností benediktinské kláštery v Břevnově nebo u Sv. Jiří. S tímto názorem se shoduje i F. Dvorník, který jmenuje jako další možná střediska slovanského písemnictví benediktinské kláštery Ostrov, Ullis, Rajhrad a Hradiště u Olomouce. Viz DVORNÍK, F. Svatý Prokop, čeští benediktini a pokřesťanění Ruska. In *Se znamením kříže*. Řím, 1967, s. 79-81.
- 65 Jsou prý to *Privilegium církve moravské, Epilog země moravské a Čech*, legenda *Diffundente* a legenda o sv. Prokopu. - URBÁNEK, *Legenda t. zv. Kristiána* I, s. 146-63, a díl II, pozn. 318 ke kn. II.
- 66 KRÁLÍK, O. *Sázavské písemnictví XI. století*. Praha, 1961; *Prameny II. staroslovanské legendy václavské*. *Slavia*, 1962, roč. 31, s. 578-598.
- 67 Dohad, že legenda *Diffundente* byla předlohou spisu Kristiánova, vyvrátil J. VILIKOVSKÝ (referáty v *Naší vědě*, 1941, s. 81-94, a v *Řádu*, 1941, s. 199-205) a J. LUDVÍKOVSKÝ (Rytmičké klauzule Kristiánovy legendy a otázka jejího datování. *LF*, 1951, roč. 74, s. 169-190). Proti názoru O. KRÁLÍKA, že legenda *Beatus Cyrillus* pochází z doby Kosmovy a je totožná se spisem *Privilegium Moraviensis ecclesie* (Nové práce o Moravské legendě. *Slavia*, 1958, roč. 27, s. 475-483; *Privilegium Moraviensis ecclesie*. *Byzantinoslavica*, 1960, roč. 21, s. 219-237; *Sázavské písemnictví XI. století*, s. 62-81), vystoupil J. LUDVÍKOVSKÝ (Legenda *Beatus Cyrilus*. *SPFFBU C* 8, 1961, s. 94-104), podle něhož tato legenda je výtalem z legendy Moravské a vznikla v polovině 14. století.
- 68 V. CHALOUPECKÝ (Slovanští bohoslužba v Čechách, s. 74) se domnívá, že ostatky sv. Borise a Glěba přinesl knížeti Vratislavovi ruský kníže Vladimír Mo-

- nomach a že Vratislav je odevzdal sázavskému klášteru. Viz též DVORNÍK, Svatý Prokop, čeští benediktini a pokřesťanění Ruska, s. 8, kde uvádí jako pravděpodobnou domněnku Čyževského, že ostatky na Sázavu přímo mohl přinést ruský mnich Nestor, autor životopisu těchto světců.
- 69 MAREŠ, F. V. Pražské zlomky a jejich předloha. *Slavia*, 1949, roč. 19, s. 54–61; Pražské zlomky a jejich původ. *Slavia*, 1951, roč. 20, s. 218–232; WEINGART, M. *Československý typ církevní slovančiny*. Bratislava, 1949, s. 68–75 (zde starší literatura).
- 70 LEGER, L. *L'Évangéliste slave de Reims, dit Texte du sacre*. Reims; Prague, 1899. PASTRNEK, F. Evangelium sázavsko-emauzské čili remešské. *ČMM*, 1891, roč. 15, s. 331–340. K dalšímu viz VAŠICA, J. *Slovanská bohoslužba v českých zemích*. Praha, 1940, s. 27–28; Kulturní odkaz sázavského kláštera. In REMEŠOVÁ, V., aj. *Sázava, slovanský klášter sv. Prokopa*. Praha, 1953, s. 10–18; BRONČ, E. Remešské evangelium a pražské Emauzy. In *Se znamením kříže* (sborník), s. 137–140.
- 71 Viz *Slovník jazyka staroslověnského*, Úvod. Praha, 1959, s. LXXI–LXXIII. Dodej: VAŠICA, J. Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 1960, roč. 29, s. 31 až 48; DVORNÍK, Svatý Prokop, čeští benediktini a pokřesťanění Ruska, s. 76–77.
- 72 KOSMAS III 4, ed. BRETHOLZ, s. 163–164.
- 73 Tamtéž.
- 74 Tento názor zastával zejména F. J. LEHNER (Sázavský klášter za doby románské. *Osvěta*, 1895, roč. 25, s. 965–978, 1072–1079). Novější uměleckohistorická škola se k němu staví značně skepticky (BIRNBAUM, V., aj. *Dějepis výtvarného umění v Čechách* I. Praha, 1931, s. 66). K dějinám sázavského umění viz STEFAN, O. *Klášter Sázavský*. Praha, 1940, kde uvedena starší literatura.
- 75 Dne 3. ledna 1097 přišli na Sázavu latinští mniši břevnovští, tedy slovanští mniši museli opustit klášter před tímto datem.
- 76 K dalšímu viz HEILER, J. *Altkirchliche Autonomie und päpstlicher Zentralismus*. München, 1941, s. 1–185.
- 77 Některé listy papeže Jana X. a akta synody splitské z let 925–928 (kánon 10) sice naznačují, že slovanská bohoslužba byla pronásledována v Charvátsku již v století 10., ale jak ukázal J. SREBRNIĆ (Oдношaji pape Ivana X. prema Bizantu i Slavenima na Balkanu. In *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućogodišnjice hrvatskoga Kraljevstva*. Zagreb, 1925, s. 128–164), běží vesměs o falza. Papež Jan X., který byl o balkánských poměrech dobře informován, by nikdy nebyl mohl mluvit o slovanské bohoslužbě takovým způsobem, jak píší listy falešně jemu prisuzované. Za Jana X. bylo zrušeno biskupství ninské, spravující dosud celé území charvátské, a ninský biskup Grgur se stal sufragánem splitské metropole se sídlem v Skradině (Scardona). O slovanské bohoslužbě se asi vůbec nemluvalo, v každém případě však byl ponechán status quo. Slovanský liturgický jazyk si zachoval svou oblast a šířil se. Je pravděpodobné, jak píše Srebrnić dále, že latinské kněžstvo se počalo bouřit proti kněžstvu charvátskému nejen pro užívání slovanského jazyka při bohoslužbě, nýbrž také pro jeho nízké vzdělání. Charvátský král Tomislav a jeho nástupci nebyli to co bulharský Boris a Symeon, kteří chtěli svůj národ v kulturním ohledu postavit na roveň s národem řeckým, a proto všude zřizovali kláštery, ustanovovali biskupy a dávali kněžstvu všechny prostředky potřebné k jeho povolání.

Charvátské slovanské kněžstvo zůstalo na velmi nízké úrovni a dávalo tak podnět obyvatelstvu románských dalmatských měst, že jím pohrdalo. – Obsah studie Srebrnićovy znám z přednášky prof. J. VAŠICI *Charvátský blaholismus a jeho česká folie* [rukopis], kterou mi dal autor laskavě k dispozici.

- 78 JANIN, R. *Les églises orientales et les rites orientaux*. Paris, 1955, s. 127.
- 79 JUGIE, M. *Le schisme byzantin*. Paris, 1940, s. 187–246.
- 80 LEIB, B. *Rome, Kiev et Byzance a la fin du XIe siecle*. Paris, 1924; AMANN, A. M. *Abriss der ostslawischen Kirchengeschichte*. Wien, 1950, s. 22–61; KADLEC, J. *Byzantské křesťanství u slovanských národů*. Praha, 1946, s. 122.
- 81 »Dicebant enim gothicas litteras a quodam Methodio haeretico fuisse repertas, qui multa contra catholicae fidei normam in eadem slavonica lingua mentiendo conscripsit, quam ob rem divino iudicio repentina dicitur morte fuisse condemnatus.« PASTRNEK, F. *Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda s rozbořem a otiskem blavních pramenů*. Praha, 1902, s. 264–273.
- 82 »Littera speciali, quam illius terrae clerici se habere a b. Hieronymo asserunt.« Jako dovedli latinští kněží 11. století informovat papeže o heretickém (gótsko ariánském) původu hlaholice, tak slovanští kněží v 13. století mohli představit jako původce hlaholice sv. Jeronýma.
- 83 JAKOBSON, R. *Moudrost starých Čechů*. New York, 1943, s. 81.
- 84 NOVOTNÝ, *České dějiny* I/2, s. 96–97.
- 85 KOSMAS II 14–17, ed. BRETHOLZ, s. 103–109.
- 85a MNICH SÁZAVSKÝ, českého překladu s. 69.
- 86 CDB I, č. 81, s. 87–89.
- 87 VAŠICA, Kulturní odkaz sázavského kláštera. In REMEŠOVÁ, V., aj. *Sázava, slovanský klášter sv. Prokopa*. Praha, 1953, s. 16.
- 88 KOSMAS III 5, ed. BRETHOLZ, s. 255.
- 89 MNICH SÁZAVSKÝ, ed. BRETHOLZ, s. 251, čes. překl., s. 73–74.

Poznámky k III. kapitole

- 1 JAKOBSON, R. *Moudrost starých Čechů*. New York, 1943, s. 91–100.
- 2 CHALOUPECKÝ, V. *Prameny X. století legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svaté Ludmile*. *Svatováclavský sborník* II/2. Praha, 1939, s. 453.
- 3 Tamtéž, s. 281–302. CHALOUPECKÝ (s. 452) mluví dokonce o tom, že bavorský episkopát usiloval v 11. století památku sv. Ludmily přímo potlačit, a dovolává se slov pražského biskupa Heřmana pronesených k svatojiřské abatysi, když chtěla vložit závoj sv. Ludmily do oltáře nově vystavěného kostela (KOSMAS III 11): »Paní, pomlč o její svatosti; nechej stařenku, ať odpočívá v pokoji.« Když však připomeneme, že abatysce podle dalšího Kosmova vyprávění poukazovala na zázraky, jež se pro Ludmiliny zásluhy denně dějí, biskup pak (na zkoušku svatosti) dal spálit závoj, ale oheň mu neuškodil, dáme za pravdu J. CIBULKOVÍ (Václavova rotunda sv. Víta. In *Svatováclavský sborník* I. Praha, 1934, s. 322–323, pozn. 54), který praví: »Scéna sama má ráz provokované zkoušky svatosti, jakou nalézáme často ve středověkých legendách, jako např. když císař Jindřich II., sám světec, pochybuje o věrnosti své manželky Kunhuty, rovněž svaté, anebo když kněz pochybuje o pravosti eucharistie. Vždycky ukáže zázrak, že pochybnosti byly bezpodstatné. Účelem a smyslem takového legendárního zázračného vypravování není říci, že se skutečně o svatosti nebo pravosti pochybovalo, jako spíše zbožně vymyšlenou pochybností a zázrakem zdůrazniti, že o svatosti a pravosti pochybnosti býti nemohlo. Ostatně takové pochybování odpovídá mentalitě dobové, jak patrně ze scholastické metody, která popíráním (*dubium methodicum*) začíná zkoumání, aby tím jen vynikl klad. V případě vypravovaném Kosmou byl do českých poměrů přenesen jen jeden z běžných motivů středověkých legend, jaký byl např. shledán i v Křišťanovi, kde biskup se zprvu odmítavě choval k žádosti o přenesení sv. Ludmily. Věrohodnosti nedodává Kosmovu svědectví, že sám scénu viděl, neboť pak bychom musili za historickou považovati také událost, že závoj v ohni neshořel.«
- 4 »Hnutí probudilého nacionalizmu XI. století vyrůstá povýtce z krulů církevních, z domácích kněžstva. A je patrně reakcí domácí inteligence proti překotné záplavě cizinců, vnikajících do hojně v té době vznikajících ústavů církevních, klášterů a kapitol, zejména Němců. Česká inteligence, národně již probudilá, hledá ochranu proti vzrůstající se převaze němectví v české církvi u svých národních světců, u sv. Václava, sv. Ludmily, sv. Vojtěcha, sv. Prokopa, a tyto pak činí přímo či nepřímou účastny zápasu o duši a podstatu národní bytosti. Zásluhou tohoto patriotického a národně probuzeného hnutí bylo, že zmínění světci stali se vskutku světci národními a věčnými, nehynoucími ochránci národa.« CHALOUPECKÝ, *Prameny X. století*, s. 300–301.
- 5 JAKOBSON, *Moudrost starých Čechů*, s. 97–98.
- 6 KOSMAS II 23 (*Cosmae Pragensis Cronica Bohemorum*. Ed. B. BRETHOLZ. MGH SS, nova series II. Berolinum, 1923); čes. překl. *Kosmova Kronika česká*. Přel. K. HRDINA. 4. vyd. Praha, 1950, s. 106.
- 7 JAKOBSON, *Moudrost starých Čechů*, s. 99.

- 8 O *Pražských zlomcích* WEINGART, M. *Československý typ cirkevní slovančiny*. Bratislava, 1949, s. 76–83; o *Vídeňských glosách* WEINGART tamtéž, s. 83–87; o obojích TRÁVNÍČEK, F. *Glosy Jagičovy a svatořehořské*. In KURZ, J., MURKO, M., a VAŠICA, J. (red.) *Slovanské studie: sbírka statí věnovaných prelátu univ. prof. dr. Josefu Vajsovi k uctění jeho životního díla*. Praha, 1948, s. 164–168.
- 9 »Ilac tempestate [v době Arnulfově a Svatoplukově] Cyrillus et Methodius inventis Bulgarorum litteris verbum Dei predicaverunt Moravicis.« *FRB* II, s. 386 až 387.
- 10 *SLP*, s. 180; překladu K. HRDINY (*Proní pokračovatelé Kosmovi*. Praha, 1950) s. 69.
- 11 RYNEŠ, V. Několik poznámek k počátkům svatoprokopské úcty. *Slavia*, 1967, roč. 36, s. 276–277.
- 12 Část želivského konventu našla útulek v poměrně blízkém klášteře sázavském, jak je patrné z toho, že po 14 letech (1162) se na Sázavě stal opatem želivský vyhnanec Reginhart.
- 13 Premonstráti se řídí *Řebolí* přičítanou sv. Augustinu.
- 14 *SLP*, s. 148–150, překladu B. RYBY (CHALOUPECKÝ, V. [red.] *Na úsvitu křesťanství: z naší literární tvorby doby románské v století IX.–XIII*. Praha, 1942) s. 178.
- 15 JAKOBSON, *Moudrost starých Čechů*, s. 100.
- 16 O tom podrobně jedná CIBULKA, Václavova rotunda sv. Víta, s. 307–314. R. URBÁNEK (*Legenda t. zv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmilských i václavských a její autor I/2*. Praha, 1948, s. 448) upozornil na zprávu rukopisu C (nynějšiho rukopisu NK ČR XIX C 19, dříve děčínského) *Starých letopisů českých*, pocházejícího ze 16. století a zaznamenávajícího události z let 904–1411, převážně však z 13. a 14. století: »Léta Božieho MIIII kostel sv. Prokopa založen jest a svatý Prokop bydlel prvé tu nad Sazavu na pušti plných XXII [let] a potom po XL letech pozdvihováno jest jeho slavné tělo pro veliké divy, které učinil.« R. Urbánek myslí na jakýsi nižší druh kanonizace, nižší formu kultu světcova, k níž tehdy došlo zdvižením Prokopova těla z hrobu na oltář, ale podle výkladu Cibulkova je zdvihávání z hrobu na oltář již důsledkem zapsání do seznamu svatých. To by znamenalo, že sv. Prokop byl kanonizován již čtyřicátého roku po své smrti, tedy r. 1093. Proti této možnosti, kterou se pokusil obhájit J. KADLEC (K poměrům na Sázavě v 2. pol. XI. století. *Slavia*, 1966, roč. 35, s. 266–268), měl námitky V. RYNEŠ (Několik poznámek k počátkům svatoprokopské úcty, s. 276–277): »Tutěž zprávu jako český text „C“ [*Starých letopisů*] obsahuje podle R. Urbánka i další český rukopis *Starých letopisů českých* „S“. Obě zprávy se – jak Urbánek uvádí – opírají o latinskou předlohu, již použila i latinská kronika tzv. Beneše minority z XV. stol. – „patřící celým svým rázem i obsahovou souvislostí v okruh latinských textů *Starých letopisů českých*“. Zjistil-li Urbánek obsahovou souvislost mezi rukopisem „C“ a kronikou Beneše minority, musí nás zajímat, co tato kronika o Prokopovi uvádí. Světec (nejmenovaný) se podle ní – jak Urbánek píše – rozloučil se světem (tj. odešel do samoty) r. 1009; r. 1032 „incipit coenobium“. Prokop pak „vixit ibidem XXII annis et CL annis jacuit non canonizatus“. Srovnáním obou rukopisů „C“ a „S“ a kroniky Beneše minority zjišťujeme, že se zřejmě v obou citovaných rukopisech chybně uvádí pro Prokopův odchod ze světa, popř. počátek poustevnické

ho života r. 1004 místo Benešem uváděného roku 1009. Rovněž údaj téhož kronikáře, že Prokop ležel na Sázavě „non canonizatus“ po CL (150) let, zní autentičtější než tvrzení rukopisů „C“ a „S“ o pozdvižení slavného Prokopova těla po XL (40) letech (rozuměj po smrti), přihlédneme-li k tvrzení přídatku „Vita minor“, že úsilí o Prokopovu kanonizaci začalo r. 1203 (tedy 150 let po opatově smrti) a cíle došlo o rok později. Nasnadě je výklad, že v daném případě jde o přepsání překladatele, popř. opisovače, který užívaje římských číslic, použil při vyznačení počtu let, po něž se nedostávalo Prokopovi na Sázavě počty světce, číslic XL (40) namísto v originálu patrně použitých a u Beneše správně reprodukováných číslic CL. Chyba pak byla prostě převzata i do druhého z cit. rukopisů Starých letopisů českých.« Mne tyto námitky nepřesvědčují. Protože elevace a translace jsou závěrečným aktem kanonizace, došlo by k nim při Prokopově papežské kanonizaci až r. 1204. Pak by ovšem číslovka CL (150), jak ji uvádí Beneš minorita, tomu neodpovídala, nýbrž by bylo třeba jeden rok přidat: CLI (151), a tu pak nelze mluvit o přepsání písařů rukopisů „C“ a „S“. Dále podle svědectví Tomáše PEŠINY z Čechorodu (*Phosphorus septicornis, stella alias matutina*. Praha, 1673, s. 431; srov. KRÁSL, F. *Sp. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*. Praha, 1895, s. 362; autentika se nezachovala) dostal kostel sv. Víta v Praze již po r. 1142 rameno sv. Prokopa, což předpokládá provedenou kanonizaci, a podle M. KLEMENTA (Úcta svatoprokopská na Moravě. *Duchovní pastýř*, 1953, roč. 3, seš. 5-7, s. 71-76) některé moravské kostely zasvěcené sv. Prokopu pocházejí již z doby před r. 1204. V Strzelni v Polsku byla postavena rotunda sv. Prokopa již v 12. století (ŽAKL, A. *Sztuka sakralna w Polsce: architektura*, Warszawa, 1956, s. 348, obr. č. 15 a 16). Konečně V. Ryněš sám svým přesvědčivým výkladem ukázal, že na Sázavě v 11. století existovala svatoprokopská legenda spolu s »liber miraculorum« a že tedy ke kanonizaci bylo vše připraveno. Proto se domnívám, že nelze zcela zamítat možnost, že sázavský opat Prokop byl kanonizován již r. 1093. Nad slovanským klášteřem sázavským se tehdy stahovaly temné mraky a opat Božetěch chtěl hrozící pohromu odvrátit prohlášením zakladatele kláštera za svatého. Nedlouho potom však byl Božetěch se svými řeholníky ze Sázavy vypuzen, a právě to způsobilo, že Prokopova kanonizace nebyla později brána vážně. Byl by však nasnadě ještě jiný výklad zneužívání oné kanonizace z r. 1093, totiž že ji provedl podvodný biskup Rotpert, jehož pobyt v Čechách je dosvědčen od října 1092 do dubna 1093 (o Rotpertovi a jeho možném vztahu k slovanské bohoslužbě URBÁNEK, *Legenda t. zv. Kristiána*, s. 162).

- 17 Cituji (i v dalším) podle překladu B. RYBY v CHALOUPECKÉHO sborníku *Na úsvitu křesťanství*, s. 169-183.
- 18 Papež Inocenc III. posílá 5. května 1202 zpět do Čech biskupa Daniela, očištěného ode všech obvinění, »cum ven. fratres [...] et dilecti filii C(unradus) de Brenou, B(lasius) de Sazau, S(ilvester) de Cladorub, abbates, eum pariter compurgaverunt.« *CDB II*, č. 31, s. 29.
- 19 Doklady: *SLP*, s. 77, pozn. 151 a 152.
- 20 NOVOTNÝ, V. *České dějiny I/3*. Praha, 1928, s. 263-264; URBÁNEK, *Legenda t. zv. Kristiána I*, s. 428, a díl II, pozn. 178 ke kn. IV.

- 21 SLP, s. 188–190.
- 22 Viz POTTHAST, A. (ed.) *Regesta pontificum Romanorum* I. Berlin, 1874, s. 152–166.
- 23 Tamtéž, s. 187–197.
- 24 Tamtéž, č. 2056, s. 179, kde uvedena různá vydání textu.
- 25 Tamtéž, č. 2051, s. 178.
- 26 Tamtéž, č. 2179 (CDB II, č. 39, s. 35–36); 2186 (CDB II, č. 41, s. 37–38); 2188 (CDB II, č. 43, s. 39–40); 2189 (CDB II, č. 42, s. 38); 2190 (CDB II, č. 46, s. 42–43); 2191 (CDB II, č. 44, s. 40–41), s. 188–190.
- 27 Data o kardinálu Quidonovi má EUBEL, C. *Hierachia catholica medii aevi sive Summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series* I. Monasterium, 1913, s. 3, pozn. 1 a 3, a s. 44. O kanonizaci a jejích okolnostech V. Kouřelka. Kanonizace sv. Prokopa. *Nový život*, 1953, roč. 4, č. 6–8, s. 2–4.
- 28 SLP, s. 76.
- 29 ŠKARKA, A. *Dominikán Domaslav a čeští hymnografové jeho směru: k charakteristice latinského básnictví za posledních Přemyslovců*. Věstník Královské české společnosti nauk. Tř. filos.-hist.-filolog., roč. 1950, č. 6. Praha, 1951, s. 22.
- 30 CHALOUPECKÝ, V. Jan IV. z Dražic, poslední biskup pražský. Otisk z *Časopisu přátel starožitností českých*. Praha, 1908.
- 31 Vydáno v SLP, s. 181–238. K edici poznamenávám, že celé svatoprokopské officium je také v rukopisech NK ČR XII E 15b, fol. 79v–95v; VI G 3a, fol. 114v–131r; XIV G 46, fol. 82–99r. Hymnus Confessor Dei lucidus je také v rukopise NK ČR XXIII F 202, fol. 250rv, a antifona O lumen Bohemie v rukopise NK ČR XIII H 3b, fol. 221v–222r. Hodně liturgických textů svatoprokopských bude ovšem také v sbírkách mimopražských. Sám jsem měl v rukou dva rukopisy svatoprokopského officia z Rajhradu, totiž D/K.I.a.17 (nyní Moravská zemská knihovna v Brně, R 394) z r. 1342, fol. 327v–330r, jichž užil Dreves.
- 32 VILIKOVSKÝ, J. Latinská duchovní lyrika v Čechách. In *Písemnictví českého středověku*. Praha, 1948, s. 57–59.
- 33 NM XIII A 12, vyd. v SLP, s. 194–203.
- 34 SLP, s. 222–233.
- 35 SLP, s. 235–236, 275.
- 36 Capit. A LVII/1, fol. 1r, vyd. v SLP, s. 192.
- 37 Viz JAKUBIČKA, M. Klášter Zahrada sv. Máří řádu kartusiánského na Újezdě v Praze. ČČM, 1911, roč. 85, s. 317–328; 1912, roč. 86, s. 245–257, 312–322, 454–467.
- 38 SLP, s. 233–234.
- 39 Jsou to rukopisy: I D 19, fol. 32v–34v (na text Lk 12,40 »Estote parati, quia quia hora non putatis...«) III C 8, fol. 203rv (na text »Optavi et datus est mihi sensus«); IV A 7, fol. 62r (»Ecce elongavi et mansi in solitudine fugiens« × »ut suis intercessionibus«), fol. 62r–63r (homilie na text »Sint lumbi vestri precincti«); IV C 15, fol. 37r–38r (»Sermo de sancto Procopio. Nemo accendit lucernam« × »lumen fulgoris illuminabit te«); V C 13, fol. 70v–72r (homilie na sváteční evangelium »Nemo accendit lucernam et in abscondito ponit«); V F 12, fol. 84r–85v (»Optavi et datus est mihi sensus, invocavi et venit in me spiritus sapientie« × »et orabat aut legebat aut scribebat aut fratres edificabat verbo et exemplo et in orto labo-

- rabat. Rogemus«); VI D 8, fol. 51v–53v («De sancto Procopio seu quolibet confes-
sore. Beati servi illi, quos cum venerit dominus» × »vitam eternam, ad quam nos
perducat etc.«); VIII A 27 («Nemo accendit lucernam et in abscondito ponit» ×
»et lumen fulgoris illuminabit te«).
- 40 Jsou to rukopisy: A LXXI/4, fol. 176r («De sancto Procopio iustum deduxit Domi-
nus per vias rectas. Sap. Breviter videamus annuente Domino per merita s. Pro-
copii...«); A CXXV, fol. 112r («De sancto Procopio martire. Qualiter se homines
debeant habere in festivitibus sanctorum, precipue hodie in festivitate beati
Procopii patroni nostri, ostendit beatus Bernhardus sic dicens: Tria sunt, que in
festivitibus sanctorum vigilanter considerare debemus: primo auxilium sancti,
exemplum eius, confusionem nostram» × »dicentes Ave Maria«); E LIX, fol. 217rv
(«Qualiter se homines debeant habere in festivitibus sanctorum» × »per evan-
gelium hodiernum«; srov. fol. 96r); E LXVI, fol. 196v–197v (homilie na téma »Si-
milabo eum viro sapienti, qui edificavit domum suam supra petram«); F XLV/1,
fol. 60r (krátký náčrtek); F CXXI, fol. 83v–85v («De sancto Procopio. Dilectus Deo
et hominibus... Si quis mihi ministraverit... Duo nota de sancto isto...»); O XXXIII,
fol. 63v–64v («De s. Procopio. Sol illuminans per omnia respexit. Eccli XLIII [recte
42,16]. In verbo isto beatus Procopius tripliciter commendatur» × »et bohemi
monachi sunt revocati«).
- 41 Rukopis VI E 24 – je to zlomek benediktinské postily sváteční českého původu –
má na fol. 1r–6v svatoprokopské kázání na text »Fugiens mansi in solitudine«,
v podstatě životopis sv. Prokopa, končící jeho kanonizací r. 1204; XIII E 11, fol.
89r (kratičké).
- 42 SLP, s. 271.
- 43 Srov. URBÁNEK, *Legenda t. zv. Kristiána*, s. 196–205.
- 44 SLP, s. 273.
- 45 FRB II, s. 318. Překlad K. HRDINÝ (*Příběhy krále Přemysla Otakara II.* Praha, 1947,
s. 16–17).
- 46 V díle *Sacri pulveres* píše Jiří Crugerius k 4. červenci: »... ab ea porro canonizatione
[1204] coeptus est solemnius coli [s. Procopius] in Bohemia tamquam universalis
regni patronus. Et eiusdem brachium Pragensi tum tantum cathedrali ecclesiae
extraditum est a Benedictinis [de Sazava], ut [...] regnum illo defensionis membro
fortius defenderetur.« Viz však výše pozn. 16.
- 47 RYNEŠ, Několik poznámek k počátkům svatoprokopské úcty, s. 276–277.
- 48 Rukopis NK ČR XX D 9.
- 49 Např. v rukopisech NK ČR VI E 13; VI F 12c; VI G 9; XII D 15; XX C 1a; VI G 11
svátek sv. Prokopa ještě není.
- 50 KLEMENT, M. K. Historie legendy o sv. Prokopu. *Duchovní pastýř*, 1953, roč. 3,
s. 29–31.
- 51 Viz pozn. 10 k II. kap.
- 52 Viz pozn. 11 k II. kap.
- 53 SLP, s. 166.
- 54 VILIKOVSKÝ, J. *Písemnictví českého středověku*. Praha, 1948, s. 154.
- 55 Viz pozn. 12 k II. kap.

- 56 Viz pozn. 13 k II. kap.
- 57 »Nemyslíme tu ani tak její začátek *Slyšte, staří i vy, děti*, jenž se v různých obměnách nachází i v celé řadě jiných básní, jako na fakt, že autor tu opětne přerušuje proud svého vyprávění a obrací se k publiku vyzývaje je k pozornosti nebo napomínaje, aby se řídili příkladem Prokopovým. Zvláště názorný je verš: *Posedte málo mlčiece, uslyšíte divův mnoho více*, tedy zcela jasná představa autora-vypravěče přednášejícího své vyprávění shromážděnému posluchačstvu, jež více méně pozorně sleduje jeho řeč. Další verš: *To uslyšíte, až ještě počtu málo*, dosvědčuje pak, že i tato nepřiliš rozsáhlá legenda – převyšuje sotva 1100 veršů – nebyla recitována z paměti, nýbrž předčítána. Vykládati všechny tyto náznaky, jež tvoří úplně konzistentní celek, jako pouhá klišé, by mnoho nepomohlo, neboť taková klišé se musela přece někdy a nějak vytvořiti, nemohla býti mechanicky přenesena z německé nebo latinské literatury – v daném případě ostatně máme latinskou předlohu, a v ní většinu míst, kde se autor obrací přímo k poslouchajícímu obecnstvu, nenalzáme. Mimoto je v legendě místo, kde se autor obrací k posluchačstvu s prudkým výpadem, vyzývaje „lejhéře a hostáky“, kteří rádi bloudí světem a snaží se na důvěřivých lidech vylákati jejich majetek, aby se obrátili a dali se na pokání. V díle určeném pouze k četbě taková výzva nemá smyslu, neboť by se ne mohla dostat právě k těm, jimž jest adresována. Můžeme tedy pro tuto legendu považovati charakter díla recitativního [...] za zjištěný.« VILIKOVSKÝ, *Písemnictví českého středověku*, s. 17.
- 58 JAKOBSON, R. Glosy k legendě o sv. Prokopu. In HUMLOVÁ, H. (red.) *Živý Vrchlický*, ročenka *Chudým dětem*, roč. 69. Brno, 1937, s. 73–74.
- 59 Verš 24–26.
- 60 HAVLÍK, A. Shody veršové legendy o sv. Prokopu s kronikou Dalimilovou. In WEINGART, M. (red.) *Slovanský sborník věnovaný jeho Magnificenci prof. F. Pastrnkovi, rektoru University Karlovy, k sedmdesátým narozeninám 1853–1923*. Praha, 1923, s. 251–259.
- 61 kap. 25, DAÑHELKA, J., aj. (ed.) *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila* 1. Praha, 1988, s. 308.
- 62 kap. 66, DAÑHELKA, J., aj. (ed.) *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila* 2. Praha, 1988, s. 167. Paralelní text německý uvádí z důvodů snadno pochopitelných zcela jiný důvod vypuzení německého opata ze Sázavy – nepořádný způsob jeho života.
- 63 HELMLING, L., a HORCICKA, A. *Das vollständige registrum Slavorum*. Die Urkunden des königlichen Stiftes Emaus in Prag. Prag, 1904, s. 8–12, č. 2. – Tehdy bylo obecně rozšířeno mínění, že sv. Jeroným sestavil hlaholské písmo a pořídil slovanský biblický překlad.
- 64 VAŠICA, *Slovanská boboslužba v českých zemích*, s. 26–31.
- 65 Vydání J. HRABÁKA, s. 64.
- 66 V partiích uměleckohistorických, pokud neodkazují na jinou literaturu, se opírám o spis V. REMEŠOVÉ *Svatý Prokop ve výtvarném umění*. Praha, 1953.
- 67 BIRNBAUM, V., aj. *Dějepis výtvarného umění v Čechách* I. Praha, 1931, s. 49.
- 68 LEHNER, F. J. *Dějiny umění národa českého* I. Praha, 1903, s. 182–187.

- 69 KAKŠ, J. Příspěvky k ikonografii svatoprokopské VI. Sv. Pokop v nejstarším českém cisiojanu. *Pax*, 1932, roč. 7, s. 264–265.
- 70 KALISTA, Z. *Národní motiv úcty svatoprokopské a svatoprokopská legenda z roku 1618*. Olomouc, 1935, s. 26.
- 71 KRÁSL, *Svatý Prokop*, s. 250.
- 72 HUS, Jan. *Sermones de sanctis*. Ed. V. FLAJŠHANS. Spisy 7–8. Praha, 1907. Tam na s. 96–97 je kázání de s. Procopio (vel quolibet confessore) na téma »Beatus ille servus, quem cum venerit dominus eius, invenerit sic facientem« (Mt 24, Lk 12), na s. 98–102 pak je homilie na 12. kap. sv. Lukáše (»Sint lumbi vestri precincti«). Tuto homilii přeložil M. SVOBODA a vydal ji V. FLAJŠHANS (*Mistra Jana Husi Sebrané spisy*, svazek V, řada II, Spisy české, díl II, s. 351–354).
- 73 NK ČR III II 1, fol. 22r–25r: »De sancto Gallo, Egidio, Procopio confessoribus«, fol. 238r–238v: »In festo s. Procopii. Sint lumbi vestri precincti« × »extingwuntur lucerne et lampades vestre«.
- 74 NK ČR X G 7, fol. 220v–222v. Viz PROKEŠ, J. M. *Prokop z Plzně*. Praha, 1927, s. 156 a 240.
- 75 ŠIMEK, F. *Učení M. Jana Rokycany*. Praha, 1938, s. 75.
- 76 NEJEDLÝ, Z. *Dějiny busitského zpěvu za válek busitských*. Praha, 1913, s. 418.
- 77 NK ČR IX A 1, fol. 222r: »In die Procopii. Sint lumbi vestri precincti et lucerne ardentes in manibus vestris« × »qua homines non putamus«.
- 78 ŠIMEK, *Učení M. Jana Rokycany*, s. 78–79.
- 79 NK ČR X G 11, fol. 89v–92v (»Hodie loquitur ecclesia sancta de uno confessore« × »pro quo secum habitat in eterna gloria«); NM XIV E 9, fol. 107r–111v (»Procopii. Festa sanctorum ideo instituta sunt, ut laudemus Deum ex eorum doctrina et profectu« × »det Deus, ut teneatis etc.«); Capit. F LIX, fol. 20r–23r (»In festo s. Procopii. Sermones Dei monent nos notabiliter, ut ad tria diligenter et sollicite nos preparemus: Primo ad faciendum Dei voluntatem [...], secundo ad resistendum tentacionibus [...], tertio ad mortem [...]«), fol. 347r–349v (»In die Procopii. Ewangelium Luce VIII. Nemo accendens lucernam« × »in hoc imitantes«) a fol. 349v–351v (»Aliud ewangelium Math. 27. Sicut enim homo peregre proficiens« × »eterna vox dampnacionis«); Capit. LXXIV, fol. 102v–103r (»Proficiscens« × »eterna vox dampnacionis«); fol. 102v–103r (»Procopi. Et vos similes hominibus« × »qui manet in caritate«) a fol. 103rv (»Alius. Sint lumbi vestri precincti« × »citissime enim mors properabit«); Capit. F LXX, fol. 191v–192r (»S. Procopii. Et vos similes estote hominibus« × »Deus charitas, et qui manet etc.«) a fol. 192r–193r (»Alius. Sint lumbi vestri precincti« × »mors properabit, ut patuit«); Capit. F XCVIII, fol. 172r–173r (»Procopii. Dilectus Deo« × »consurgentes agamus gracias«).
- 80 Fol. 107r–111v; český překlad.
- 81 OREL, D. *Hudební proky svatováclavské. Svatováclavský sborník* II/3. Praha, 1937, s. 7. J. JAROŠ (Příspěvek k dějinám písně svatováclavské. *ČKD*, 1914, roč. 55 (80), s. 1 až 15) se sice domnívá, že uvedené strofy jsou původu staršího, ale i kdyby tomu tak bylo, nic se tím nemění na skutečnosti, že husité v 15. století osmou a devátou strofu svatováclavské písně zpívali.
- 82 PRAŽÁK, A. *Národ se bránil*. Praha, 1945, s. 37. Tuto řeč jsem v pramenech nena-

- šel, nýbrž pouze Oracio Simonis de Slana ad papam Pium secundum, facta anno Domini 1461 pro rebus regni Bohemie v rukopise NK ČR I G 58.
- 83 KUBÍČEK, A. Dva staré breviáře Olomucké. *Sborník historického kroužku*, 1901, roč. 2, s. 218–228. Autor popisuje rukopisný breviář opavský z r. 1467 a tištěný z r. 1501 a 1502; v obou je svátek sv. Prokopa zaznamenán červeně. Červeně je svátek sv. Prokopa zaznamenán i v *Missale Pragense*, prvotisku z r. 1479 (vyd. jako faksimile Z. V. TOBOLKA r. 1931).
- 84 SLP, s. 79, 111–273.
- 85 [VORAGINE, Jacobus de.] [...] *Pasyonal* [...] *žywot a omuczenie wssech Swatych Muc-žedlnikuow*. Praha, 1495 (faksimile s názvem *Kališnický pasionál z roku 1495* vydal r. 1926 Z. V. Tobolka).
- 86 Viz KRÁSL, Sv. *Prokop*, s. 406.
- 87 Lib. III, cap. CCCXV.
- 88 Rukopis Moravské zemské knihovny v Brně R 362, fol. 159r (»Prothema Procopii confessoris. Ecce elongavi fugiens et mansi in solitudine [...] Beatus patronus noster Procopius dignitates huius seculi« × »ut suis intercessionibus etc.«).
- 89 Capit. F XLI, fol. 75v (krátký nástin života sv. Prokopa) a fol. 135v (kázání na téma »Sint lumbi vestri precincti et lucerne ardentes in manibus vestris«).
- 90 NK ČR III G 7, fol. 88v–91v (homilie na téma »Sint lumbi vestri precincti«) a fol. 92r–94r (jiná homilie); VII E 10, fol. 198r–200v (výklad života sv. Prokopa); XIV G 3, fol. 73r–76v (homilie na téma »Sint lumbi vestri precincti«, v závěru život sv. Prokopa); Capit. F XXXII, fol. 282r–295v (»De sancto Procopio. Optavi et datus est mihi spiritus« × »Studeamus ergo ipsum predictis tribus modis placare«); O XXIX, fol. 290v–291v (»In die Procopii. Hodie s. mater ecclesia legi statuit ewangelium perutile, cuilibet statui conveniens, quod sanctus Procopius patronus noster bene in se implevit« × »similiter introire«); F LXIII, fol. 261v až 265v (»S. Procopii sermo bonus. Optavi et datus est michi sensus [...] Verba ista appropriantur beato Procopio sequentibus« × »quare in primo membro, quod ut fiat etc.«); F LXVII, fol. 227rv (»De s. Procopio. Ponam desertum eius delicias [...] Primo nota triplex desertum [...]«); F CXIX, fol. 105v (kratičké); NM XIV D 3, fol. 156v–157r (»De sancto Procopio. Qualiter se homines debent habere in festivitate sanctorum et precipue hodie in festivitate sancti Procopii patroni nostri« × »Quod ut [...] valeamus Virginem salutemus«); XIV B 8, fol. 28v–31r (nedokončená homilie na téma »Sint lumbi vestri precincti«).
- 91 [VINAŘICKÝ, K. (ed.)] *Legenda o sv. Prokopu*. ČKD, 1861, roč. 2 (17), s. 608. Popis rukopisu je na s. 462–465.
- 92 Fol. 128r–131v.
- 93 *Madona. Církevní malířství a sochařství doby 1350–1550 z klášterního i soukromého majetku*. Katalog výstavy Jednoty umělců výtvarných v Praze, pořádáné u příležitosti prvního celostátního sjezdu katolíků ČSR v Praze 1934. Socha, zapůjčená Joe Hlouchou, je tam popsána na s. 18 pod č. 82.
- 94 TOBOLKOVO faksimilované vydání, fol. 213v.
- 95 HREJSA, F. *Česká konfese, její vznik, podstata a dějiny*. Praha, 1912, s. 715.
- 96 KALISTA, *Národní motiv úcty svatoprokopské*, s. 27–28.

- 97 FLAJŠHANS, V. (ed.) *Václava Hájka z Libočan Kronika česká* II. Praha, 1923, s. 255.
- 98 Tamtéž, s. 256–257, 276, 318.
- 99 BÍLEJOVSKÝ, Bohuslav. *Kronyka czeska Zpuosob wijry Křestianske pod obogi zpuosobu Tiela a Krwe Pana Gezukrysta. Y take podgednú wsobie obsahuge*. Normberga, 1537, s. 11.
- 100 KUTHIEN, Martin. *Kronyka o Zalo ženij Zemie České a prwnjch obywateljch gegich*. Praha, 1539 (vyprávění o Břetislavovi).
- 101 DUBRAVIUS, Ioannes. *HISTORIA BOIEMICA*. Basilea, 1575, kn. VII, s. 63.
- 102 LUPACIUS HLAVVACZ PRAGENSIS, Procopius. *RERV BOEMICARVM Ephe-meris, SIVE KALENDARIUM HISTORICVM*. Praga, 1584. O sv. Prokopu stručně k 25. březnu a 4. červenci.
- 103 ADAM Z VELESLAVÍNA, Daniel. *Kalendař Hystoricky*. Praha, 1590, s. 169, 366.
- 104 PAPROCKÝ Z HLOHOL, Bartoloměj. *DIADOCHOS ID EST SVCCCESSIO: Ginák Poslaupnost Knjžat a Králůw Českých*. Praha, 1602, s. 356–357.
- 105 FAGELLUS VILLATICUS, Simon. *Opuscula*. Lipsia, 1535. PODLAHA, A. *Simon Fagellus Villaticus*. Praha, 1930, s. 21.
- 106 † 1596. Viz BITNAR, V. *Postavy a problémy českého baroku literárního*. Praha, 1939, s. 177.
- 107 *HYMNORVM SACRORVM, DE BEATISSIMA VIRGINE MARIA, ET S. PATRONIS S. R. Boboemiae. Libri tres*. Praga, 1602, s. 147–155.
- 108 *Spirituale Regni Bobaemiae iubilum, hoc est SELECTAE, DEVOTAE ET MAXI<xi>me hoc periculosissimo Pestis tempore salutare & necessariae preces ad praecipuos Bobaemiae Patronos*. Praga, 1599, s. 39–43.
- 109 *Bobaemia Pia*. Francofurtum, 1608, s. 50.
- 110 *Kancyonal a neb Pijsnie Nowé Hystorycké*. Praha, 1595, s. 249–259.
- 111 Capit. F XLV/2, fol. 10r–12v (»Qui vult venire post me [...]«).
- 112 MEZEŘICKÝ, Tobiáš. *Životové Některých známěysjch Swatých*. Praha, 1616 (s překladem díla Pedra de Ribadeneira), s. 383–385. Autor věnoval svůj spis Václavovi Františkovi Euzebiovi z Lobkovic, »Pánu mému dědičnému«, měl tedy vztah k rodině Lobkovicové. Viz KALISTA, Z. Ještě poznámky na okraj legendické tvorby českého baroka. *LF*, 1946, roč. 70, s. 31–39.
- 113 Vydal ji KALISTA, *Národní motiv úcty svatoprokopské*, s. 40–45.
- 114 [SYXT Z LERCHENFFELZU, Jan =] M. J. S. A. L. *Přenessenj S'. Norberta Arcybiskupa (někdy) Magdeburského* I. B. m. [Litoměřice], 1628. Strahovská knihovna FK V 6. Uvedený text je na fol. B3v.
- 115 KALISTA, Z. *České baroko*. Praha, 1941, s. 280–281.
- 116 KRÁSL, Sv. *Prokop*, s. 279–289.
- 117 *Glorie und Lob des hl. Procopi*. Rukopis kláštera broumovského II A 8 Boh.
- 118 O Janu Antonínu Krškovi, který byl farářem v Čermné od 4. září 1686 do r. 1691, PODLAHA, A. Dodatky a opravy k biografím starších spisovatelů českých a k starší české biografii. *ČČM*, 1895, roč. 69, s. 503.
- 119 O tomto vydání z r. 1699 viz KALISTA, Ještě poznámky na okraj legendické tvorby českého baroka, s. 35–39. Dále PODLAHA, A. Z bibliografie a ikonografie svato-václavské. *ČKD*, 1926, roč. 67 (92), s. 130–145.
- 120 O sv. Prokopu je pojednáno na s. 93–100 pod nadpisem *S. Procopius, Abt und*

Beichtiger, Patron des Königreichs Boehmen. Na s. 99–100 je otištěna tato báseň (podle tisku z r. 1743):

S. Procopius, ein Königlicher Mundschenck.
 Procopius verkroch sich in die finster Höhlen,
 Sein Sonnen-werthes Thun doch nicht verhölen kund,
 Erfrischte mit dem Wort des HErrn manche Seelen,
 Mit Wasser-Wein den schir erdursten Königs-Mund,
 Den in der wilden Jagt
 Die dürze Hitz geplagt.
 Jetzt trinckt im Himmel er die Ambrosiner Weine,
 Der auff der Erden vns ausz Wasser Wein gemacht,
 Verlanget in dem Land bey Böhmischer Gemeine
 Auff Königlichen Tranck mit Seegen haben acht,
 Er ladet sie herein,
 Will Dero Mundschenck seyn.

- 121 NM 57 G 14. Neznámý autor mezi jiným tvrdí, že sv. Prokop se narodil r. 970 a byl mnichem břevnovským, a odvolává se na (dnes neznámé) »*Annal. Monas. Brzez.*« (břevnovské) a na rukopis treboňský.
- 122 Vypočítává je KRÁSL, *Sv. Prokop*, s. 412.
- 123 BARTOŠ, F. M. Blaník a Tábor. *Reformační sborník*, 1939, roč. 7, s. 163–167. Příběh podrobněji u Jiráska v *Starých pověstech českých*.
- 124 *Conciones festuales dictae et conscriptae ab adm. reverendo domino Wenceslao Joanne Schlecht, curato Possnensi, ab anno 1656 usque ad annum 1663 inclusive*. Vol. I, fol. 44r–145r. Rukopis kláštera u P. Marie Sněžné v Praze I d 99. Kázání o sv. Prokopu je na téma »*Quis, putas, est fidelis servus ac prudens, quem constituit Dominus super familiam suam*«.
- 125 KELSKY, Antonín Jan. *Conciones Festuales in totius anni Festa*. Praga, 1732, s. 381 až 393.
- 126 WALDT, Ondřej František de. *Chwálo-Rčeč, Neb Kázanj Na některé Swátky, a obwzlasstnj Ročnij Slawnostj Swatých Božjch Složené a na Swětlo wydané*. Praha, 1736. Je tam celkem 39 kázání. Výbor z nich (osm), připravený J. Vašicou, poznámkami téhož autora doprovázený a předmluvou J. Demla opatřený, vydala r. 1940 Marie Rosa Junová v Tasově s názvem *Chválořeči*. O de Waldtovi viz též VAŠICA, J. *České literární baroko*. Praha, 1938, s. 227–243.
- 127 V první části kázání (s. 22), kde mluví o pýše, praví: »Taková všudy chudobá, a přece pejcha nesmírná. Svůj sprostnej, ale ctnostnej kroj Čechové hrubě pochovávalí, a protož taky požehnaní a hojný léta jdou spat. Žádný nechce zůstat in suo elemento, v šraňku, sedláci ti berou měšťanův kroj měšťský, měšťané stavům, stavové králům; nejvíc ale candirované ženské pohlaví to činí, při němžto jest těchto časův nejvíce viděti fladrovaneho a lazirovaného bláznovství, když mnohá jitrnice, plumpsok a trdlo za šesták celý hamburský jarmark na sebe nalepí, myslíce, že tehdaž každý in publico má jí za ptáka rajskeho, zatim cení se za neobyčejně velký a špikovaný etc.«
- 128 Správně čtenovrátká; čtena = písmeno, tedy převrácení písmen.
- 129 JELÍNEK, Marian. *Sláva Swato-Prokopská Aneb Trognásobného Wjtězstwj Weytach*.

- Praha, 1760. – Viz též PODLAHA, A. Neznámé dosud kázání ke cti sv. Prokopa z r. 1760. *ČKD*, 1904, roč. 45 (70), s. 378–381.
- 130 Fol. C8r–Dir. Je tam pěkná rytinka sv. Prokopa a modlitba k němu na dvou stranách. V ní vzpomíná skladatel zázraků světcových a praví: »Pro tyto své milosti a zasluby od Boha tobě dané tě pokorně prosíme, aby jako jsi jiné tebe pokorně vzývající štědře dary obdařoval, tolikéž i nám, ješto tebe důvěrně a upřímně prosíme, nechť odpíratí, ale rač vítězství nad nepřáteli vidomými i nevidomými, tolikéž i vysvobození od zimnice, moru i všeho zlého uprositi.« Podle sdělení J. Linky je text knihy převzat od Jiřího Bartholda Pontana z Braitenberka.
- 131 Původně pražský univerzitní rukopis II E 5, nyní v SÚA Praha.
- 132 Vyskytují se také v rukopise NK ČR XVII G 2, fol. 198–226. V hymnu k hodině deváté se tam praví:
- Ó Prokope, otče svatý,
pamatuj na tvoje Čechy
od válek zase stlačený,
pomoz, jsme krutě umdleni.
- 133 J. JUNGSMANN (*Historie literatury české*. 2. vyd. Praha, 1849, odd. V., č. 1625) sice uvádí první vydání *Vroucné pobožnosti* k r. 1730, ale běží asi o vadný letopočet. Má-li Jungsmann na mysli nějaký spis z r. 1730, je to *Oficium sv. Prokopa*, vydané toho roku rovněž v Kutné Hoře. Viz TOBOLKA, Z. (red.) *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století* II/3. Praha, 1946, s. 233 až 234.
- 134 Dne 4. května 1741 žádal Bonifacius Fryč, administrátor kláštera sv. Prokopa nad Sázavou, pražskou konzistoř za schválení dvou od něho napsaných spisů: *Požebnané památky* a *Vroucné pobožnosti*, aby tiskem mohly se vydati (DVORSKÝ, F. Dodatky a opravy k biografii starších spisovatelů českých a k starší české biografii. *ČČM*, 1880, roč. 54, s. 357.) Z vydání *Požebnané památky* z r. 1764, z něhož citujeme, však víme, že jejím autorem byl Fryčův vrstevník, sázavský mnich Hugo Fabricius. Není tedy vyloučeno, že i *Vroucná pobožnost* je spis Fabriciův a že Fryč žádal o schválení obou prací jen jako administrátor kláštera. Tak TOBOLKA (red.), *Knihopis* II/3, s. 233, srov. 174–175.
- 135 *Dewitnj Swato-Prokopský, to gest: dewitidennj, neb nedělnj Pobožnost k Vctěnj a Welebenj welikého Diwotworce Sw. Prokopa*. Praha, 1766. – NOVENA PRO HONORE ET VENERATIONE MAGNI THAUMATURGI S. PROCOPII ABBATIS ET REGNI BOHEMIAE PATRONI IN ECCLESIA S. NICOLAI ORD. S. BENEDICTI VETERO-PRAGAE CUM LICENTIA SUPERIORUM INSTITUTA, ET PLENARIA INDULGENTIA A SUMMO PONTIF. CLEMENTE XIII. PROVISA; A 4. JULII 1766 INCHOANDA. Praga, 1765.
- 136 *Propria officia sanctorum, quos s. metropolitana ecclesia Pragensis [...] colit*. Praha, 1677 a znovu 1705. – PİTR, Bonaventura. *Pietas benedictina*. Venetiis, 1751, kde na s. 215–221 jest Officium S. Procopii Abbatis, Patroni regni, a na s. 221–226 Litaniae de Sancto Procopio.
- 137 Strany 139–142 původního tisku. Edice: MICHNA Z OTRADOVIC, Adam. *Básnické dílo: texty písní 1647–1661*. Ed. M. ČEJKA. Praha, 1999, s. 373–375. Srov.

- článek V. BITNARA Michnova píseň o Svatém Prokopu. *Lidové Listy*, 4. července 1934.
- 138 Nedatovaný spis věnoval hraběti Prokopu Vojtěchovi Černínovi »obstrictissimus cliens J. M. E.«.
- 139 O svícnu hovoří Jan BECKOVSKÝ v *Poselkyni starých příběhů českých* (II/2. Ed. A. REZEK. Praha, 1879, s. 355).
- 140 Jejich soupis ve výše citované knize V. REMEŠOVÉ, dále v KAKŠOVÝCH příspěvcích k ikonografii svatoprokopské (*Pax*, 1930, roč. 5, až 1935, roč. 10; 1938, roč. 13, až 1939, roč. 14; příloha).
- 141 PRUNAR, V. Pověst o běhařovské soše sv. Prokopa. *Český lid*, 1902, roč. 11, s. 343.
- 142 HLADÍK, A. Svatý Prokop v Meranu. *ČKD*, 1928, roč. 69 (94), s. 993–995.
- 143 Brno, 1762. O sv. Prokopu je pojednáno v disertaci 25 na s. 174–182.
- 144 *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bobemorum* V. Praga, 1777, zejména s. 195–197, 246–248.
- 145 DOBROVSKÝ, J. *Kritická rozprava o legendě prokopské*. Ed. V. FLAJŠHANS, předmluva F. PASTRNEK, poznámky J. PEKAŘ. Praha, 1929. – BARTOŠ, F. M. Dobrovského »Kritische Versuche«. *ČČM*, 1929, roč. 103, s. 22–51.
- 146 SCHIFFNER, J. *Historisch-chronologische Lebensbeschreibung Böhmischer Landespatronen*. Prag, 1801. O sv. Prokopu je pojednáno na s. 151–176. Spis přeložil do češtiny pražský měšťan Jan RULÍK (*Wypsanj Żiwotů swatých Patronů Českých*. Praha, 1801; o sv. Prokopu na s. 123–146).
- 147 Zrušení kláštera Sázavského. *Method*, 1896, roč. 22, s. 118–120. Nepodepsaný autor podává doslovný obsah rukopisu sázavského benediktina Benedikta CHVALKOVSKÉHO o zrušení kláštera. Opis práce je v Strahovské knihovně A O IX 75. Viz KRÁSL, *Sv. Prokop*, s. 302–308.
- 148 KRÁSL, *Sv. Prokop*, s. 370. O Chmelovi PODLAHA, Dodatky a opravy k biografii starších spisovatelů českých a k starší české biografii. *ČČM*, 1891, roč. 65, s. 103.
- 149 VAVÁK, J. *Paměti I*. Ed. A. SKOPEC. Praha, 1907, s. 148.
- 150 Vaváková píseň se vyskytuje v pozdějších vydáních *Vroucné pobožnosti*. V posledním jejím vydání (Kolín, 1937) je na s. 9–11.
- 151 MÁCHA, K. H. *Spisy I. Romány a povídky*. Praha, 1906, s. 272–278. Viz i úvod A. NOVÁKA k 2. svazku (Praha, 1907, s. XVIII).
- 152 Např. rytiny přiložené k výše uvedeným spiskům Josepha Schiffnera, rytiny kostela a kláštera sázavského od Adolfa Pařízka z r. 1803, reprodukované v revui *Pax*, 1936, roč. 11, s. 55, jiné anonymní rytiny, reprodukované tamtéž na s. 7, a kresbu Sázavy od Antonína Pucherny, reprodukovanou v *Ročence Krubu pro pěstování dějin umění za rok 1928* (Praha, 1929), kde je na s. 71–98 pojednání O. JANOTY věnované grafikovi.
- 153 Autorem Mešní písně k sv. Prokopu, zhudebněné V. ŘÍHOVSKÝM, a Poutní písně k sv. Prokopu je F. ŽÁK. Obě jsou uveřejněny v *Družinském zpěvníčku*. 4. vyd. Praha, b. d., s. 193–195 a 189–192. J. C. SYCHRA zhudebnil píseň V. ŠTASTNÉHO K oltáři Páně (*Kancionál: společný zpěvník českých a moravských diecézí*. Ve Zvonu 5., oprav. vyd. Praha, 1994, 503–505), kde je v jedné strofě vzpomenuť i sv. Prokopa. Rukopis Mešní písně ke cti sv. Prokopa opata od Václava BUREŠE a rukopis

- Mešní a poutní písně k sv. Prokopu s hudebním doprovodem Aloise TKADLČÍKA jsou uloženy ve farním archivu v Sázavě. Ze starších písní uvádím ještě E. M. BENĚŠE *Píseň mešní o slavnosti sv. Prokopa* (Praha, 1870) a tři písně o sv. Prokopu v *Kancionále čili Knize duchovních zpěvů pro kostelní a domácí pobožnost* II. Praha, 1864, s. 114–117.
- 154 Práce je zpracována podle materiálu shromážděného F. VACKEM, což spisovatel neuvedl.
- 155 Uvádím aspoň čtyři: EKERT, F. *Církev vítězná* III. Praha, 1896, s. 28–48; VONDŘUŠKA, I. *Životopisy svatých v pořadí dějin církevních* II. Praha, 1931, s. 220–222; KAŠPAR, V. *České nebe*. Praha, 1939, s. 163–186; ČEŘOVSKÝ, J. Svatý Prokop. In HOLINKA, R. (red.) *Hrdinové a věštcí českého národa*. Praha, 1948, s. 41–58.
- 156 SEDLÁČEK, A. *Sbírka pověstí historického lidu českého v Čechách, na Moravě i ve Slezsku*. Praha, 1895, s. 60–63; SVÁTEK, J. *Pražské pověsti a legendy* I. Praha, 1922, s. 71–72; ŠORM, A. Kytice lidových pověstí svatoprokopských. Kalendář *Přítel opuštěných*, 1932, roč. 20, s. 126–133; ČEČETKA, P. J. *Od kolébky do brobu: lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha, 1900, s. 159–162.
- 157 PODLIPSKÁ, Ž. *Oldřich, Božena a sv. Prokop: obrázek z našich dějin*. Praha, 1905; HROCH, K. *Když zrno klíčilo: povídky z počátku křesťanství u nás*. Praha, 1948, s. 141–163.
- 158 Viz PODLAHA, A. *Bibliografie české katolické literatury náboženské* I. Praha, 1912, s. 387–388, 449, 463. Poslední svatoprokopské kázání před r. 1968 je, pokud vím, M. KLEMENTA Smutek svatého Prokopa (*Logos*, 1946, roč. 1, s. 3–5). V. B. TRĚBÍZSKÝ vzpomněl sv. Prokopa mimo kázání i modlitbou ve svých *Pomněnkách*.
- 159 V. P. [= POLANECKÝ, V.] *Život svatého Prokopa a popis Chotouně, rodiště jeho*. Praha, 1870; *Litanie o sv. Prokopu*. Praha, 1870; 900letá památka narození sv. Prokopa. *Blahověst*, 1870, roč. 20, s. 279; *Píseň o sv. Prokopu, Patronu země České*. Praha, 1870.
- 160 ŠORM, A. Hornický patronát sv. Prokopa. *Čech*, 4. července 1930. Též VYSKOČIL, A. M. Prokopská paráda. *Národní politika*, 4. července 1944. Nejnověji SCHMIDT, L. Prokop als Bergbau-Patron. *Archaeologica Austriaca*, Beiheft 3. Wien, 1958, s. 143 až 155.
- 161 SCHULZ, K. Pochvala sv. patronů. Modlitba k sv. Prokopu. *Lidový hospodář*, 1938, roč. 30, č. 37 (8. září 1938), s. 10.
- 162 ŠTECHOVÁ, M. *Svatý prokop, patron země české a moravské*. Olomouc, 1940.
- 163 KAKŠ, J. Příspěvky k ikonografii svatoprokopské. *Pax*, 1930, roč. 5, až 1935, roč. 10; Kdy byl založen klášter sv. Prokopa na Sázavě? *Pax*, 1932, roč. 7, s. 191–192; Sv. Prokop, opat sázavský, patron horníků. *Pax*, 1934, roč. 9, s. 243–247; Svatý Prokop a Vyšehrad. *Pax*, 1937, roč. 12, s. 97–99; Sv. Prokop a klášter břevnovský. *Pax*, 1938, roč. 13, s. 150–152; Setkání knížete Oldřicha se sv. Prokopem. *Pax*, 1939, roč. 14, s. 154–155; KAKŠ, J., a PTÁČEK, P. Místopis svatoprokopský v Čechách a na Moravě. Praha, 1939 (příloha revue *Pax*).
- 164 KLEMENT, M. *Sázava volá*. Sázava, 1946.
- 165 JAKOBSON, Glosy k legendě o sv. Prokopu; VOBORNÍK, J. Jar. Vrchlický a jeho Legenda o sv. Prokopu. In *Program gymnasia v Domažlicích za rok 1890*.
- 166 Otiskl A. PODLAHA v *Slavnostním listě k sedmistému výročí svatořečení sv. Prokopa*

- (Praha, 1904, s. 16). Znovu otištěno v sbírce *Z blubin věků* (Praha, b. d., s. 111 až 113).
- 167 VERGETTI, B. *Bobemica*. Praga, 1904. Na s. 6 čteme modlitbu Ad S. Procopium Abbatem: Redde tuis famulis, decus immortale Chotunae,/ Abba, placatum propitiumque Deum.
- 168 JEŘÁBEK, K. (ed.) *Květy poesie, básnická čítanka katolické mládeže*. Brno, 1922, s. 73 až 74. V sebraných spisech RAISOVÝCH tato báseň obsažena není.
- 169 JESENSKÁ, R. *Poslání*. Král. Vinohrady, 1919, s. 14–15.
- 170 POSPÍŠIL, J., a FOERSTER, J. B. *Písňe k sv. patronům českým*. Praha, 1932, s. 33–35.
- 171 Srov. ZAHRADNÍČEK, J. Svatý Prokop. *Dílo I*. Praha, 1991, s. 302. Znění tam uvedené se liší od původního cenzurovaného vydání z r. 1940 v posledních dvou verších: »... ty záruko tvrdá, jež zeza slov hrozíš, ty velká/ pomoci naše, jež berlou svou biješ – -« Srov. ediční poznámku M. Trávníčka na s. 340.
- 172 *Cyrlometodějský kancionál*. Brno, 1949, s. 680. Píseň se zpívá podle nápěvu písně Adama Michny z Otradovic Nebeští kavalerové.

Některé použité zkratky

cap.	capitulum
Capit.	Knihovna metropolitní kapituly pražské v Archivu Pražského hrdu
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
ČČH	Český časopis historický
ČČM	Časopis Národního musea, Časopis Musea království Českého
ČKD	Časopis katolického duchovenstva
ČsČH	Československý časopis historický
fol.	folium
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
kap.	kapitola
kn.	kniha
Knih.	Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století II
LF	Listy filologické
MGH	Monumenta Germaniae historica
NK ČR	Národní knihovna České republiky, Praha
NM	Národní muzeum, Praha
SLP	Středověké legendy prokopské
SPFFBU	Sborník prací filosofické fakulty brněnské university

Bibliografie

a. Citované prameny

tisky do r. 1800, novodobé edice a překlady pramenů
vzniklých do konce 18. století (edice nebo překlady obsahuje
v některých případech též literatura v seznamu c)

ACTA SANCTORUM JULII Ex Latinis & Graecis, aliarumque gentium Monumentis, servata primigenia veterum Scriptorum phrasi, COLLECTA, DIGESTA II. Antverpium, 1721.

ACTA SANCTORUM ORDINIS S: BENEDICTI IN SAECULORUM CLASSIS DISTRIBUTA. Lutecia Parisiorum, 1668–1701.

ADAM Z VELESLAVÍNA, Daniel. *Kalendař Hystoricky.* Praha, 1590. Knih. 59 [první vyd. 1578]

BALBINUS, Bohuslaus. *EPITOME HISTORICA RERUM BOHEMICARUM.* Praga, 1677.

- *MISCELLANEA HISTORICA REGNI BOHEMIAE, decadis I, liber IV, seu BOHEMIA SANCTA.* Praga, 1682.

BARTHOLDUS PONTANUS A BRAITENBERG, Georgius. *Spirituale Regni Bobaemiae iubilum, hoc est SELECTAE, DEVOTAE ET MAXI<xi>me hoc periculosissimo Pestis tempore salutare & necessariae preces ad praecipuos Bobaemiae Patrnos.* Praga, 1599. [téhož roku česky]

- *HYMNORVM SACRORVM, DE BEATISSIMA VIRGINE MARIA, ET S. PATRONIS S. R. Bobemiae. Libri tres.* Praga, 1602.
- *Bobaemia Pia.* Francofurtum, 1608.
- BECKOVSKÝ, Jan. *Poselkyně starých příběhů českých* II. Ed. A. REZEK. Praha, 1879.
- BERGHAUER, Joannes Thomas Adalbertus. *PROTO-MARTYR POENITENTIAE EJUSQUE SIGILLI CUSTOS SEMPER FIDELIS DIVIS JOANNES NEPOMUCENUS.* Augusta Vindelicorum; Graecium, 1736.
- BIENENBERG, Karl Josef. *Sazawa oder St. Prokop.* Brün, 1796.
- BÍLEJOVSKÝ, Bohuslav. *Kronyka czeska Zpuosob wijry Křestianske pod obogi zpuosobu Tiela a Krwe Pana Gezukrysta. Y take podgednú wsobie obsahuge.* Normberga, 1537. Knih. 1132.
- BOLELUCZKY, Mathaeus Benedictus. *ROSA BOËMICA sive Vita Sancti Woytiechi agnomine Adalberti Pragensis Episcopi Vngariae Poloniae Prussiae Apostoli.* Praga, 1668.
- BOŽAN, Josef. *Slawiček Rágský Na Stromě Žiwota/ Sláwu Tíworce Swému Prospěwugjý.* Hradez Králové, 1719. Knih. 1247. [výbor vydali J. MALURA a P. KOSEK r. 1999]
- [BRIDEL, Bedřich.] *SLÁWA Swato-Prokopská/ z rozličných Authorůw/ gako gsau Pontanů a Breitenberg, Hágek, Paprocký a ginj sebraná od F(ridricha). B(ridela). S. J.* Praha, 1662. Knih. 1341.
- *Sláwa Swato-Prokopská/ z rozličných Authorůw/ Gako gsau: Pontanus, Breitenberg/ Hágek, Paprocký/ a ginj/ Sebraná od F(ridricha). B(ridela). S. J.* Litomyšl, 1689. Knih. 1342. [změněné vyd. ještě 1699]
- BUCELINUS, Gabriel. *MENOLOGIUM BENEDICTINUM SANCTORVM, BEATORVM Atque Illustrium Ejusdem Ordinis Virorum Elogiis Illustratum.* Veldkirchium, 1655.
- CRUGERIUS, Georgius. *SACERRIMAE MEMORIAE Inclyti Regni BOHEMIAE CORONAE.* Litomysslium, od 1667 [= *Sacri pulveres* apod.]
- DANĚHELKA, J., aj. (ed.) *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila* 1-2. Praha, 1988.
- Dewitnjk Swato-Prokopský, to gest: dewitidennj, neb nedělnj Pobožnost k Vctěnj a Welebenj welikého Diwotworce Sw. Prokopa.* Praha, 1766. Knih. 1874.
- DIETRICH, Prokop. *SVATĚ DCKI KAVRŽIMSKI POCTĚNI.* Praha, 1716. [= *Svatý dcky kouřimský poctěný*]. Knih. 1904.
- DLOUHOVSKÝ, Jan Ignác. *Koruna Česká/ Tó gest: Pěkné a Nábožné Modlitby/ K Předněgssjm Swatým Dědicům.* Praha, 1673. Knih. 1949.
- DOBNER, Gelasius. *WENCESLAI HAGEK A LIBOCZAN, ANNALES BOHEMORUM* V. Praga, 1777. Knih. 1962.
- DUBRAVIJS, Ioannes. *HISTORIA BOIEMICA.* Basilea, 1575. Knih. 2133.
- EMLER, J (ed.) *Decem registra censuum Bobemica compilata aetate bellum Hussiticum praeceleste.* Praga, 1881.
- EUBEL, C *Hierachia catholica medii aevi sive Summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series* I. Monasterium, 1913.
- FABRICIUS, Hugo. *Požebnaná Památka Welikýho Swěta Diwotworce Sw. Prokopa Oppata Klásstera Sázwaskýho A Obwzlásstnjho Patrona Králowstwj Českého.* Praha, 1764. Knih. 2408 [knihu s podobným názvem, ale rozsahem menší, vyd. autor v Praze už r. 1753]

- FABRITIUS, Leopold. *Mrawná Nawčenj Na Wssecky Wegročnj Swátky II*. Praha, 1763. Knih. 2414.
- FAGELLUS VILLATICUS, Simon. *Opuscula*. Lipsia, 1535.
- FIALA, J. Z. *Dwanáctero Ržádu Rytjřůw Božjch obogjho pohlawj/ w rozličných Stawjch*. Praha, 1630. Knih. 2461. [= J. Plachý?]
- FRYČ, Bonifacius (?). *Wraucná Pobožnost K welikému Swěta Diwotworcy K S. Prokopu/ Oppatu a Patronu Král: Českýho*. Kutná Hora, 1740. Knih. 2606. [další vyd. 1764]
- HÁJEK Z LIBOČAN, Václav. *Kronika česká II*. Ed. V. FLAJŠHANS. Praha, 1923. [nedokončeno, výbor vydal J. KOLÁR r. 1981]
- HEMLING, L., a HORCICKA, A. *Das vollständige registrum Slavorum*. Die Urkunden des königlichen Stiftes Emaus in Prag. Prag, 1904.
- [HILARIUS Litomericensis.] *HILARII LITOMERICENSIS S. ECCLESIAE PRAGENSIS DECANI DISPUTATIO CVM IOANNE ROKYCZANA CORAM GEORGIO REGE BOHEMIAE PER QVINQVE DIES HABITA ANNO [M]CCCCLXV*. Ed. B. W. STRAHL (?). Praga, 1775.
- HIRABÁK, J., a VÁŽNÝ, V. (ed.) *Dvě legendy z doby Karlovy: Legenda o soatém Prokopu, Život soaté Kateřiny*. Praha, 1959.
- IIUS, Jan. *Sermones de sanctis*. Ed. V. FLAJŠHANS. Spisy 7-8. Praha, 1907.
- CHALOUPECKÝ, V. (red.) aj. *Na úsoitu křesťanství: z naší literární tvorby doby románské v století IX.-XIII*. Praha, 1942. [zde i *Vita minor*]
- CHALOUPECKÝ, V., a RYBA, B. (ed.) *Středověké legendy prokopské*. Praha, 1953. [=SLP]
- [CHVALKOVSKÝ, B.] Zrušení kláštera Sázavského. *Method*, 1896, roč. 22, s. 118-120. [obsah rukopisu]
- IN HOC † VINCES. ROSETUM SACRO-PENTAPHYLLUM BOHEMIAE ID EST: OPUS PANEGYRICO-DOCTRINALE, ET HISTORICUM DE QUINQUE SPECIALISSIMIS BOHEMIAE PATRONIS*. Praga, 1761.
- J. M. E. *PROGRAMMA PROCOPIUS ANAGRAMMA PIOCORPUS SIVE ELOGIA SANCTI ATQUE GLORIOSI ABBATIS PROCOPII EX SACRO ORDINE SANCTI SUI PATRIARCHAE BENEDICTI*. B. m., 1739.
- JAGIĆ, V. (ed.) *Glagolitica: Würdigung neuentdeckter Fragmente*. Wien, 1890.
- JAKOBSON, R. (ed.) *Nejstarší české písně duchovní*. Praha, 1929.
- JELÍNEK, Marian. *Sláva Swato-Prokopska Aneb Trognásobného Wjtězstwj Weytach*. Praha, 1760. Knih. 3535.
- Kancyonálek Aneb Pjsně Křesťanské*. Praha, b. d. [po r. 1709]. Knih. 3740.
- KELSKY, Antonín Jan. *Conciones Festivales in totius anni Festa*. Praga, 1732. Knih. 3910.
- KHUN, František Benedikt. *Kněz Oko Cýrkwe/ Oko Božj/ Swatý prokop, Oppat Sázawský*. Praha, 1769. Knih. 3928.
- KOLCZAVA, Carolus. *ELOGIA SANCTORUM, ET SANCTARUM, In Usus scholasticae, piaeque Juventutis CONSCRIPTA*. Praga, 1722.
- KONIÁŠ, Antonín. *Cytara Nowého Zákona/ Prawého Boha W Předrahých Krystové Wjry Tagemstwjch/ a w Swatých geho Ljbo-Spěwně Oslawugjých*. Hradec Králové, 1727. Knih. 4288.
- *Postylla, Aneb Celo-Ročnj Weykladové, Na wssecky Nedělnj y Swátečnj Episstoly, Těž Ewan-*

- gelia. Praha, 1756. Knih. 4302. [předtím vyšla *Postila* v l. 1740, 1750; výbor z vyd. z r. 1756 vyd. M. Kopecký r. 1995]
- [KOSMAS.] *Cosmae Pragensis Chronica Bobemorum*. Ed. B. BRETHOLZ. MGH SS, nova series II. Berolinum, 1923. [přetisk 1955] Citovaný překlad: *Kosmova Kronika česká*. Přel. K. HRDINA. 4. vyd. Praha, 1950. [poslední, upravené vyd. 1974]
- KURZE, F., a PERTZ, G. H. (ed.) *Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientali-um*. MGH. Hannovera, 1891.
- KUTHEN, Martin. *Kronyka o Založenij Zemie České a prwnjch obywateljch gegich*. Praha, 1539. Knih. 4628. [vydal jako faksimile Z. V. TOBOLKA r. 1929]
- LAVREA GLORIAE, EX VIRTUTIBVS DIVORVM TVTELARIVM REGNI BOHEMIAE *A Gratijs Facultatis Oratoriae, Contexta*. Praga, 1652.
- LEUCHTYUS, Valentyn. *VITA SANCTORVM To gest: Żiwotowé/ Skutkowé, Vtrpenj a Smrt, Pána Krysta/ Blahoslavené Panny Marye/ a neyobzwlásstněgssjch Swatých*. Praha, 1625. Knih. 4822.
- LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kancyonál a neb: Pijsnie Nowé Hystorycké*. Praha, 1595. Knih. 4946.
- LUPACIUS HLAVVACZ PRAGENSIS, Procopius. *RERVm BOEMICARVM Ephemeris, SIVE KALENDARIUM HISTORICVM*. Praga, 1584.
- MEZEŘICKÝ, Tobiáš. *Żiwotové Některých známěyssjch Swatých*. Praha, 1616. Knih. 14 837 [s překladem díla Pedra de Ribadeneira, podle sdělení J. Linky text totožný se souborem životů čes. světců připojeným k překladu 2. vyd. postily polského jezuity Jakuba WUJKA z r. 1629 a také se souborem J. Z. FIALY z r. 1630; totožný s J. PLACHÝM?]
- MICHNA Z OTRADOVIC, Adam. *Básnické dílo: texty písní 1647–1661*. Ed. M. ČEJKA. Praha, 1999.
- Missale Pragense*. B. m., 1479. [s názvem *Missale Pragense* z roku 1479 vydal jako faksimile Z. V. TOBOLKA r. 1931]
- [MNICH SÁZAVSKÝ.] *Proní pokračovatelé Kosmovi*. Přel. K. HRDINA. Praha, 1950, s. 61–90. [lat. text v edici KOSMY]
- NOVENA PRO HONORE ET VENERATIONE MAGNI THAUMATURGI S. PROCOPII ABBATIS ET REGNI BOHEMIAE PATRONI IN ECCLESIA S. NICOLAI ORD. S. BENEDICTI VETERO-PRAGAE CUM LICENTIA SUPERIORUM INSTITUTA, ET PLENARIA INDULGENTIA A SUMMO PONTIF. CLEMENTE XIII. PROVISÁ; A 4. JULII 1766 INCHOANDA. Praga, 1765.
- Oběť před Bobem, aneb: Modlitby katolické, k prawému vžjwánj gak ráno, tak v večer, též přimssi a swaté zpovědi, s ginými pobožnými modlitbami*. Berlín, b. d. Knih. 6511. [předtím v Praze r. 1763, další vyd. v Berlíně, v Uh. Skalici a v Brně]
- OBSEQVIALE SIVE BENEDICTIONALE, QVOD AGENDAM APPELANT SECUNDUM ritum & consuetudinem S. Metropolitanae Pragensis Ecclesiae. Praga, 1585.
- OFFICIUM S' Prokopa Oppata/ a Patr: Českého. Kutná Hora, 1730. Knih. 6569. [svatoprokopské oficium vyšlo v K. H. už r. 1714]
- ORBIS VICTOR CARNIS DOMITOR INFERNI PAVOR. S. PROCOPIVS. Prag, 1716. [paralelně latinsky a německy]
- OSTRITZ, Christian Aug. von. *THEATRUM GLORIAE: Das ist Schau-Platz der Ebren/*

Oder Lob-Predigten/ Von denen Heiligen/ ausserwählten/ glorwürdigen Patronen des Hochlöblichen Königreichs Böheimb. Prag, 1691.

PAPROCKÝ Z HLOHOL, Bartoloměj. *DIADOCHOS ID EST SVCCESSIO: Ginák Po-slaupnost Knjžat a Králůw Českých.* Praha, 1602. Knih. 6843.

PASTRNEK, F. *Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda s rozbohem a otiskem hlavních pramenů.* Praha, 1902.

PATERA, A. (ed.) *Hradecký rukopis. Památky staré literatury české VIII.* Praha, 1881.

PELLISCHOTTI [= PELLIZOTTI], Michal. *UNUM, BINUM, TRINUM, To gest: Gedno, Dwoe, Troje Kázanj Swátečnj II.* Praha, 1753. Knih. 6991.

PESSINA DE CZECHOROD [= PEŠINA], Thomas Joannes. *PHOSPHORUS SEPTI-CORNIS, STELLA alias MATUTINA.* Praga, 1673. Knih. 7033.

PITER [= PITR], Bonaventura. *PIETAS BENEDICTINA.* Venetia, 1751.

- *THESAURUS ABSCONDITUS In Agro seu Monasterio Brzezonoviensi prope Pragam.* Bruna, 1762.

POTTHAST, A. (ed.) *Regesta pontificum Romanorum I.* Berlin, 1874. [přetisk Graz, 1957] *První pokračovatelé Kosmovi.* Přel. K. HRDINA. Praha, 1950. [2., upravené a rozšířené vyd. 1974]

Příběhy krále Přemysla Otakara II. a Zlá léta po smrti krále Přemysla Otakara II.: dva současné letopisy. Přel. K. HRDINA. Praha, 1947.

RAČÍN, Karel. *Sněm Nebeský Swatých a Swětic Božjch.* Praha, 1712. Knih. 14 708.

Schön-blühender und Herrliche Frucht-tragender Palmbaum, in dem Königreich Böheim. Prag, b. d.

SOUKUP, Augustin Jan Václav. *VIRTUS MAGNETICA Aneb Moc a Ctnost Magnetowá Mocného Země České Diwotworce Swatého Prokopa.* Praha, 1713. Knih. 15 656.

- *LILIUM CONVALLIUM, Anebo Wonná Konwállinka/ Někdy okolo Léta Páně 1000 mezy Polma Chotounskýma/ bljž Králowského Krayskýho Města Kauřjma sstiasně wzesslá.* Praha, 1719. Knih. 15 564.

SURIUS, Laurentius. *DE PROBATIS SANCTORVM HISTORIIS.* Colonia Agrippina, 1576-1581.

Swato-Prokopská Zbrognice s Duchownj Zbranj dobře zaopatřená. Skrze kteraužto bychom nad Pokussenjm pekelných Duchůw při Smrti zwjtzjziti, a sstiasnau poslednj Hodinku Smrti dosábnauti mohli. Příbram, 1756 (?). Knih. 17 184a.

[SYXT Z LERCHENFFELZU, Jan =] M. J. S. A. L. *Přenessenj S'. Norberta Arcybiskupa (někdy) Magdeburského I. B. m. [Litoměřice], 1628.* Knih. 15 880.

ŠKARKA, A. (ed.) *Nejstarší česká duchovní lyrika.* Praha, 1949.

ŠTEYER [= ŠTAJER], Matěj Václav. *KANCYONAL Český/ Wjce než osm Set a padesáte PjSNj/ Na wssecky přes celý Rok Slawnosti/ Neděle/ a zaswěcené Swátky.* Praha, 1683. Knih. 15 935.

TANNER, Ioannes. *REVERENDI PATRIS ADALBERTI CHANOWSKY e Societate IESV VESTIGIVM Boëmiae Piae.* Praga, 1659.

THESAURUS SACER, Oder Geistlicher Kirchen-schatz., Der Königl. Haupt-Kirchen des Ertzstifts S. VITI in Prag. B. m. [Prag], 1743. [původně Prag, 1673]

TRITHEMIUS, Ioanes. *DE VIRIS ILLVSTRIBVS, ORDINIS S. BENEDICTI, LIBRI QUATVOR.* In REGVLA S. BENEDICTI. Colonia Agrippina, 1575, s. 427-535.

- VAŠICA, J. *Literární památky epochy velkomoravské 863–885*. Praha, 1966. [2. vyd. doplnila Z. HAUPTOVÁ 1996]
- VAJS, J. (red.) *Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile*. Praha, 1929.
- [VAVÁK, František Jan.] *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického, z let 1770–1816* I. Ed. J. SKOPEC. Praha, 1907.
- [VINARICKÝ, K. (ed.)] *Legenda o sv. Prokopu*. ČKD, 1861, roč. 2 (17), s. 608. [popis rukopisu na s. 462–465]
- [VORAGINE, Jacobus de.] [...] *pasyonal [...] żywot a vmuczenie wssech Swatych Muczednikow*. Praha, 1495. [faksimile s názvem *Kališnický pasionál z roku 1495* vydal r. 1926 Z. V. Tobolka]
- WALDT, Ondřej František de. *Cbwálo-Ržec, Neb Kázanj Na některé Swátky, a obwozłásstnj Ročnj Slawnostj Swatých Božjcl. Složené*. Praha, 1736. Knih. 16 913 [výbor vydal J. Vašica 1940]
- Život svatého Prokopa, zakladatele kláštera sázavského a patrona země české*. Přel. A. L. STRÍŽ. Praha, 1923. [překlad *Vita maior*]

b. Prameny svatoprokopské úcty po r. 1800

- BENEŠ, E. M. *Kancionál čili Kniha duchovních zpěvů pro kostelní a domácí pobožnost* II. Praha, 1864, s. 114–117.
- *Píseň mešní o slavnosti sv. Prokopa*. Praha, 1870.
- HRBEK, E. *Píseň s dějepisným důvodem k oslavě sv. Prokopa*. Praha, 1836.
- HROCH, K. *Když zrna klíčilo: povídky z počátku křesťanství u nás*. Praha, 1948, s. 141–163.
- JESENSKÁ, R. Vidění. In *Poslání*. Praha, 1919, s. 14–15.
- KLEMENT, M. Smutek svatého Prokopa: skizza ke kázání. *Logos*, 1946, roč. 1, s. 3–5.
- KROLMUS, V. O slavnosti národního svatého Prokopa w Čechách. In *Staročeské powěsti, zpěwy, hry, obyčeje, slawnosti a nápěwy* I. Praha, 1845.
- KULDA, B. M. Svatý Prokop. In *Legendy: životy svatých a světic Božích na každý den celého roku* II. Praha, 1894, s. 8–9.
- Nová píseň k svatému Prokopu, ze života jeho vytažená*. Litomyšl, b. d.
- Píseň nová ke cti a chvále svatému Prokopu, všem věrným milovníkům a ctitelům svatého Prokopa*. Praha, b. d.
- PODLAHA, A. *Slavnostní list k sedmistému výročí svatořečení sv. Prokopa*. Praha, 1904. [zde i báseň X. DVOŘÁKA]
- PODLIPSKÁ, Ž. *Oldřich, Božena a sv. Prokop: obrázek z našich dějin*. Praha, 1905.
- POLANECKÝ, V. *Litanie o sv. Prokopu*. Praha, 1870.
- Od Chotouně: 900letá památka narození sv. Prokopa. *Blahověst*, 1870, roč. 20, s. 279.
- *Píseň o sv. Prokopu, Patronu země České*. Praha, 1870.
- POSPÍŠIL, J., a FOERSTER, J. K sv. Prokopu. In *Písně k sv. patronům českým*. Praha, 1932, s. 33–35.
- RAIS, K. V. Stesk na Sázavě. In JEŘÁBEK, K. (ed.) *Květy poesie: básnická čítanka katolické mládeže*. Brno, 1922, s. 73–74.

- SCHIFFNER, J. *Historisch-chronologische Lebensbeschreibung Böhmischer Landespatronen*. Prag, 1801.
- *Wypysánj Žiwotů swatých Patronů Českých*. Přel. J. RULÍK. Praha, 1801.
- SCHULZ, K. Pochvala sv. patronů. Modlitba k sv. Prokopu. *Lidový hospodář*, 1938, roč. 30, č. 37 (8. září 1938), s. 10.
- ŠORM, A. Hornický patronát sv. Prokopa. *Čech*, 4. července 1930.
- Kytice lidových pověstí svatoprokopských. Kalendář *Přítel opuštěných*, 1932, roč. 20, s. 126-133.
- ŠTASTNÝ, V. K oltáři Páně. In *Kancionál: společný zpěvník českých a moravských diecézí*. Ve Zvonu 5., oprav. vyd. Praha, 1994, s. 503-505.
- ŠTECHOVÁ, M. *Svatý Prokop: patron země české a moravské*. Olomouc, 1940.
- ŠTULC, V. *Život svatého Prokopa, opata sázavského a patrona národu českého*. Praha, 1859.
- VERGETTI, B. Ad S. Procopium Abbatem. In *Bohemica*. Praga, 1904, s. 6.
- VRCHLICKÝ, J. *Legenda o svatém Prokopu*. Praha, 1877.
- VYSKOČIL, A. M. Prokopská paráda. *Národní politika*, 4. července 1944.
- ŽAHRAVNÍČEK, Jan. Svatý Prokop. In *Koroube*. Praha, 1940.
- Píseň k svatému Prokopu. In *Cyrilometodějský kancionál*. Brno, 1949, s. 680.
- ZIMMERMANN, J. *Žiwotopis swatého Prokopa, dědice Českého*. Praha, 1845.
- ŽÁK, F. Mešní píseň k sv. Prokopu. In *Družinský zpěvníček*. 4. vyd. Praha, b. d., s. 193 až 195.
- Poutní píseň k sv. Prokopu. In *Družinský zpěvníček*. 4. vyd. Praha, b. d., s. 189-192.

c. Výběr citované sekundární literatury

- AMANN, A. M. *Abriss der ostslawischen Kirchengeschichte*. Wien, 1950.
- BARTOŠ, F. M. Dobrovského »Kritische Versuche«. ČČM, 1929, roč. 103, s. 22-51.
- Blaník a Tábor. *Reformační sborník*, 1939, roč. 7, s. 163-167.
 - *Světcí a kacíři*. Praha, 1949.
 - O Dobrovského pojetí osudů slovanské bohoslužby v Čechách. *Historický sborník*, 1953, roč. 1, s. 7-26.
- BIRNBAUM, V., aj. *Dějepis výtoarného umění v Čechách I*. Praha, 1931.
- BIRNBAUMOVÁ, A. Kostely sv. Klimenta v Čechách a na Moravě. Zvl. otisk z *Apoštolátu sv. Cyrila a Metoda*, 1948, roč. 35. [2. vyd. 1999]
- BITNAR, V. *Postavy a problémy českého baroku literárního*. Praha, 1939.
- BOSL, K. Probleme der Missionierung des böhmisch-mährischen Herrschaftsraumes. In HELLMANN, M. (red.) *Cyrillo-Methodiana: zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863-1963*. Slavistische Forschungen 6. Köln; Graz, 1964, s. 1-38.
- BRONČ, E. Remešské evangelium a pražské Emauzy. In *Se znamením kříže* (sborník), s. 137-140.
- CIBULKA, J. Václavova rotunda sv. Víta. In *Svatováclavský sborník I*. Praha, 1934, s. 230 až 685.
- *Velkomoravský kostel v Modré u Velebradu a začátky křesťanství na Moravě*. Praha, 1958.
 - Der Zeitpunkt der Ankunft der Brüder Konstantin-Cyrellus und Methodius in Mähren. *Byzantinoslavica*, 1965, roč. 26, s. 318-364.

- ČEŘOVSKÝ, J. Svatý Prokop. In HOLINKA, R. (red.) *Hrdinové a věštcí českého národa*. Praha, 1948, s. 41–58.
- ČYŽEVSKÝJ, D. K otázce o původu slovanského písma. In KURZ, J., MURKO, M., a VAŠICA, J. (red.) *Slovanské studie: sbírka statí věnovaných prelátu univ. prof. dr. Josefu Vajsovi k uctění jeho životního díla*. Praha, 1948, s. 52–57.
- DOBROVSKÝ, J. *Kritická rozprava o legendě prokopské*. Ed. V. FLAJŠHANS, předmluva F. PASTRNEK, poznámky J. PEKAŘ. Praha, 1929.
- Cyril a Metod, apoštolové slovanští*. Ed. J. VAJS. Spisy a projevy J. Dobrovského XII. Praha, 1948.
- DVORNÍK, F. *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*. Paris, 1926.
- Les Légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*. Praha, 1933.
- National Churches and the Church Universal*. London, 1944.
- Svatý Prokop, čeští benediktini a pokřesťanění Ruska. In *Se znamením kříže*. Řím, 1967, s. 75–82.
- DVORSKÝ, F. Dodatky a opravy k biografii starších spisovatelů českých a k starší české biografii. ČČM, 1880, roč. 54, s. 357.
- EKERT, F. *Církev vítězná* III. Praha, 1896.
- FIALA, Z. *Přemyslovské Čechy*. Praha, 1965. [2. vyd. 1975]
- Hlavní problémy politických a kulturních dějin českých v 9. a 10. století podle dnešních znalostí. ČsČH, 1966, roč. 14, s. 54–65.
- GAMBER, K. Die Kiewer Blätter in sakramentargeschichtlicher Sicht. In HELLMANN, M. (red.) *Cyrillo-Methodiana: zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863–1963*. Slavistische Forschungen 6. Köln; Graz, 1964, s. 362–371.
- GRAUS, F. Slovanská liturgie a písemnictví v přemyslovských Čechách 10. století. ČsČH, 1966, roč. 14, s. 473–495.
- HAVLÍK, A. Shody veršové legendy o sv. Prokopu s kronikou Dalimilovou. In WEINGART, M. (red.) *Slovanský sborník věnovaný jeho Magnificenci prof. F. Pastrnkovi, rektoru University Karlovy, k sedmdesátým narozeninám 1853–1923*. Praha, 1923, s. 251–259.
- HEILER, F. *Altkirchliche Autonomie und päpstlicher Zentralismus*. München, 1941.
- HLADÍK, A. Svatý Prokop v Meranu. ČKD, 1928, roč. 69 (94), s. 993–995.
- HOLINKA, R. K činnosti sv. Vojtěcha v Uhrách. Akord, 1941–1942, roč. 9, s. 180–187.
- *Svatý Vojtěch*. Brno, 1947.
- HÓMAN, B. *Geschichte des ungarischen Mittelalters* I. Berlin, 1940.
- HRABÁK, J. První čtvrttisíciletí našeho literárního života. In KRÁLÍK, O. *Slavoníkovské interludium: k česko-polským kulturním vztahům kolem roku 1000*. Ostrava, 1966, s. 7–35.
- HREJSA, F. *Česká konfese, její vznik, podstata a dějiny*. Praha, 1912.
- CHALOUPECKÝ, V. Jan IV. z Dražic, poslední biskup pražský. Otisk z *Časopisu přátel starožitností českých*. Praha, 1908.
- Prameny X. století legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svaté Ludmile. Svatováclavský sborník* II/2. Praha, 1939.
- Slovanská bohoslužba v Čechách. *Věstník české akademie věd a umění*, 1950, roč. 59, s. 65–80.
- ISAČENKO, A. V. *Začiatky vzdelanosti vo Velkomoravskej ríši*. Turčianský Sv. Martin, 1948.

- JAGIĆ, V. *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Wien, 1900.
- JAKOBSON, R. *Nejstarší české písně duchovní*. Praha, 1929.
- Glosy k legendě o sv. Prokopu. In HUMLOVÁ, H. (red.) *Živý Vrchlický*, ročenka *Chudým dětem*, roč. 69. Brno, 1937, s. 65-77.
 - *Moudrost starých Čechů*. New York, 1943.
- JAKUBIČKA, M. Klášter Zahrada sv. Máří řádu kartusiánského na Újezdě v Praze. ČČM, 1911, roč. 85, s. 317-328; 1912, roč. 86, s. 245-257, 312-322, 454-467.
- JANIN, R. *Les églises orientales et les rites orientaux*. Paris, 1955.
- JAROŠ, J. Příspěvek k dějinám písně svatováclavské. ČKD, 1914, roč. 55 (80), s. 1-15.
- JELÍNEK, K. Slovanská a latinská Sázava. *Slavia*, 1965, roč. 34, s. 123-131.
- JUGIE, M. *Le schisme byzantin: aperçu historique et doctrinal*. Paris, 1941.
- JUGMANN, J. *Historie literatury české*. Praha, 1849.
- KADLEC, J. *Byzantské křesťanství u slovanských národů*. Praha, 1946.
- K poměrům na Sázavě v 2. pol. XI. století. *Slavia*, 1966, roč. 35, s. 266-268.
- KAKŠ, J. Příspěvky k ikonografii svatoprokopské. *Pax*, 1930, roč. 5, až 1935, roč. 10 - passim.
- Kdy byl založen klášter sv. Prokopa na Sázavě? *Pax*, 1932, roč. 7, s. 191-192.
 - Sv. Prokop, opat sázavský, patron horníků. *Pax*, 1934, roč. 9, s. 243-247.
 - Svatý Prokop a Vyšehrad. *Pax*, 1937, roč. 12, s. 97-99.
 - Sv. Prokop a klášter břevnovský. *Pax*, 1938, roč. 13, s. 150-152.
 - Setkání knížete Oldřicha se sv. Prokopem. *Pax*, 1939, roč. 14, s. 154-155.
- KAKŠ, J., a PTÁČEK, P. Místopis svatoprokopský v Čechách a na Moravě. Praha, 1939 (příloha revue *Pax*).
- KALISTA, Z. *Národní motiv úcty svatoprokopské a svatoprokopská legenda z roku 1618*. Olomouc, 1935.
- *České baroko*. Praha, 1941.
 - Ještě poznámky na okraj legendické tvorby českého baroka. *LF*, 1946, roč. 70, s. 31 až 39.
- KAŠPAR, V. *České nebe*. Praha, 1939.
- KEBRLE, J. C. Svatý Prokop a čert. ČKD, 1933, roč. 74 (99), s. 348-350.
- KIPARSKY, V. Tschernochvosstoffs Theorie über den Ursprung des glagolitischen Alphabets. In HELLMANN, M. (red.) *Cyrillo-Methodiana: zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863-1963*. Slavistische Forschungen 6. Köln; Graz, 1964, s. 393-400.
- KLEMENT, M. *Sázava volá*. Sázava, 1946.
- Historie legendy o sv. Prokopu. *Duchovní pastýř*, 1953, roč. 3, s. 29-31.
 - Úcta svatoprokopská na Moravě. *Duchovní pastýř*, 1953, roč. 3, seš. 5-7 na obálce.
- [KOUDELKA, V. =] V. K. Kanonisace sv. Prokopa. *Nový život*, 1953, roč. 4, č. 6-8, s. 2-4.
- KRÁLÍK, O. Nové práce o Moravské legendě. *Slavia*, 1958, roč. 27, s. 475-483.
- Josef Dobrovský a bádání o počátcích českých dějin. In KRANDŽALOV, D. (red.) *Pocta Zdeňku Nejedlému*. Olomouc, 1959, s. 73-140.
 - Privilegium Moraviensis ecclesie. *Byzantinoslavica*, 1960, roč. 21, s. 219-237.
 - *Sázavské písemnictví XI. století*. Rozpravy ČSAV, roč. 71. Řada společenských věd, sešit 12 [v tiráži 11]. Praha, 1961.

- Prameny II. staroslověnské legendy václavské. *Slavia*, 1962, roč. 31, s. 578-598.
- O existenci slovanské legendy prokopské. *Slavia*, 1964, roč. 33, s. 443-448.
- Znovu o existenci slovanské legendy prokopské. *Slavia*, 1966, roč. 35, s. 259-265
- *Slavníkovské interludium: k česko-polským kulturním vztahům kolem roku 1000*. Ostrava, 1966.
- KRÁSL, F. *Svatý Prokop, jeho klášter a památka u lidu*. Praha, 1895. [materiál shromáždil F. VACEK]
- KROFTA, K. Rec. V. Novotný, Studien zur böhmischen Quellenkunde... *ČČH*, 1911, roč. 17, s. 251-253.
- *Naše staré legendy a začátky našeho duchovního života*. Praha, 1947.
- KUBÍČEK, A. Dva staré breviáře Olomucké. *Sborník historického kroužku*, 1901, roč. 2, s. 218-228.
- KURKA, J. *Archidiakonáty Kouřimský, Boleslavský, Hradecký a diecese Litomyšlská: místopis církevní do r. 1421*. Praha, 1914.
- *Počátky klášterů: sázavského, opatovského, podlažského, svatopolského a sezemského*. Praha, 1913.
- LEGER, L. *L'Evangélique Slavon de Reims, dit Texte du Sacre*. Reims; Prague, 1899.
- LEHNER, F. J. Sázavský klášter za doby románské. *Osvěta*, 1895, roč. 25, s. 965-978, 1072-1079.
- *Dějiny umění národa českého I*. Praha, 1903.
- LEIB, B. *Rome, Kiev et Byzance a la fin du XIe siècle*. Paris, 1924.
- LETTEMBAUER, W. Bemerkungen zur Entstehung der Glagolica. In HELLMANN, M. (red.) *Cyrillo-Methodiana: zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863-1963*. Slavistische Forschungen 6. Köln; Graz, 1964, s. 401-410.
- LUDVÍKOVSKÝ, J. O Kristiána I, II. *Naše věda*, 1948-1949, roč. 26, s. 209-239; 1950, roč. 27, s. 158-173, 197-216.
- Rytmičné klausule Kristiánovy legendy a otázka jejího datování. *LF*, 1951, roč. 74, s. 169-190.
- *Crescente fide, Gumpold a Kristián*. *SPFFBU D 1*, 1955, s. 48-66.
- Václavská legenda XIII. století »Ut annuncietur«, její poměr k legendě »Oriente« a otázka autorství. *LF*, 1955, roč. 78, s. 196-209. [doplňk tamtéž, 1957, roč. 80, s. 149-150]
- Nově zjištěný rukopis legendy »Crescente fide« a jeho význam pro datování Kristiána. *LF*, 1958, roč. 81, s. 56-68.
- *Legenda Beatus Cyrillus*. *SPFFBU C 8*, 1961, s. 94-104.
- The Great-Moravian tradition in the 10cent. Bohemia and Christian's Legend. In MACŮREK, J., aj. (red.) *Magna Moravia: sborník k 1100. výročí příchodu byzantské mise na Moravu*. Praha, 1965, s. 525-566.
- MACŮREK, J. *Dějiny Maďarů a uberského státu*. Praha, 1934.
- MAREŠ, F. V. Pražské zlomky a jejich předloha v světle hláskoslovného rozboru. *Slavia*, 1949, roč. 19, s. 54-61.
- Pražské zlomky a jejich původ v světle lexikálního rozboru. *Slavia*, 1951, roč. 20, s. 219-232.
- Drevneslavjanskij literaturnyj jazyk v Velikomoravskom gosudarstve. *Voprosy jazykoznanija*, 1961, roč. 10, č. 2, s. 12-23.

- Grečeskij jazyk v slavjanskich kulturnych centrach Čechii XI veka. *Byzantinoslavica*, 1963, roč. 24, s. 247-250.
- Skazaniye o slavjanskoj pismennosti (po spisku Puškinogo doma AN SSSR). *Trudy otdela drevnerusskoj literatury*, 1963, roč. 19, s. 169-176.
- NEJEDLÝ, Z. *Dějiny busitského zpěvu za válek busitských*. Praha, 1913.
- NOVOTNÝ, V. *Studien zur böhmischen Quellenkunde II. Der Mönch von Sazawa*. Sitzungsberichte der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl., roč. 1910, seš. 5. Prag, 1911.
- V předešlém sešitě... *ČČH*, 1911, roč. 17, s. 361-363.
- *České dějiny I/1-3*. Praha, 1912-1928.
- *České dějiny II*. Praha, 1937.
- OREL, D. *Hudební proky svatováclavské. Svatováclavský sborník II/3*. Praha, 1937.
- PASTRNEK, F. Evangelium sázavsko-emauzské čili remešské. *Časopis Matice moravské*, 1891, roč. 15, s. 331-340.
- PEKAŘ, J. Nejstarší kronika česká. *ČČH*, 1903, roč. 9, s. 125-163.
- *Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians*. Prag, 1906.
- Svatý Václav. In *Svatováclavský sborník I*. Praha, 1934, s. 9-101.
- PLÖCHL, W. M. *Geschichte des Kirchenrechts II*. Wien, 1955.
- PODLAHA, A. Dodatky a opravy k biografii starších spisovatelů českých a k starší české biografii. *ČČM*, 1891, roč. 65, s. 103.
- Dodatky a opravy k biografii starších spisovatelů českých a k starší české biografii. *ČČM*, 1895, roč. 69, s. 503-513.
- Neznámé dosud kázání ke cti sv. Prokopa z r. 1760. *ČKD*, 1904, roč. 45 (70), s. 378 až 381.
- *Posvátná místa království českého I*. Praha, 1907.
- Z bibliografie a ikonografie svatováclavské. *ČKD*, 1926, roč. 67 (92), s. 130-145.
- *Šimon Fagellus Villaticus*. Praha, 1930.
- POKORNÝ, L. Liturgie pěje slovansky. In BARTŮŇEK, V. (red.) *Soluňští bratři*. 2. vyd. Praha, 1963, s. 158-191.
- [POLANECKÝ, V. =] V. P. *Život svatého Prokopa a popis Chotouně, rodiště jeho*. Praha, 1870.
- PRAŽÁK, A. *Národ se bránil*. Praha, 1945.
- PROKEŠ, J. M. *Prokop z Plzně: příspěvek k vývoji konservativní strany busitské*. Praha, 1927.
- PRUNAR, V. Pověst o běhařovské soše sv. Prokopa. *Český lid*, 1902, roč. 11, s. 343.
- REMEŠOVÁ, V. *Svatý Prokop ve výtvarném umění*. Praha, 1953.
- REMEŠOVÁ, V., aj. *Sázava, slovanský klášter sv. Prokopa*. Praha, 1953.
- ROBENEK, F. Sv. Prokop a tradice velkomoravská. *Hlídka*, 1928, roč. 45, s. 397-399.
- RYNEŠ, V. Několik poznámek k počátkům svatoprokopské úcty. *Slavia*, 1967, roč. 36, s. 271-279.
- SEDLÁČEK, A. *Sbírka pověstí historických lidu českého v Čechách, na Moravě i ve Slezsku*. Praha, 1895.
- SCHMIDT, L. Prokop als Bergbau-Patron. *Archaeologica Austriaca*, Beiheft 3. Wien, 1958, s. 143-155.

- SOBOLEVSKIJ, A. J. Materialy i issledovanija v oblasti slavjanskoj filologii i archeologii. *Sbornik Otdelenija ruskogo jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk*, 1910, roč. 88, č. 3.
- SREBRNIČ, J. Odnášaji pape Ivana X. prema Bizantu i Slavenima na Balkanu. In *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućugodisnjice hrvatskoga Kraljevstva*. Zagreb, 1925, s. 128–164.
- STEFAN, O. *Klášter Sázavský*. Praha, 1940.
- STENDER-PETERSEN, A. Die kyrillo-methodianische Tradition bei den Polen. In HELLMANN, M. (red.) *Cyrillo-Methodiana: zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863–1963*. Slavistische Forschungen 6. Köln; Graz, 1964, s. 440–469.
- ŠIMÁK, J. V. *České dějiny I/5*. Praha, 1907.
- *Pronikání Němců do Čech*. Praha, 1938.
- ŠIMEK, F. *Učení M. Jana Rokycany*. Praha, 1938.
- ŠKARKA, A. *Dominikán Domaslav a čeští hymnografové jeho směru: k charakteristice latinského básnictví za posledních Přemyslovců*. Věstník Královské české společnosti nauk. Tř. filos.-hist.-filolog., roč. 1950, č. 6. Praha, 1951.
- ŠOLLE, M. Stará Kouřim ve světle archeologického výzkumu 1948–1955. In *Umění věků: věnováno k sedmdesátým narozeninám profesora Dra Josefa Cibulky*. Praha, 1956, s. 196–208.
- TRÁVNÍČEK, F. Glosy Jagičovy a svatořečhořské. In KURZ, J., MURKO, M., a VAŠICA, J. (red.) *Slovanské studie: sbírka statí věnovaných prelátu univ. prof. dr. Josefu Vajsovi k uctění jeho životního díla*. Praha, 1948, s. 164–168.
- URBÁNEK, R. *Legenda t. zv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmilských i václavských a její autor I–II*. Praha, 1947–1948.
- VACEK, F. *Sociální dějiny české doby starší*. Praha, 1905.
- VANĚČEK, V. *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. století) I*. Praha, 1933.
- VAŠICA, J. *České literární baroko*. Praha, 1938. [reprint 1995]
- Slovanská liturgie sv. Petra. *Byzantinoslavica*, 1939–1946, roč. 8, s. 1–54.
- Slovanská liturgie nově osvětlená Kijevskými listy. *Slovo a slovesnost*, 1940, roč. 6, s. 65–77.
- *Slovanská boboslužba v českých zemích*. Praha, 1940.
- Básnická skladba sv. Konstantina-Cyrila. *Akord*, 1942–43, roč. 10, s. 215–222.
- Bible v české kulturní tradici. *Biblica*, příloha časopisu *Logos*, 1949, roč. 4, s. 1–20 a 36.
- Origine cyrillo-méthodienne du plus ancien code slave dit «Zakon sudnyj ljudem». *Byzantinoslavica*, 1951, roč. 12, s. 154–174.
- Metodějův překlad nomokánonu. *Slavia*, 1955, roč. 24, s. 9–41.
- Jazyková povaha Zakona sudného ljudem. *Slavia*, 1958, roč. 27, s. 521–537.
- Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 1960, roč. 29, s. 31–48.
- K otázce původu Zakona sudného ljudem. *Slavia*, 1961, roč. 30, s. 1–19.
- Slavische Petrusliturgie. Anfänge der slavischen Musik. *Symposia I*, Bratislava, 1966, s. 23–34.
- Původní staroslověnský liturgický kánon o sv. Dimitrijovi Soluňském. *Slavia*, 1966, roč. 35, s. 513–524.

- *Charoátský blabolismus a jeho česká folie*. [rukopis]
- VEČERKA, R. *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*. Praha, 1963.
- Velkomoravská literatura v přemyslovských Čechách. *Slavia*, 1963, roč. 32, s. 398-416.
- VILIKOVSKÝ, J. V. Chaloupecký, Prameny X. století. *Naše věda*, 1941, roč. 20, s. 81-94.
- O naše nejstarší legendy. *Řád*, 1941, roč. 7, s. 199-205.
- *Písemnictví českého středověku*. Praha, 1948.
- VOBORNÍK, J. Jar. Vrchlický a jeho Legenda o sv. Prokopu. In *Program gymnasia v Domažlicích za rok 1890*.
- VONDRUŠKA, I. *Životopisy svatých v pořadí dějin církevních II*. Praha, 1931.
- WEIDHAAS H. Methodius und die Mährer. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1937, roč. 2, s. 183-200.
- WEINGART, M. První česko-církevněslovanská legenda o svatém Václavu. In *Svatováclavský sborník I*. Praha, 1934, s. 863-1088.
- *Rukověť jazyka staroslověnského I*. Praha, 1937.
- *Československý typ církevní slovančiny*. Bratislava, 1949.
- ŽAKI, A. *Sztuka sakralna w Polsce: Architektura*, Warszawa, 1956.
- ZLÁMAL, B. *Dějiny cyrilometodějské myšlenky v Československu I*. Kyjov, 1965. [rukopis]
- ŽEBERA, K. *Archeologický výzkum Posázaví*. Praha, 1939. [otisk z *Památek archeologických. Skupina pravěká*, 1936-1938]
- Střední Posázaví v pravěku. Otisk z *Časopisu turistů*, 1940, roč. 8.

d. Bibliografie doplňková

První vydání této knihy recenzoval V. BARTŮNĚK (Na okraj knihy J. Kadlece »Svatý Prokop«. *Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci*, 1969, č. 144, s. 23-24): doplnil další svatoprokopské kostelíky, sochy a rytiny, z kazatelů připomíná ještě cyriaka Maříka zvaného Rvačku.

Literaturu ke kapitole první, cyrilometodějské, zde nelze v krátkosti reprezentativně zachytit, a protože je hlavní téma knihy speciálnější, odkazujeme zájemce o prakticky celé české rané dějiny, o nichž je zde aspoň v náznacích řeč, k obsáhlým bibliografiím připojeným ke knihám D. TŘEŠTÍKA *Počátky Přemyslovců: vstup Čechů do dějin (530-935)* (Praha, 1997, s. 569-625) a J. ŽEMLIČKY *Čechy v době knížecí (1034-1198)* (Praha, 1997, s. 541-622) a k prvému dílu *Velkých dějin zemí Koruny české* (Praha a Litomyšl, 1999, s. 754-788).

V českých překladech vyšly staroslověnské legendy ve sborníku *Staroslověnské legendy českého původu: nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů* (Praha, 1976; úvod A. I. ROGOV, překlad, úvody a poznámky E. BLÁHOVÁ a V. KONZAL). Staroslověnské prameny předpokládaného českého původu znovu vydal F. V. MAREŠ (*An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*. Slavistische Propyläen 127. München, 1979), latinský pramen *maximi momenti* pak J. LUDVÍKOVSKÝ (*Kristiánova legenda: Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*. Praha, 1978).

Šíření východního křesťanství se věnoval v četných pracích F. DVORNÍK (zvl. *By-*

zantské misie u Slovanů. Praha, 1970). Postavami slovanských věrozvěstů se monograficky zabýval B. ZLÁMAL (*Svatí Cyril a Metoděj*. Řím, 1985). J. KADLEC přispěl k bohaté literatuře příspěvkem *Das Vermächtnis der Slawenapostel Cyrill und Method im böhmischen Mittelalter* (in *Cyrillo-methodianische Fragen, slavische Philologie und Altertumskunde: acta Congressus historiae Slavicae Salisburgensis*. Annales Instituti Slavici 1/4. Wiesbaden, 1968, s. 103–137). O otázce kontinuity slovanské bohoslužby mezi Velkou Moravou a přemyslovskými Čechami významně psali též V. TKADLČÍK (*Byzantinischer und römischer Ritus in der slavischen Liturgie*. In *Wegzeichen: Festschrift H. Biedermann*. Würzburg, 1971; česky *Byzantský a římský ritus ve slovanské bohoslužbě*. *Duchovní pastýř*, 1978, roč. 27, č. 1, s. 4–10; *Cyrilometodějský kult na křesťanském Západě*. Olomouc, 1995), F. V. MAREŠ (*Die slavische Liturgie in Böhmen zur Zeit der Gründung des Prager Bistums*. In *Millenium dioeceseos Pragensis 973–1973*. Wien; Köln; Graz, 1974, s. 9–110) a L. POKORNÝ (*Slovanská liturgie v proudu dějin a Slovanská liturgie v Čechách*. In POKORNÝ, L. (ed.) *Odkaz soluňských bratří: sborník k 1100. výročí úmrtí sv. Metoděje*. Praha, 1987, s. 113–123 a 182–198). Nelze opominout ani práce častěji zde citovaného O. KRÁLÍKA (*Od Radima ke Kosmovi: k nejstarším dějinám české vzdělanosti*. Praha, 1968; *Labyrint dávných dějin českých*. Praha, 1970; *Nejstarší rodokmen české literatury*. Praha, 1971; *Cyrilometodějský kult v Čechách 10.–11. století*. In *Velká Morava a feudální společnost v 9.–13. století se zřetelem k jižní Moravě*. Mikulov, 1973, s. 336–351; *Kosmova kronika a předchozí tradice*. Praha, 1976), D. TŘEŠTÍKA (viz syntézu a soupis ve výše citovaných *Počátcích Přemyslovců*), R. TURKA (tamtéž a v *ZEMLÍCH KOVÝCH Čechách v době knížecí*). Spory R. JAKOBSONA o kontinuitu cyrilometodějské tradice v Čechách (srov. přetisk studie *Český podíl na církevněslovanské kultuře*. In *Poetická funkce*. Praha, 1995, s. 251–270) shrnul J. LEHÁR v článku *Roman Jakobson: Moudrost starých Čechů: nedokončená polemika o smysl českých dějin* (*Česká literatura*, 1995, roč. 43, s. 39–56).

Časopis *Slavia*, jež zde autor hojně citoval, přinesl po r. 1968 ještě několik důležitých příspěvků k tématům probíraným v této knize: HORÁLEK, K. Několik sporných cyrilometodějských otázek. 1969, roč. 38, s. 528–532; BLÁHOVÁ, E., HAUPTOVÁ, Z., a PÁCLOVÁ, I. Cyrilometodějské a klimentské sborníky. 1969, roč. 38, s. 307–319 (ref.); VEČERKA, R. Problematika stsl. písemnictví v přemyslovských Čechách. 1970, roč. 39, s. 223–237; Slavistický příspěvek k latinské legendě Kristiánově. 1976, roč. 45, s. 132 až 136; PRAŽÁK, E. Slovanský václavský kánon v českém kulturním kontextu raného středověku. 1978, roč. 47, s. 404–410 (k dataci též autor v *LF*, 1972); KYAS, V. Ke kulturním poměrům na Moravě v 10. a 11. století. 1981, roč. 50, s. 1–7; HORÁLEK, K. K metodějovskému jubileu. 1986, roč. 55, s. 1–7; PRAŽÁK, E. Kosmas a Sázavský letopis. 1986, roč. 55, s. 19–38; KONZAL, V. Otazníky kolem církevněslovanské Modlitby k sv. Trojici a českých vlivů na literaturu Kyjevské Rusi. 1991, roč. 60, s. 232–247; MAREŠ, F. V. Význam staroslověnských rukopisů nově objevených na hoře Sinaj. 1991, roč. 60, s. 225–231; VLÁŠEK, J. Staroslověnský Život Metodějův jako dílo velkomoravské literární školy. 1991, roč. 60, s. 300–307; BLÁHOVÁ, E. Staroslověnský Život Benediktův. 1992, roč. 61, s. 395–408; Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek. 1993, roč. 62, s. 427–442; MAREŠ, F. V. Význam staroslověn. rukopisů nově objevených na hoře Sinaj: k hláholským rukopisům 3/N a 4/N. 1993, roč. 62, s. 125–130.

Přehlednější je situace v literatuře speciálně svatoprokopské a sázavské. Daleko před datum prvního vydání této knihy odkazujeme k základní *Bibliografii české historie* II. Č. ZÍBRTA (Praha, 1902, s. 975–978). Nedlouho před tímto prvním vydání byl původně krajským benediktinským klášterem v Lisle u Chicaga pořízen adaptovaný anglický překlad portrétu sázavského opata z pera F. EKERTA (*St. Procopius, abbot of Sázava*. Chicago, 1961).

Z pramenů byly v českém překladě nově vydány svatoprokopské legendy (*Nejstarší legendy přemyslovských Čech*. Ed. O. KRÁLÍK. Praha, 1969; *Středověké legendy o českých světcích*. Ed. J. KOLÁR. Praha, 1998). A. VIDMANOVÁ vydala poprvé prokopskou legendu ze souboru *Legenda aurea* podle marginálií břevnovského mnicha (DE VORAGINE, Jakub. *Legenda aurea*. Praha, 1984, s. 297–303; latinsky i česky). Starou českou legendistiku, také prokopskou, podrobně popsal J. LUDVÍKOVSKÝ (Latinské legendy českého středověku. *SPFFBLI*. E 18–19 [1973 až 1974], s. 267–302; prokopský oddíl na s. 291–294). Starší studie B. RYBY o filiaci prokopských legend byla vydána až v r. 1968 (Obrat v posuzování priority prokopských legend a Břetislavových dekretů. *Strahovská knihovna*, 1968, roč. 3, s. 15–60). R. TUREK se zabýval prolínáním tří kulturních vlivů na Sázavě – východního, saského a bavorského –, jak se projevuje ve jménech prvních tří tamních opatů (Tři tradice na slovanské Sázavě. *Strahovská knihovna*, 1970–1971, roč. 5–6, s. 37–49). K legendám srov. dále ZACHOVÁ, J. Zu zwei Legenden vom heiligen Prokop. *Acta Univers. Carolinae, Philosophica-historica* 1, *Graecolatina Pragensia* IV, 1970, s. 19–26. Staročeskou *Legendu o sv. Prokopu* srovnával s *Kronikou Dalimilovou* J. LEHÁR (*Nejstarší česká epika*. Praha, 1983, s. 41–47).

J. KADLEC se k tématu této své knihy vrátil několikrát (osobní bibliografii sestavil TRÍŠKA, J. [red.] *Bobemia, Ecclesia, Universitas: sborník k osmdesátým narozeninám prof. Dr. Jaroslavu Kadlecovi*. Praha, 1991, s. 215–221): K datování prokopské legendy. *Slavia*, 1968, roč. 37, s. 495–496; S. Procopio, Abate di Sázava. In *Bibliotheca sanctorum* 10. Roma, 1968, col. 1167–1171; *Přehled českých církevních dějin* 1. Řím, 1967 (reprint Praha, 1991), s. 93–110; Svatý Prokop. In KADLEC, J. (red.) *Bobemia sancta: životopisy českých světců a přátel Božích*. Praha, 1989, s. 126–139 (mírně přepracováno jako samostatná příloha časopisu Setkání, České Budějovice, 1995; německý překlad Der heilige Prokop. In HOFMANN, J. [red.] *Tausend Jahre Benediktiner in den Klöstern Břevnov, Braunau und Rohr im Auftrag der Abteien Břevnov und Braunau in Rohr*. St. Otilien, 1993, s. 309–324); Das Kloster des hl. Prokop an der Sasau (v tomtéž sborníku v St. Otilien, s. 297–307).

Prokopova kláštera a slovanských souvislostí v českém prostředí se týkají mnohé příspěvky sborníku *Z tradic slovanské kultury v Čechách: Sázava a Emauzy v dějinách české kultury* (red. J. PETR a S. ŠABOUK. Praha, 1975).

V 70. letech byly na Sázavě učiněny významné objevy archeologické. Jejich výsledky byly pak spolu s dalšími poznatky souvisejícími s naší knihou shrnuty v knize K. REJCHRTOVÉ, E. BLÁHOVÉ, V. DVOŘÁKOVÉ a V. HUŇÁČKA *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách* (Praha, 1988; na s. 405–415 podrobná bibliografie). Mezi ostatními benediktinskými kláštery se věnovali Sázavě P. PREISS a M. VILÍMKOVÁ v publikaci *Ve znamení břevna a růží* (Praha, 1989). K vlastnictví kláštera srov. BUBENÍK, J. K topografii původní pozemkové držby sázavského kláštera. *Sborník*

vlastivědných prací z Podblanicka, 1975, roč. 16, s. 295–302. Nově psal o prokopském klášteře P. SOMMER (na četných místech, samostatně *Sázavský klášter*. Praha, 1996; srov. též heslo »Sázava« v *Encyklopedii českých klášterů* P. VLČKA, P. SOMMERA a D. FOLTÝNA, Praha, 1997, a literaturu tam uvedenou).

Osoby svěťce Prokopa samotného se týkají výsledky antropologického výzkumu E. VLČKA (Fyzická osobnost sv. Prokopa. *Studie k dějinám východních Slovanů*, 1991, roč. 20, s. 99–104 a příl.; *Osudy českých patronů*. Praha, 1995. Kap. Svatý Prokop, český národní patron a strážce odkazu cyrilometodějského, s. 155–186; autor dochází k závěru, že sv. Prokop se narodil na přelomu 80. a 90. let 10. století, a zemřel tedy mladší, než se předpokládalo dříve, a dále že ostatky přenesené do Prahy v r. 1588 nepatří sv. Prokopovi; na základě tohoto šetření byly do oltáře v kostele Všech svatých a do hlavního oltáře pražské katedrály vloženy zlomky ostatků nesporných; ostatky s největší pravděpodobností pravé se nacházejí též v Broumově a na Sázavě). Vlčkův výzkum byl iniciován kapitulou u kostela Všech svatých, která chtěla připomenout přenášení ostatků ze Sázavy do Prahy v r. 1588. Tehdejší probošt kapituly J. KUBALÍK zveřejnil o sázavském svěťci sérii článků v *Duchovním pastýři*, 1988, roč. 37 (Svatý Prokop, č. 4, s. 72–74; Svatoprokopská úcta, č. 5, s. 96–97; Přenesení ostatků sv. Prokopa do Prahy, č. 6, s. 111–112).

Zaznamenejme ještě další, drobnější svatoprokopské příspěvky různého druhu v periodikách (odkazujeme na článkovou bibliografii NK ČR): HOFFMANN, F. Sklad by ke sv. Prokopu v jihlavském misálu (z 2. pol. 14. stol.). *Studie o rukopisech*, 1976, roč. 15, s. 107–109; RYNEŠ, V., a KRAMAŘÍK, J. Legenda o orajícím ďáblovi: svatoprokopské legendy a jejich výtvarné zpodobení, zvl. zobrazování pluhu. *Vědecké práce zemědělského muzea*, 1977, roč. 16, s. 77–90; REMEŠOVÁ, V. Svatý Prokop v umění. *Katolický týdeník*, 1992, roč. 6, č. 27, s. 5; ZEMAN, S. Sázavský světec. *Katolický týdeník*, 1993, roč. 4, č. 12, s. 5; Kruh českých duchovních tradic. Tradice svatoprokopská. *Český zápas*, 1998, roč. 78, č. 14, s. 5; HALÍK, T. Muž s holí v ruce. *Anno Domini*, 1995, roč. 6, č. 7., s. 7.

Kapitolu o sv. Prokopu zařadil do své sbírky popularizačních životopisných úvah *Čecky a jejich svatí* P. PÍTHA (Praha, 1992, s. 55–62), M. M. BUBEN publikoval portrét sázavského opata v knize *Svatí spojují národy* (Praha, 1994, s. 81–86; spolu s R. KUČEROU a O. A. KUKLOU).

Sázavský světec se konečně stal patronem osmého roku Desetiletí duchovní obnovy českého národa (1995, téma »duchovní a tělesná kultura osobnosti«; z publikací např. OPATRŇÝ, A. *Desetiletí duchovní obnovy*. Ilust. L. JANDOVÁ. Svitavy, 1992, bez paginace; *Cyrilometodějský kalendář 1995*. Uspoř. M. HEJNÁ. Praha, 1994 [přísp. S. ZEMANA a V. REMEŠOVÉ]).

Vydavatelská poznámka

Text prof. Jaroslava Kadlece o svatém Prokopu vyšel poprvé v exilovém nakladatelství Křesťanské akademie v Římě pod názvem *Svatý Prokop: český strážce odkazu cyrilometodějského* v r. 1968 (rec. uvedena výše v doplňkové bibliografii). Byl zařazen do edice monografických publikací o světcích *Sůl země* jako svazek druhý.

Pro druhé vydání neučinil autor žádnou zásadní změnu textovou. Změněn podle *Pravidel českého pravopisu* z r. 1993 byl pravopis (i v textech citovaných), včetně skript slov přejatých (s/z), upraveno bylo psaní velkých písmen, interpunkce a grafické vyznačování (užití kurzivy). Redakcí byly dále opraveny tiskové chyby, doplněny některé údaje (datace, paginace apod.), provedeny drobné aktualizující změny formulační (např. u spojení jako »dnešní československé státní území«), rozepsány některé zkratky (např. »R.« na začátku věty), revidovány citáty a většina bibliografických údajů (citáty z *Řebole Benediktovy* a z *Kroniky tzo. Dalimila* byly přejaty z novějších vydání). Jen výjimečně byl proveden zásah do autorova jazyka (kapitula m. kapitola). J. Zítko OSB a J. Royt přehlédli a na několika místech podle nových poznatků poopravili pasáže uměleckohistorické. Zásadnější změnou bylo vypuštění literární přílohy, stále součástí svazků edice *Sůl země* (vlastně ukázky textů zachycujících svatoprokopskou úctu od počátků do 20. století). Tyto texty jsou zčásti přístupny jinde a bylo přihlédnuto také k tomu, že reprezentativní antologie by musela být poněkud obsáhlejší. Svatoprokopskou čítanku zahrnující tak dlouhé období bude snad v budoucnosti vhodné vydat jako samostatnou publikaci. Naopak přidána byla do knihy příloha bibliografická. Z poznámkového aparátu byla převzata literatura autorem citovaná a rozdělena, pokud to bylo možno, na prameny (oddíly a, b) a literaturu sekundární (c). Doplněna byla základní literatura vzniklá po r. 1968 (d), a to tak, aby čtenáři umožňovala sledovat polemická témata, o nichž jsou v knize zmínky (problém kontinuity slovanské bohoslužby v Čechách, »die Echtheit Christians« apod.; v hranatých závorkách doplněny některé edice i v soupise starých pramenů). Na doplňování bibliografie se kromě redakce podíleli E. Bláhová, F. Verner OCr a významně V. Petrbock; patří jim za to vřelý dík. Bibliografické citace se řídí ČSN ISO 690, u starších knih titul v poznámkách a v soupise transliterujeme včetně respektování verzálek, ani u novějších neměníme pravopis; v textu však starší tituly transkribujeme. Místo vydání uvádíme v nominativu, i u jmen latinských, a v jazyce dokumentu; jméno místa vydání někdy zjednodušujeme (např. Praha m. Staré Město pražské).

O. K.

Autor

Církevní historik prof. ThDr. JAROSLAV KADLEC (1911) získal doktorát na pražské teologické fakultě a byl žákem prof. V. Chaloupeckého na pražské fakultě filozofické. V roce 1955 byl zbaven státního souhlasu s působením v duchovní správě, v letech 1956–1960 byl vězněn, poté pracoval jako dělník. Mezi lety 1969 a 1974 působil jako profesor církevních dějin na Cyrilometodějské teologické fakultě v Litoměřicích. Od

roku 1982 je farářem v rodné Horní Cerekvi, okr. Pelhřimov. Je též proboštem Kolegiální kapituly Všech svatých na hradě Pražském, nově též čestným kanovníkem u Sv. Mikuláše v Českých Budějovicích. Z knižních publikací: *Byzantské křesťanství u slovanských národů* (1947), *Svatý Prokop, český strážce odkazu cyrilometodějského* (1968), *Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova* (1969), *Přehled českých církevních dějin* (1987), *Katoličtí exulanti čeští doby husitské* (1990), *Dějiny katolické církve* (1993). Dále se zabýval soupisy rukopisů, dějinami augustiniánů a dějinami i významnými postavami českobudějovické diecéze.

Výtvarná výzdoba

Frontispis: *Svatý Prokop, opat*
mědiryt 58 × 90 mm, tzv. vera effigies
Balthasar van Westerhout
konec 17. století
původně ve sbírce P. Františka Teplého v Jindřichově Hradci,
odkud získáno darem Pavly Třískové v r. 1997
benediktinské arciepiškopství Břevnov

Zadní strana obálky: supralibros břevnovsko-broumovského opata
Johannesa (Jana) Nepomuka Rottera (1844–1886)

Publikace arciepiškopství Břevnov

Regula Benedicti. Řebole Benediktova. 1998, LXX+242 s.

Edice PIETAS BENEDICTINA:

- sešit 1: MERTON, Thomas. *Monastický pokoj.* 1999, 68 s.
- sešit 2: KADLEC, Jaroslav. *Svatý Prokop, český strážce odkazu cyrilometodějského.* 2000, 184 s.
- sešit 3: *Apostbegmata: výroky a příběhy pouštních otců I.* 2000, 160 s.
- sešit 4: HOLZHERR, Georg. *Řebole Benediktova: úvod do křesťanského života.* (připravuje se na r. 2001)

JAROSLAV KADLEC
Svatý Prokop
český strážce odkazu cyrilometodějského

☞ Vydalo Benediktinské arcidiákonství sv. Vojtěcha
a sv. Markéty jako svou třetí publikaci.
Edice Pietas benedictina, sešit druhý.
Úvodní slova Prokop Siostrzonek OSB.
Korektury sestra Marie a Pavel Mareš.
Dále spolupracovali Emílie Bláhová, Jiří Kopecký
(Krystal OP), Rostislav Kotrč, Jan Linka,
Václav Petrbok, Jan Royt, Michael Špán OSB,
František Verner OCr, Jáchym Zítka OSB.
Odpovědný redaktor Ondřej Koupil.

☞ Druhé, pozměněné vydání. Praha, léta Páně 2000.

☞ Graficky upravil a sazbu z písem Regent OSF
a Dynamo RE První střešovické písmolijny
připravil Knyžnyk Apudportam.
Na papíře Biotop 3 (90 g/m², Europapier)
vytiskl Label, spol. s r. o.
(Česká 1, 284 01 Kutná Hora).
180 stran. Náklad 1000 výtisků.

Doporučená cena 150 Kč.

Objednávky a další informace na adrese:
Benediktinské arcidiákonství
Markétská 28/1
169 01 Praha 6-Břevnov
tel. 02/ 20 406 111
fax 02/ 33 35 15 66
e-mail: osbbrevnov@mbox.vol.cz
<http://www.brevnov.cz>